

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҲУЗУРИДАГИ АМАЛДАГИ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ
МОНИТОРИНГИ ИНСТИТУТИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

ШУҲРАТ РЎЗИНАЗАРОВ

ОБИДЖОН МАДАЛИЕВ

ЖАМОЛИДДИН АБДУРАҲМОНХЎЖАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ
БЎЙИЧА МИЛЛИЙ ИНСТИТУТЛАРНИНГ
ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ**

ТОШКЕНТ-2012

УДК: 347(575.1)

67.404 (5Ў)

Р86

Иисон ҳуқуқлари

Рузиназаров Ш.Н., Мадалиев О.М., Абдурахмонов Ж.Х.

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланиши. Монография – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2012. – 194-бет.

Сарлавҳада: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Тошкент давлат юридик институти

ББК67.404 (5Ў)

Монография А-1-025 шифрли “Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланиши” мавзусидаги давлат тўғрисида баёжарилган ва нашр этилган.

Масъул муҳаррир:

Тақризчилар:

Ю.ф.л. Мамасиддиқов М.М.

ю.ф.л., проф. Ш.И.Рузиназаров

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институтининг бўлган бошлиғи

Ю.ф.н. Ҳақбердиева Р.Т.

Ўзбекистон Республикаси Миллий Университети “Жиноят процессуал ҳуқуқи” кафедраси мудири

Муаллифлар жамоаси:

1. Рузиназаров Ш.Н. – Кирш, II, IV боблар, V бобнинг 5.1§ ва хулоса;
2. Мадалиев О.М. – III боб;
3. Абдурахмонов Ж.Х. – I боб ва V бобнинг 5.2§, 5.3§.

Монографияда Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тушунчаси, тизими шаклланиши ва ривожланиши, инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг аҳамияти ва моҳияти, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг халқаро ва миллий кафолатлари, инсон ҳуқуқлари маданияти ва миллий қадриятларнинг ўзаро алоқаси ҳамда уларни уйғунлаштириш масалалари, инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантиришда дунёвий ва диний қадриятларнинг ўрни ва нисбати, демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришнинг истиқболлари, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳуқуқий тизимнинг етуқлик кўрсаткичи сифатида юксак ҳуқуқий маданиятнинг зарурияти ва муаммолари, инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг фаолиятининг ташкилий ҳуқуқий асослари, инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги роли, вазифаси ва ваколатлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) фаолияти қонунчилик асосларининг ривожланиши, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг қонун ҳужжатларини тақомиллаштиришда иштироки, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда адвокатура институтининг тўғрив ўрни ва роли, адвокатура фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва асослари, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда адвокатлар ҳуқуқий мақомининг ўзига хос хусусиятлари баён этилган.

Монография давлат ҳокимияти органилари, шунингдек, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар мутахассислари, мустақил тадқиқотчилар, магистрантлар, талабаларга ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

© Рузиназаров Ш.Н., Мадалиев О.М., Абдурахмонов Ж.Х.
 © Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги институту, Тошкент давлат юридик институти, 2012.

2013/9/1	Амударё
А	nomidagi
68-31	O'zbekiston MK

Ю 41486
3

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 20 йиллигига бағишланади

Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддаси

Кириш

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар бевосита инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатларини ҳимоя қилиш билан чамбарчас боғлиқдир. Мустақиллик йилларида инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш тизими қарор топди ва мустаҳкамланиб бормоқда.

Президент И.А. Каримов таъкидлаганларидек, “инсоннинг энг устувор ва муқаддас ҳуқуқларидан бири - бу тинч яшаш ҳуқуқидир. Давлат ва жамиятнинг бурчи ана шу ҳуқуқни барча қонуний воситалар билан кафолатлаб беришдан иборат. Бу ҳуқуқни амалга ошириш-давлат ва жамиятни демократлаштиришнинг энг муҳим шартидир. Демократиянинг инсонпарварлиги ҳам биринчи галда ана шу мезон билан ўлчанади”¹.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликни кўлга киритган дастлабки кунлардан бошлаб халқнинг асрий орзу-армонларини амалга оширишга киришди. Адолатли демократик ҳуқуқий давлат қуришни ўзининг энг бирламчи ва муҳим вазифаси сифатида белгилади². Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш миллий қонунчилик тизимининг ўзагини ташкил этади. Шу сабабли қонун ижодкорлиги фаолиятининг самарадорлиги кўп жихатдан қонунларда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш тизими қай даражада ифода этилишига бевосита алоқадордир. Шу ўринда айтиш лозимки,

¹ Каримов И.А. Юсак миянавият – енгилмас куч. – Т.: Миянавият, 2008. – 73 б.

² Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б 74-75.

“Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш учун шароитларни яратиш Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган давлат сиёсатининг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади”¹.

Айниқса, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳуқуқни қўллаш амалиётида таъминланиши улар манфаатларини устувор ҳимоя қилишнинг энг муҳим кафолатидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”² номли маърузасида “Ўзбекистонимиз босиб ўтган кейинги ўн йиллик давр аҳолимизнинг кенг қатламлари қўллаб-қувватлайдиган турли хил фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг жадал шаклланиши ва ривожланиши даври бўлганлигини” алоҳида таъкидлайдилар.

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишни ҳуқуқий ва амалий жиҳатдан самарали таъминлаш масаласи ҳозирги кунда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишга мақсад қилиб қўяётган ҳар бир давлат учун муҳим вазифа ва жараён бўлиб ҳисобланмоқда. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари энг олий кадрият бўлиб ҳисобланади. Шу боис, давлатимиз ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб амалга оширилаётганлиги ҳар бир йўналиш бўйича ислохотларнинг устивор вазифаси сифатида қаралаётганлигидан далолат бермоқда. Инсон ҳуқуқлари масаласи ҳар бир демократик ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгиларидан бири бўлиб, у давлатнинг қай даражада ҳуқуқий жиҳатдан ривожланганлигини кўрсатувчи мезон сифатида намоён бўлади.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов ўзининг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида” номли асарларида “Миллий давлат қурилиши соҳасидаги миллатлараро алоқаларни яхшилаш, граждaнларнинг қайси миллат вакили экaнлигидaн, тили ва диний эътиқодидaн кaтъи нaзaр, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини

¹ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”ни ўрганish бўйича маъруза матни. ЎзР Адлия вазирлиги ТДЮИ. –Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2011. – 48 б.

² Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б.41-42.

таъминлаш биринчи даражали аҳамият касб этади”¹ деб таъкидлайдилар. Шу ўринда айтиш лозимки, инсон ҳуқуқлари, эркинликларини ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилишда Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти, Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман), “Ижтимоий фикр” жамоатчилик маркази, ҳамда адвокатура институти каби инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг ўрни муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланишини ҳуқуқий жиҳатдан тадқиқ этиб ўрганиш инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Энг аввало шунини таъкидлаш лозимки, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро универсал ҳуқуқий нормалар ва минтақавий ҳужжатлар билан бир қаторда, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар ҳам муҳим рол ўйнайди. Шу боис, мазкур монографияда Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тушунчаси, тизими шаклланиши ва ривожланиши, инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг аҳамияти ва моҳияти, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг халқаро ва миллий кафолатлари, инсон ҳуқуқлари маданияти ва миллий қадриятларнинг ўзаро алоқаси ҳамда уларни уйғунлаштириш масалалари, инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантиришда дунёвий ва диний қадриятларнинг ўрни ва нисбати, демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришнинг истиқболлари, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳуқуқий тизимнинг етуклик кўрсаткичи сифатида юксак ҳуқуқий маданиятнинг зарурияти ва муаммолари, инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятининг ташкилий ҳуқуқий асослари, инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги роли, вазифаси ва ваколатлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) фаолияти қонунчилик асосларининг ривожланиши, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги ваколатлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. –Т. Ўзбекистон, 2011. –151 б

инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг қонун ҳужжатларини такомиллаштиришда иштироки, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда адвокатура институтининг тутган ўрни ва роли, адвокатура фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва асослари, Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда адвокатлар ҳуқуқий мақомининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ масалаларни ёритиб бериш нафақат илмий балки амалий жиҳатдан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу ўринда шуни таъкидлаш керакки, инсон ҳуқуқи миллий институтлар билан биргаликда тегишли давлат органларининг инсон ҳуқуқлари бўйича махсус тузилган бўлимлари фаолиятини ўрганиш ҳам муҳим масала бўлиб ҳисобланади. Бироқ тегишли давлат органлари инсон ҳуқуқлари ҳимояси бўйича бўлимлари фаолиятини махсус тарзда тадқиқ этиб ўрганишни тақозо этмоқда.

Монографияда баён этилган хулоса, таклиф ва тавсиялардан ҳуқуқни қўллаш амалиётида, қонун ҳужжатларини такомиллаштиришда, ўқув машғулотларини олиб боришда ва келгусида ушбу муаммолар бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб боришда фойдаланиш мумкин.

Мазкур монографияда айрим камчиликларга йўл қўйилган бўлиши мумкин, шу сабабли муаллифлар бу ҳақида билдирилган таклиф ва истакларни мамнуният билан қабул қилади ва келгусида бундай туркумда тайёрланадиган ишларида эътиборга олади, деб ишонч билдиради.

1 БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ ИНСТИТУТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

1.1§. Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тушунчаси, тизими, шаклланиши ва ривожланиши

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида турли хил фуқаролик жамияти институтлари шу жумладан, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг жадал шаклланиши ва ривожланишига қаратилган бир қатор ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди. Ҳар бир демократик давлатнинг ривожланишида фуқаролик жамияти институтларининг айниқса, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг роли бекиёсдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъбири билан айтганда, "... юртимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий-демократик давлат қуриш, инсон, унинг манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий қадрият ҳисобланадиган фуқаролик жамиятини шакллантиришда Конституциямизнинг мустаҳкам пойдевор бўлиб келаётганини мамнуният билан эътироф этамиз"¹.

Шуни алоҳида айтиш лозимки, давлатимиз босиб ўтган кейинги ўн йиллик давр аҳолимизнинг барча қатламлари қўллаб-қувватлайдиган турли хил фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг янада ривожланиши даври бўлди. Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаёқ яъни 1992 йил 8 декабрда Ўзбекистон Республикаси Конституциясини қабул қилиниши ва унда мамлакатимизда нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятига доир асосий принципларнинг мустаҳкамлаб қўйилгани барча аҳоли қатламлари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини акс эттирадиган бундай ташкилотлар кенг тармоқларининг ривожланиши учун қулай ҳуқуқий шарт-шароит яратди.

Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, "Фуқаролик институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳозирги кунда демократик қадриятлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини пачил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилidir // Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш-мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. –Т.: Ўзбекистон, 2011, Т.19. – Б.111-112.

манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланмоқда, фуқароларнинг ўз салоҳиятларини рўёбга чиқариши, уларнинг ижтимоий, социал-иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш учун шароит яратмоқда, жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашга қўмаклашмоқда¹.

Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрича, "... мустақил, демократик суд-ҳуқуқ тизими мавжуд бўлмасдан туриб мамлакатнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаётининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлаб бўлмайди"². Мамлакатимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини самарали таъминлаш мақсадида суд-ҳуқуқ ислохотлари амалга оширилаётганлиги билан бир қаторда, инсон ҳуқуқларини суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда ўзлари томонидан ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмларини яратиш мақсадида аввало, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини янада ошириш масалаларига алоҳида эътибор берилмоқда. Шу ўринда айтиш лозимки, "Юксак ҳуқуқий маданият демократик жамият пойдеворидир. У жамиятдаги турли хил ҳаётий жараёнларга фаол ижобий таъсир кўрсатувчи, фуқароларнинг жипслашувига қўмаклашувчи, жамиятнинг яхлитлиги ҳамда осойишта ҳаётини таъминловчи ва мустаҳкамловчи омил"³ эканлигини таъкидлайди. Фуқаролик жамияти институтлари тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларини тобора ривожланиши, уларнинг мустақил иш юритиши ва чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий, моддий-техникавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни кучайтиришга қаратилган "Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида"ги Қонуннинг 2007 йилда қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади⁴.

Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро нормалар ва қоидаларнинг амалга оширилишини таъминлашда халқаро универсал ва минтақавий ҳужжатлар муҳим ўрин тутаяди. Айниқса, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг роли бекиёсдир. Халқаро ҳуқуқ бундай органлар тизимини ҳам, уларнинг ваколатларини ҳам

¹ Каримова И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 10-сессия мажлисидаги маърузаси* - Т.: Ўзбекистон, 2010. - 42 б.

² Рустамбоев М.Х., Тухташев У.А. Ўзбекистон Республикасида суд ҳаётининг ва суд-ҳуқуқ ислохоти: илмий-публицистик намуна - Т.: ТДОН, 2009. - 3 б.

³ Махмудов Л. Ҳуқуқий маданият астулик асоси // *Инсон ва қонун*. 2011 йил 5 июль.

⁴ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Президентининг И.А.Каримовнинг "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси"ни ўрганиш бўйича маъруза матни. *ЎзР Адлия вазирлиги ТДОН*. -Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2011. - 49 б.

белгилаб бермаган. Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар деганда, фаолияти инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган турли хил давлат ва нодавлат ташкилотлар - инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказлар ёки миллий комиссиялар, омбудсманлар ва бошқа ташкилотлар тушунилади. Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларни ташкил этиш гоёси 1946 йилда ЭКОСОС аъзо давлатларга Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия ишига кўмаклашиш мақсадида ҳамкорлик қилиш учун инсон ҳуқуқлари бўйича ахборот гуруҳлари ёки комиссиялар тузиш масаласини кўриб чиқишни таклиф қилганидан сўнг туғилган.

Бинобарин, демократия ўз ҳолича инсон ҳуқуқлари ишончли ҳимояланишини кафолатламайди. Миллий институтлар инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш муаммоларини тезкорлик билан ва катта харажатларсиз ҳал қилиш имкониятини яратади. Тизимли таҳлил натижалари далолат беришича, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш масалалари билан нафақат халқаро ҳуқуқ нормаларига риоя қилган ҳолда, балки ҳар бир давлатнинг ўзига хос хусусиятларини ҳам ҳисобга олиб шуғулланадиган миллий институтларнинг таъсирчанлиги ва нуфузи каттадир. Бундан ташқари, миллий институтлар инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ масалаларга доир халқаро шартномаларнинг бажарилиши билан шуғулланувчи органлар учун ҳукумат маърузаларини ўз вақтида ва ҳаққоний тузишга кўмаклашадилар. Кези келганда шуни айтиш жоизки, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар ўз мамлакатларида тўпланган кенг ахборотга асосланган ҳолда илмий-назарий ва амалий тадқиқотлар ўтказиш имкониятига эга. Бизга маълумки, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларга муайян талаблар қўйилган биринчидан, миллий институтлар эркин, юридик ва сиёсий жиҳатдан мустақил ҳамда кенг ваколатлар доирасига эга бўлишлари керак иккинчидан, улар фуқаролар мурожаатлари учун қулай ва очик бўлиши ҳамда энг асосийси инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари мустаҳкам қонун ҳужжатлари тизимига эга бўлиши лозим.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар гуруҳини алоҳида ажратиб ва уларнинг вазифаларини белгилаб қўйди. Хусусан, маърифий фаолият, ҳукуматларга инсон ҳуқуқлари соҳасидаги масалалар юзасидан маслаҳат бериш, давлат субъектлари (баъзан хусусий субъектлар)

томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги шикоятларни текшириш ва тартибга солиш, таълим дастурларини амалга ошириш инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг вазифалари жумласига киритилди.

Париж принциплари (1991 йил) талабларидан келиб чиқиб инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларни ташкил этиш ва уларнинг самарали фаолиятини йўлга қўйишга эришилаётганлигини қайд этиш лозим. Бу эса ўз навбатида, ушбу тадрижий жараёнда ташланган муҳим қадам бўлди. Париж принциплари инсон ҳуқуқлари бўйича миллий комиссияларнинг стандарт мақомини ва маслаҳат ролини белгилаш билан миллий институт концепциясига аниқлик киритишга ҳаракат қилинган. Агар бу стандартлар нафақат “комиссия” деб ифодаланган институтларга, балки миллий институтларнинг умумий категориясига нисбатан қўлланилса, у ҳолда миллий институт конституция ёки қонунга мувофиқ инсон ҳуқуқлари соҳасида муайян вазифаларни бажариш учун таъсис этиладиган орган бўлиши лозим.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, миллий институт концепцияси ҳали пухта ишлаб чиқилмаган. БМТнинг ушбу соҳадаги фаолияти мақсадлари учун миллий институт деганда ҳукумат томонидан конституцияга ва қонунга ёҳуд фармойишга мувофиқ тузиладиган, вазифалари инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш сифатида аниқ белгилаб қўйилган орган тушунилади. Амалда мазкур таъриф билан қамраб олинadиган барча институтлар “маъмурий” хусусиятга эга бўлиб, ушбу сўзнинг тор маъносидан суд органи ҳам, норма ижодкорлиги институти ҳам ҳисобланмайди. Қоида тариқасида уларга миллий ёки халқаро даражада инсон ҳуқуқлари бўйича кундалик маслаҳат ваколати берилади. Бу мақсадга маъмурий воситалар ёрдамида, фикр-мулоҳазалар ва тавсиялар бериш ёки айрим шахслар ёки шахслар гуруҳи томонидан берилган шикоятларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш йўли билан эришилади.

Айрим мамлакатларнинг конституцияларида инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институт ташкил этиш назарда тутилган. Бундай институтлар кўпинча давлат қонун ҳужжатларига ёки алоҳида ҳужжатга мувофиқ ташкил этилади. Кўпгина миллий институтлар ижро этувчи ҳокимият билан муайян тарзда боғлиқ бўлса-да, бу институтларнинг мустақиллик даражаси бир қанча омиллар, шу жумладан, уларнинг таркиби ва тузилиши, моддий-техник ва молиявий таъминоти ҳамда фаолият усуллари билан белгиланади.

Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтнинг умумий тавсифи, таснифлаш билан боғлиқ қийинчиликларни бартараф этмайди. Миллий институтларнинг аксарияти икки муҳим категория – “инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия (марказ)” ёки “омбудсман институти”га мансублигига кўра таснифланади. Омбудсман ваколатлари шикоятларни қабул қилиш ва текшириш ваколатига эга бўлган инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия (марказ) ваколатларига кўп жиҳатдан ўхшаш бўлиб ҳисобланади. Иккала органнинг вазифаси фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишдан иборат бўлиб, ҳуқуқий жиҳатдан ижро этиш учун мажбурий бўлган қарорлар қабул қилиш ҳуқуқига уларнинг бирортаси ҳам эга эмас. Айни вақтда, бу икки органнинг вазифалари ўртасида муайян фарқлар мавжуд. Бу фарқлардан нима учун айрим мамлакатлар иккала институтни ҳам таъсис этиши ва уларнинг фаолиятини таъминлашини англаш мумкин. Агар омбудсманнинг вазифаси давлат бошқаруви соҳасида адолат ва қонунийликни таъминлашдан иборат бўлса, инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия кўпроқ инсон ҳуқуқларининг бузилиши масалалари, айниқса, камситиш муаммоси билан шуғулланади ва кўпинча юридик ва жисмоний шахсларнинг, ҳатто, ҳукуматнинг хатти-ҳаракатларини ҳам текширади.

Инсон ҳуқуқлари тушунчасига турли хил йўналишларда таърифлар келтирилган. Жумладан, “Инсон ҳуқуқлари – жамиятнинг энг олий қадрияти”¹. Инсон ҳуқуқлари - бу кенг қамровли юридик тушунча бўлиб, илмий адабиётларда у индивидни ижтимоий ҳаётнинг ҳамма тармоқларидаги эркин фаолияти, инсоний қадриятлари ва ҳаётини таъминлаб берувчи табиий имкониятлар йиғиндиси деб таърифланади². А.Саидовнинг фикрича, “Инсон ҳуқуқлари ҳар бир шахс одамзод авлодига мансуб бўлганлиги учунгина унга тааллуқли бўлган ҳуқуқлар мажмуидир”³. Х.Одилқориев “Инсон ҳуқуқлари – адолат, тенглик ва эркинликнинг кўлами ва меъёрини ифодалайди. Улар давлат ҳокимияти билан инсон (фуқаро) ўртасидаги муносабатларни мувозанатлаштиради”⁴ деб таъкидласа, М.Ахмедшаева “Инсон ҳуқуқлари ва уларни таъминлаш масаласи бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти олдида

¹ Азаров А. Права человека. Новое знание. – М.: 1995. – 58 с.

² Раҳмонкулов Х., Абдумажидов Г. Омбудсман в Узбекистане. – Т.: Жаҳон, 2001. – 32 с.

³ Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари: парламент аъзолари учун қўланма. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий маркази, 2007. – 1 б.

⁴ Одилқориев Х. Конституция – инсон ҳуқуқларининг ҳафозатлари / Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – жамиятни янгилаш ва мамлакатни модернизация қилиш асоси. Илмий-назарий аянжуман материаллари. – Т.: ТДЮИ. 2005. – 55 б.

турган энг долзарб масалалардан биридир. Инсон ҳуқуқлари бу инсоннинг табиий ҳуқуқларига асосланган, давлатнинг Конституцияси ва қонунларида мустаҳкамланган асосий ҳуқуқ ва эркинликларидир¹ деб эътироф этади. Шунини алоҳида айтиш лозимки, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш фуқаролик жамиятини янада ривожлантиришда ва демократик ҳуқуқий давлат барпо этишда муҳим аҳамиятга эга.

Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқлари табиий хусусиятга эга бўлиб, шахс билан узвий боғлиқдир. Инсон ҳуқуқлари чегара ва миллат танламайди, давлатнинг қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган ёки қўйилмаганидан қатъи назар амал қилади, халқаро-ҳуқуқий тартибга солиш ва ҳимоя объекти ҳисобланади. Бундай ҳуқуқлар шахсни инсоният вакили сифатида тавсифлайди, шу маънода умумий ва айни вақтда нормал ҳаёт кечириши учун зарур асосий ваколатлар сифатида амал қилади. Инсон ҳуқуқлари муайян давлатнинг қонун ҳужжатларида мустаҳкамланган ҳолда, мазкур давлат фуқаросининг ҳуқуқларига ҳам айланади². Бугунги кунда мамлакатимизда жамият ҳаётининг турли соҳаларида 5100 дан зиёд нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолият юритмоқда ва бу кўрсаткич 2000 йилга қараганда 2,5 баробар кўпдир. Фуқаролар йиғинлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳаллалар сони 10 мингдан ортиқни ташкил этади. Булар қаторида “Қамолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси, “Соғлом авлод учун”, “Нуроний” жамғармалари, “Ижод” фонди, Нодавлат нотижорат ташкилотлар миллий ассоциацияси ва бошқа жамоат ташкилотларини санаб ўтиш мумкин³. Мамлакатимизда нодавлат нотижорат ташкилотлар айниқса, фуқаролик жамияти институтлари бўлган миллий институтларнинг обрўси ошиб, мустаҳкамланиб боргани сари фуқаролик жамияти институтларининг давлат ва ҳокимият тузилмалари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги роли ва вазифаси жамиятимизда тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда жамоатчилик ва фуқаролик назорати институти жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш, одамларнинг

¹ Ахмедшасва М. Конституция – инсон ҳуқуқларининг қалбағлари. / Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – жамиятнинг янгилаш ва мамлакатнинг модернизация қилиш асоси. Илмий-назарий аниқланган материаллари. -Т.: ТДЮИ, 2005. - 47 б.

² Сайдов А.Х. Инсон ҳуқуқлари бўйича универсал шартномаларнинг ўрнини қилиш / Ўзбекистон Республикаси ва инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. – Т.: Адалят, 2002. – Б. 5-6.

³ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ишловларнинг янгида чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 42 б.

кайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаганларидек, "... давлат идораларининг аҳоли билан, барча жамоат ташкилотлари ва фуқароларнинг уюшмалари билан, такрор айтаманки, конунни бузмаётган, муаммоларни ҳал этишга, одамларнинг турмушини яхшилашга, вазиятни барқарорлаштиришга астойдил кўмаклашишни истаётганларнинг ҳаммаси билан бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиш кераклиги тўғрисида бораёпти. Ўзаро душманликка, ёвузлик ва зўравонликка, ҳар қандай белгиларга қараб инсон ҳуқуқлари камситилишига қарши курашаётганларнинг ҳаммаси билан бир сафда туриб иш кўриш кераклиги тўғрисида бораёпти"¹.

Мамлакатимизда "Парламент томонидан инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг барча тоифалари – шахсий, сиёсий, ижтимоий, иктисодий ва маданий ҳуқуқларни кафолатловчи 400 дан ортиқ конунлар қабул қилинган. Ўзбекистон Республикаси томонидан 70 дан ортиқ халқаро шартномалар, жумладан инсон ҳуқуқлари бўйича Халқаро билд, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотларининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий ҳужжатлари ратификация қилинган"².

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш лозимки, бугунги кунда мамлакатимизда том маънода "... Омбудсман, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ, "Ижтимоий фикр" жамоатчилик маркази, Амалдаги конун ҳужжатлари мониторинги институти каби инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар ва бошқа бир қатор ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда"³. Мамлакатимизни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик институтларининг роли ва аҳамиятини кучайтиришга, фуқароларнинг энг муҳим социал-иктисодий муаммоларини ҳал этишга қаратилган 200 дан ортиқ конун ҳужжатлари қабул қилингани ҳам бу соҳа ривожига бўлган катта эътиборни кўрсатади. Юртбошимиз И.Каримов "... гражданларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи барча давлат муассасаларини назорат этиш ҳам катта аҳамият касб этмоқда" деб таъкидлайдилар⁴. Айтиш

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллигига эришиш оstonасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. -132 б.

² Рашидова С.Ш. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминлашни каби давлат сиёсатининг устувор жиҳатлари – давлат органлари фаолиятидаги инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш асосидир // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Республика илмий-назорий конференция материаллари. ТДЮИ, 2011. - Б 3-4.

³ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни явада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қушма мажлисидаги маърузаси. - Т.: Ўзбекистон, 2010. - 43 б.

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллигига эришиш оstonасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. -148 б.

керакки, фукаролик жамияти институтлари тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларини тобора ривожлантириш, уларнинг мустақил иш юритиши ва чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳуқук ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий, моддий-техникавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни кучайтиришга қаратилган “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди. Мамлакатимизда нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз фаолиятини амалга оширишда давлат ҳокимият ва бошқарув органларидан мутлақо мустақилдир, амалдаги қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолатлардан ташқари уларга ҳисобот бермайди ҳамда нодавлат нотижорат ташкилотлар давлат бошқаруви идораларининг назорати остида бўлмайди. Сўнги йилларда “Жамоат фондлари тўғрисида”ги, “Ҳомийлик тўғрисида”ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда фукаролик жамияти институтлари ривожланишига қўмаклашиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ва бошқа қатор ҳужжатлар қабул қилинди ва улар фукаролик жамияти институтлари ижтимоий фаоллигини кучайтиришда муҳим омил вазифасини бажармоқда. Шунингдек, мамлакатимизда фукаролик жамиятини ривожлантиришда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг “Нодавлат нотижорат ташкилотларини, фукаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қўшма қарори ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Ўз навбатида, Олий Мажлис ҳузурида Жамоат фонди ҳамда таркибига нодавлат нотижорат ташкилотлари ва жамоат ташкилотларининг ваколатли вакиллари билан бирга депутатлар, молиявий тузилмаларнинг масъул ходимлари кирган Парламент комиссиясининг ташкил қилиниши ҳам эътиборга сазовордир. Мазкур комиссиянинг фаолияти “учинчи сектор” деб ном олган фукаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлашга давлат бюджетидан ажратилган молиявий маблағларни янада очик, ошқора, аниқ йўналтирилган ва энг муҳими, демократик асосда тақсимлашни таъминлаш имконини бермоқда. Бу эса нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг ташкилий-техникавий ва иқтисодий негизини мустаҳкамлашга самарали таъсир кўрсатмоқда.

Фақат кейинги уч йилнинг ўзида фукаролик жамияти институтлари тақдим этган турли ижтимоий лойиҳаларни амалга

ошириш учун Олий Мажлис ҳузуридаги Жамоат фонди томонидан 11 миллиард сўмдан ортиқ маблағ ажратилди.

Давлатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бошқа фуқаролик жамияти институтлари ўрни ва ролини янада кучайтирмасдан туриб фуқаролик жамиятини шакллантириш, демократлаштириш ва мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви бўйича ўз олдимизга қўйган мақсадларга эриша олмаймиз.

Юртбошимиз И.А. Каримов 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузаларида “Фуқаролик жамияти институтларининг янада ривожланишига эришиш, амалга оширилаётган ислохотларимизнинг очик-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда, уларнинг ролини кучайтиришда “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Ушбу қонунда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли катламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар кўзда тутилиши даркор” деб таъкидлаганлари бежиз эмас.

Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимояси нодавлат тизимнинг асосини ташкил этувчи фуқаролик жамияти институтлари жадал ривожланмоқда. Айтиш жоизки, мамлакатимизда суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти устидан назорат соҳасига фуқаролик жамияти институтларини янада кенг жалб этиш тизими босқичма-босқич ислох этилмоқда. Шу ўринда С.Ш. Рашидова “Инсон ҳуқуқлари муаммосининг муҳимлигидан келиб чиққан ҳолда, уларни ҳал қилиш фақат давлатнинг эмас, балки умуман жамият зиммасида экан, нодавлат ташкилотлар эътибори ва саъйи-ҳаракатларини ушбу муаммога қаратиш, улар фаолиятини демократик кадриятлар, инсон ҳуқуқлари ҳимоясига, давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан инсон ҳуқуқларига риоя этилиши бўйича доимий

жамоатчилик мониторингини амалга оширишга йўналтиришдек вазифа турибди¹ деб таъкидлаши эътиборга моликдир.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши ҳақида хорижий давлатларнинг экспертлари томонидан билдирилган айрим фикр ва мулоҳазаларини баён этиш ўринлидир. Хусусан, Украина Стратегик тадқиқотлар миллий институти директори маслаҳатчиси, Фуқаролик жамияти муаммоларини тадқиқ этиш маркази раҳбари В.Кулик таъкидлаганидек: “Ўзбекистонда киска вақт мобайнида фуқаролик жамиятининг қудратли пойдевори шаклланишини тан олмасликнинг иложи йўқ²”. Шаркий Европада бозор иқтисодиёти ва демократияни ривожлантириш жамияти раиси Детлеф Краа (ГФР) таъбири билан айтганда, “Ўзбекистонда давлат кучли фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш учун зарур бўлган барча шароитларни таъминламоқда. Бунда улар шунчаки, кузатувчи бўлиб эмас, балки демократик жараёнда фаол иштирок этмоқдалар. Демократик тенглик тамойили ҳар бир фуқарога мамлакат келажагини белгилашда катнашиш имконини беради. Бу жиҳатдан Ўзбекистоннинг тажрибаси жуда ибратлидир³”.

Хулоса қилиб айтганда, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ масалаларни ҳар томонлама ўрганиш нафақат илмий балки, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини самарали ва сифатли ҳимоя қилишнинг амалий натижаси билан ҳам белгиланади. Зеро, Президентимиз И.Каримов айтганларидек, “Инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эга. Ушбу дастур энг аввало суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари томонидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш, жамиятда инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятни шакллантириш ва шу каби бошқа соҳаларга онд қонунларга риоя этилиши устидан жамоатчилик мониторингини олиб боришга қаратилган чора-тадбирларни ўзида мужассам этиши керак⁴”.

¹ Рашидова С.Ш. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланиши каби давлат сиёсатининг устувор жиҳатлари – давлат органлари фаолиятидаги инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш асосидир // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш мисаллари маърузасидаги Республика илмий-назарий конференция материаллари. Т.ДЮН, 2011 - 4 б

² Хадк сўзи, 2010 йил 10 декабрь.

³ Ушбу жовда

⁴ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси - Т.: Ўзбекистон, 2010. - 46 б.

1.2 §. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг аҳамияти ва моҳияти

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлаш масаласига муҳим вазифа сифатида алоҳида эътибор бериб келмоқда. Ҳар бир демократик ҳуқуқий давлат учун инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш масаласи ҳуқуқий жиҳатдан мустақкамланган бўлиб унда инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари алоҳида моддаларда баён қилинган. Конституция асосида қабул қилинган Қодекс ва амалдаги қонунлар ҳамда Президент Фармонларида инсон ҳуқуқлари масаласига алоҳида эътибор берилиб ўзининг чуқур ифодасини топмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари борасида Конституциямиз Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг барча асосий ғоя ва қоидаларини ўзига сингдирган. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи нафақат миллий давлатларда балки, халқаро муносабатларда ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Давлатимиз раҳбари И.А. Каримов таъбири билан айтганда, “Биз ўз тақдиримизни ўз кўлимизга олиб, азалий кадриятларимизга суяниб, шу билан бирга, тараккий топган давлатлар тажрибасини ҳисобга олган ҳолда, мана шундай олижаноб интилишлар билан яшаётганимиз, халқимиз асрлар давомида орзиқиб кутган озод, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этаётганимиз, бу йўлда эришаётган ютуқларимизни халқаро ҳамжамият тан олгани - бундай имкониятларнинг барчасини айнан мустақиллик берганини бугун ҳаммамиз чуқур англаймиз”¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 1 майда қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”²ги Фармонида белгиланишича, “Мамлакатда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман), Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ, Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти, шунингдек, Ўзбекистон

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008 – 3 б.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборот қўғиш, 2008 йил, 5-сон, 253-модда

2013/21 А 6831	Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MK
----------------------	--

Республикаси Адлия вазирлиги, Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлигида инсон ҳуқуқлари ҳимояси бўйича махсус тузилган бўлинмалар каби инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тизими яратилган ва улар фаол ишламоқда”¹.

Демократик ҳуқуқий давлатда фуқаролар ҳуқуқий онги ва маданиятини оширишда шунингдек, улар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиши учун халқаро ва миллий конунчилик соҳасидаги билимларини янада чуқурроқ ўзлаштиришлари талаб этилмоқда. Чунки, ҳар бир инсон аввало унинг ўзи Конституция ва амалдаги конун ҳужжатларида мустаҳкамланган, ўз ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни англаши, тушуниб етиши демократик ҳуқуқий давлат қуришга интилаётган жамият учун муҳим аҳамият касб этади.

Дарҳақиқат, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигига 2011 йил 10 декабрда 63 йил тўлади. Бу инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш соҳасидаги асосий демократик қоида ва талабларни ўзида акс эттирган халқаро ҳуқуқий ҳужжатнинг тантанали байрами халқаро жамоатчилик ва давлатимизда кенг нишонланмоқда. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг мазмун ва моҳияти шундан иборатки, бу ҳуқуқий ҳужжат бутун инсоният оламини ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини дунёда ҳар бир давлат ва жамиятда ҳимоя қилиши билан белгиланади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга оид халқаро ҳуқуқий ҳужжатдир. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда давлатлар мана шу ҳужжатда белгиланган ҳуқуқий қоида ва талабларга амал қилишининг содиқлигига ҳамда ўз давлатларида ишлаб чиқиляётган конун ҳамда конун ости норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг асл моҳияти, аввало, инсон манфаатларидан келиб чиқиб ушбу Декларация ва миллий Конституция талаблари билан уйғун ва ҳамоҳанг бўлиши лозим. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганидан кейин орадан узок йиллар ўтган бўлса ҳам, ўзининг юридик аҳамияти ва моҳиятини ҳозирги кунга қадар сақлаб қолганлиги билан ҳам умумбашарий кадриятдир. Ушбу ҳужжат жуда кўп давлатларнинг миллий Конституция ва конунчилигини ишлаб чиқишда муҳим рол ўйнайди. Шунинг учун кўпгина демократик ҳуқуқий давлатларнинг миллий конунчилиги шаклланишида ушбу ҳужжат ҳуқуқий асос бўлиб ҳисобланган.

¹ Халқ сўзи, 2008 йил 2 март

Юридик адабиётларда таъкидланганидек, ҳуқуқий давлатчилик назариясининг асосий қондаси, бу ҳар қандай шароитда ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатлари олий қадрият деб тан олиншидир. Чунки, ҳуқуқий давлатчилик Конституция ва қонун устунлигига асосланган бўлиб, бу тамойил мамлакатда барча фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишининг гаровидир. Тарихдан бизга яхши маълумки, “1946 йилда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Қўмитаси ташкил этилди”¹. Мазкур қўмита ишчи гуруҳи зиммасига инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳужжатларнинг дастлабки лойиҳасини ишлаб чиқиш юклатилган эди.

Б.Саломовнинг фикрича, “Инсониятнинг азалий орзуси – инсон озодлигини ифодаловчи ва барча ҳуқуқ ҳамда эркинликларни ўзида мужассамлаштирган ягона халқаро ҳуқуқий ҳужжат бўлмаган эди ва ушбуни бартараф этиш йўлида 1948 йил 10 декабрда БМТ томонидан инсоннинг асосий ҳуқуқларини халқаро миқёсда мустаҳкамлаш мақсадида Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинган”².

БМТ томонидан ишлаб чиқилган ва халқаро муносабатлар соҳасида биринчи ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси тузилишига кўра, Муқаддима, Бош Ассамблея ва 30 та моддадан иборат бўлиб, унинг ҳар бир моддасида инсоннинг асосий ҳуқуқлари, кадр-қиммати, инсон шахсининг беназирлиги, барча инсонларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва олий қадрият эканлиги ўз ифодасини топган.

Ушбу халқаро ҳужжатда БМТ аъзо бўлган давлатларнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида ўз мажбуриятларини олганликлари, ўзаро ҳамкорлик қилишни ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлашнинг асосий йўналишлари белгилаб қўйилган. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси халқаро ҳуқуқнинг замонавий, бош йўналишини белгилаб берадиган асосий ҳуқуқий ҳужжатдир. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси инсон оиласи ҳамма аъзоларининг ажралмас ва узвий ҳуқуқларини эълон қилган асосий халқаро ҳуқуқий ҳужжатдир. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси инсон ҳуқуқлари ва уни ҳимоя қилишга доир халқаро ҳуқуқий ҳужжат бўлиб, БМТ томонидан ишлаб чиқилган ва қабул қилинган. Бу тарихий ҳужжатнинг ишлаб

¹ Инсон ҳуқуқлари курс ўқув қўлинимаси. (муаллифлар жамоаси) –Т. Ўзбекистон, 1997.-71 б.

² Саломов Б. Ўзбекистон Республикасида адвокатлик фаолияти, унинг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси. Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. ТДЮИ, 2005. – 71 б.

чикилиши ва эълон қилиниши инсониятнинг тарихий тақдирида, давлатларнинг ички ва ташқи сиёсатида, халқаро ташкилотлар, сиёсий партиялар, ижтимоий ташкилотларнинг ва фуқаролик жамияти институтлари фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Инсон ҳуқуқлари ва уни ҳимоя қилиш масалаларини ҳал қилишда давлатлар ушбу ҳужжатда эълон қилинган ҳуқуқий меъёрларга амал қилиши, унинг асосида ишлаб чиқиладиган ҳуқуқий ҳужжатларнинг самарали ва адолатли бўлишида муҳим ўрин тутди.

Бизга маълумки, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишни ҳуқуқий ва амалий жиҳатдан реал ҳаётда самарали таъминлаш масаласи ҳозирги кунда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қурмоқчи бўлган ҳар бир давлат учун муҳим вазифа ҳисобланади. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳар бир демократик ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгиларидан бири бўлиб, у давлатнинг қай даражада ҳуқуқий жиҳатдан ривожланганлигини кўрсатувчи мезон сифатида намоён бўлади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясида инсоннинг асосий ҳуқуқлари, кадр-қиммати, инсон шахсининг беназирлиги ҳамда эркаклар билан аёлларнинг тенг ҳуқуқлилиги ўз ифодасини топган.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейин қўшилган биринчи халқаро-ҳуқуқий ҳужжатдир. Демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятини қуришни ўз олдига мақсад қилиб олган Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳуқуқий ҳимоя қилишни давлатнинг бош вазифаси қилиб белгилади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси асосий принциплари ва қоидалари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа миллий қонун ҳужжатларида ўзининг ифодасини топган. “Мамлакатимизда барпо қилинаётган демократик, инсонпарвар фуқаролик жамиятида ҳар бир фуқаронинг шаъни, кадрияти, обрў-эътиборини ҳимоя қилувчи қатор қонунларнинг жорий этилиши халқаро ҳуқуқ нормаларига тула мос келади ва ҳақиқий демократик, инсонпарвар, адолатли давлат тузимининг инсоний моҳиятидан келиб чиқади¹.

Ушбу халқаро ҳуқуқий ҳужжат инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган бошқа жуда кўплаб халқаро ҳужжатлар учун ҳуқуқий ва амалий асос бўлиб ҳисобланади. Декларациянинг асосий вазифаси — унда эълон қилинган ҳуқуқ ва эркинликлар

¹ Саидов А., Султонов С. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва инсон ҳуқуқлари. -Т.: Адолат, 1998. -46 б.

давлатлар томонидан тан олинishi ва уларни амалга оширишни таъминлашнинг муҳим ҳуқуқий кафолатидир. Мазкур декларацияда ҳар бир инсон ҳар қандай давлат ва жамиятда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳақида ҳолисона ҳамда очиқ-ошкора фикр юритиш имкониятини ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиши билан белгиланади. Декларациянинг барча қоида ва талаблари ҳар бир давлатнинг миллий Конституция ва амалдаги қонунчилигида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш масалалари ўз аксини топиши лозимдир.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – жамиятда демократия ривожланиши ва инсон ҳуқуқларига риоя қилишнинг кафилидир”¹.

Декларациянинг муқаддимаси биринчи бандида “Инсоният оиласининг ҳамма аъзоларига хос кадр-қиммат ва уларнинг тенг, ажралмас ҳуқуқларини тан олиш эркинлик, адолат ва ялпи тинчлик асоси эканлигини эътиборга олиб” деб мустаҳкамланган. Шунингдек, унинг бешинчи бандига кўра, аъзо бўлган давлатлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан ҳамкорликда инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳурмат қилиш ва унга риоя қилишга кўмаклашиш мажбуриятини олганлигини эътиборга олиб” барча халқлар ва барча давлатлар бажаришга интилиши лозим бўлган вазифалар сифатида белгиланганлиги боис, мамлакатимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилиш механизмлари ишлаб чиқилиб жамиятда қарор топаётганлигининг ёрқин далолатидир.

Мазкур декларациянинг 1-моддасига кўра, “Ҳамма одамлар ўз кадр-қиммати ҳамда ҳуқуқларида эркин ва тенг бўлиб туғилдилар. Уларга ақл ва виждон ато қилинган, бинобарин бир-бирларига нисбатан биродарлик руҳида муносабатда бўлишлари керак”² деб бутун инсоният аҳлини бирдамликка, аҳилликка ҳамда ўзаро эркинлик ва тенгликка шунингдек, уларни қайси миллат ва элатта мансублигидан қатъи назар ўзаро ҳамжиҳатликка ундаётганлигини англашимиз мумкин. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг тарихий-ҳуқуқий ҳужжат сифатидаги аҳамияти ва моҳияти яна шу билан белгиланадики, унинг 2-моддаси биринчи қисмига асосан, “Ҳар бир инсон ирки, терисининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодларидан, миллий ёки ижтимоий

¹ Каримов И.А. Бунёдкорлик Вўлиди. Т.4. -Т.: Ўзбекистон, 1996.-193 б.

² Инсон ҳуқуқлари курс ўқув кўланмаси (муаллифлар жамоаси) -Т.: Ўзбекистон, 1997. - 184 б.

келиб чиқиши, мол-мулки, табақаси ёки бошқа ҳолатидан қатъи назар ушбу Декларацияда эълон қилинган барча ҳуқуқ ва барча эркинликка эга бўлиши зарур” деб эътироф этилган.

Ушбу Декларацияда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият деб эълон қилинганлиги, ҳар бир инсон яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқларига эгаллиги тан олинган. Ҳақиқатан ҳам инсоннинг ажралмас узвий ҳамда энг олий, табиий ҳуқуқларидан бири бўлган яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқлари ҳар бир демократик ҳуқуқий давлат томонидан махсус ҳуқуқий ҳимоя қилиниши ўз аксини топган. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 5-моддасига асосан, “Ҳеч ким қийноққа ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни хўрловчи муомала ва жазога дучор этилмалиги керак” деб баён қилинган бўлиб бу ҳуқуқий норманинг ҳам, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳар қандай шафқатсизликдан шунингдек, инсон қадрини хўрловчи турли хил муносабатда бўлишнинг олдини олишдаги ҳуқуқий ва амалий аҳамияти бекиёсдир. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг таъсир доираси нафақат давлатларнинг миллий қонунчилигига, балки, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадида ташкил этилган ва иш олиб бораётган халқаро ва миллий нодавлат нотижорат ташкилотларнинг фаолиятида ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Халқаро ҳуқуқий ҳужжат бўлган ушбу Декларациянинг асосий тамойиллари ва ғоялари 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ва миллий қонунчилигимизни шакллантиришда алоҳида ўрин эгаллайди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддима, барча бўлим, боб ва моддалари тўла-тўқис инсон ҳуқуқ ва эркинликларига содиқлигини ифодаловчи юридик қафолатлар йиғиндисидир.

Президентимиз И.Каримов мустақиллик йилларида инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини амалда ҳимоя қилинганлигининг бир мисоли сифатида куйидагиларни ёзадилар: “Турли йилларда ноҳақ жабр кўрган, қамалган кишиларни оқлаш мақсадида 30-50-йилларда ўринсиз айбланган кўплаб одамларнинг ишлари қайта кўриб чиқилди. Сталин катағонига учраган кишилар оқланяпти. Уларнинг сони ҳозирги кунгача 3 минг 500 кишига етди. “Пахта” иши деб ном олган қисматимизга келсак, оқланганлар сони ҳозир 2 минг кишига етди. Бунга чуқурроқ назар ташланса, ана шу рақамлар замирида қанчадан-қанча шикастланган қисматлар, қанчадан-қанча азоб чеккан тақдирлар бор. Ноҳақлик, адолатсизлик

жабрдийдаларни ҳаммамиз бир тасаввур қилиб кўрайлик. Буни яна шунинг учун айтяпманки, энди ҳеч қачон бундай ноҳақликлар, адолатсизликлар такрорланмасин, бунинг учун эса ҳаммамиз курашишимиз керак¹.

Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрича, “Мамлакатимизда барпо қилинаётган демократик, инсонпарвар фуқаролик жамиятида ҳар бир фуқаронинг шаъни, кадрияти, обрў-эътиборини ҳимоя қилувчи қатор қонунларнинг жорий этилиши халқаро ҳуқуқ нормаларига тўла мос келади ва ҳақиқий демократик, инсонпарвар, адолатли давлат тузимининг инсоний моҳиятидан келиб чиқади²”.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида ҳам “Ўзбекистон Республикаси барча фуқароларнинг бир хил ҳуқуқ ва эркинликка эгалиги, уларнинг жинси, ирки, миллати, тили, дини ҳамда ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар” деб мустаҳкамланган ҳуқуқий норманинг мавжудлиги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг асосий қоидалари, принципларидан келиб чиқиб ифода этиб берилганлигини кўрсатиб турибди.

Мамлакатимизда Конституция асосида қабул қилинаётган қонунларимиз ҳам бевосита умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар талабига жавоб беради. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрда қабул қилинган янги таҳрирдаги “Судлар тўғрисида”³ги Қонунининг 6-моддасига кўра, “Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар қонун ва суд олдида тенгдир. Корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ҳам қонун ва суд олдида тенгдир” деб мустаҳкамланганлиги давлатимизда фуқаролар нафақат қонун олдида тенглиги балки, суд олдида ҳам уларнинг ҳуқуқий тенглиги эътироф этилиб мустаҳкамланган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш лозимки, давлатимиз инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш ва уни амалий ҳаётда таъминлаш учун қулай ҳуқуқий шарт-шароит ва имкониятлар шакллантиришдан манфаатдор чунки, бундай фаолият давлат учун ҳам халқаро жамоатчилик, айниқса, фуқароларимиз манфаатларига

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллиги эришилган оstonасида. -Т.: Ўзбекистон, 2011. -325 б.

² Сандоқ А., Султонов С. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва инсон ҳуқуқлари. -Т.: Адолат, 1998. - 46 б.

³ Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2000 г., N 11, ст. 155.

тўла ҳос ва мос келади. Шунинг учун ҳам бугун инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясидаги бизнинг халқаро фаолиятимиз, инсон ҳуқуқлари ҳимоясига қаратилган шартномаларга кўра, Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятлари халқимиз талаби ва манфаатлари учун хизмат қилмоғи зарур.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси муқаддимаси “инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ғояларига содиқлигини тантанали равишда эълон қилиб” деган инсонпарварлик ғояси сўзлари билан бошланганлиги, давлатимизнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларига содиқлиги ҳамда мамлакатимизда барча фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатлари ва ҳақ-ҳуқуқлари устунлиги Конституциявий равишда мустаҳкамланган ва қафолатланганлигини англатадиган ҳуқуқий норма ўз аксини топган. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг қоидалари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, инсоннинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлайдиган миллий қонунчилик меъёрларида ўз ифодасини топган. Демократик ҳуқуқий давлат, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш йўлини танлаган Ўзбекистон инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашни жамиятни ривожлантириш ва давлат қурилишининг, бутун ички ва ташқи сиёсатининг энг устувор йўналиши этиб белгилади.

Декларациянинг 8-моддасига кўра, “Ҳар бир инсон унга конституция ёки қонун орқали берилган асосий ҳуқуқлари бузилган ҳолларда нуфузли миллий судлар томонидан бу ҳуқуқларнинг самарали тикланиши ҳуқуқига эга”¹ унинг 10-моддасида эса, “Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошкора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқига эга” деб мустаҳкамланган. Яна шуниси аҳамиятлики. Декларациянинг 11-моддасига биноан “Жиноят содир этганликда айбланган ҳар бир инсон ҳимоя учун барча имкониятлар таъминланган ҳолда, очиқ суд мажлиси йўли билан унинг айби қонуний тартибда аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланишга ҳақлидир. Ҳеч ким, содир этилган вақтда миллий қонунлар ёки халқаро ҳуқуқларга кўра жиноят деб топилмаган хатти-ҳаракати ёки

¹ Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари: парламент аъзолари учун қўлланма. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий маркази, 2007 - 124 б.

фаолиятсизлиги учун жазога ҳукм қилиниши мумкин эмас. Шунингдек, жиноят содир этилган вақтда қўлланиши мумкин бўлган жазога нисбатан оғирроқ жазо берилиши мумкин эмас” деб мустаҳкамланган.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг юқоридаги нормалари талабларига Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-моддаси тўлиқ жавоб беради. “Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан ўзаро боғлиқдирлар. Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас” деб ифодаланганлиги фикримизни ёрқин тасдиқлайди. Ушбу баён этилган ҳар иккала ҳуқуқий ҳужжат нормалари бир-бирини тўлдириб, улар нормалари ўзаро уйғун тарзда ифодалаб берилган. Шунини алоҳида айтиш лозимки, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг олий қадрият эканлиги эътироф этилиб, барча фуқаролар бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали самарали ҳимоя қилишларига ҳеч қандай тўсиқлар йўқлиги ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари суд қарорисиз бошқа ҳеч қандай давлат органи ва мансабдор шахс томонидан чеклаб қўйилмаслиги билан белгиланади. Бинобарин, давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлар экан, бунда ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади. Дарҳақиқат, “Демократик ҳуқуқий давлатда суд ҳокимиятига хос бўлган унинг янги ташкилий тузилмалари шакллантирилди, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятга нисбатан “тийиб туриш ва мувозанат” воситасини амалга оширувчи суд ҳокимиятининг барча тармоғи – Конституциявий суд таъсис этилди. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида хўжалик муносабатларидан келиб чиққан низоларни ҳал қилувчи хўжалик судлари ҳамда собиқ ҳарбий трибуналлар ўрнида ҳарбий судлар тизими яратилди. Умумий юрисдикция судларининг ихтисослашуви амалга оширилиб, фуқаролик ва жиноят ишлари

бўйича алоҳида судлар ташкил этилди, ишларни кўриб чиқишнинг апелляция тартиби жорий этилди”¹.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг аҳамиятли томони яна шундаки, унда никоҳ ва оила, уй жой дахлсизлиги, шахсий маълумотларнинг сир сақланиши ҳамда инсон номус ва шаънига қилинган тожовуздан конун орқали ҳимоя этилиш масаласига ҳам алоҳида эътибор бериб ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилган. Декларациянинг 12-моддасида “Ҳеч кимнинг шахсий ва оилавий ҳаётига ўзбошимчалик билан аралашиб, уй-жойи дахлсизлигига, унинг ёзишмаларидаги сирларга ёки унинг номус ва шаънига ўзбошимчалик билан тажовуз қилиниши мумкин эмас. Ҳар бир инсон худди шундай аралашув ёки тажовуздан конун орқали ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эга”² деб белгиланган. Шунингдек, Декларацияда балогат ёшига етган эркаклар ва аёллар ирки, миллати ёки диний белгилари бўйича ҳеч қандай чеклашларсиз никоҳдан ўтишга ва оила қуришга ҳақлилиги ҳамда улар никоҳдан ўтишда, амалда никоҳда бўлган вақтларида ва уни бекор қилиш вақтида бир хил ҳуқуқдан фойдаланиш ҳуқуқига эгалликлари белгиланган. Яна шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Декларацияда никоҳдан ўтаётган ҳар икки томоннинг хоҳиш-иродаси билан бирга уларнинг эркинлиги ва тўлиқ розилиги бўлгандагина никоҳ тузишга йўл қўйилиши ҳуқуқий ҳимоя қилиниб ўз ифодасини топган.

Бизга маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг махсус XIV боби оила деб номланган бўлиб, оила жамиятнинг асосий бўғини эканлиги ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эгаллиги шунингдек, мамлакатимизда никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланган ҳолда тузилиши назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида нафақат никоҳга оид муносабатлар тартибга солинмасдан балки, ота-оналар, болалар, фарзандлар ҳамда таълим тарбия ва бошқа масалаларни ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг ифода этиб берилганлиги ҳам аҳамиятлидир. Унга асосан, ота-оналар ўз фарзандларини вояга етунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурлиги, шунингдек, давлат ва жамият инсонпарварлик нуқтаи назаридан етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиш,

¹ Жамолов Б. Суд ҳокимияти (вазирли ва амалиёт масалалари): монография –Т. Юрист-медиа маркази, 2011 – 5 б.

² Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари: парламент аъзолари учун қўлланма. - Т. Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий маркази. 2007. - 203 б.

тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди деб белгиланганлиги мамлакатимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари алоҳида эътиборга олинганлигини ва уни давлат Конституцияси даражасида ҳимоя қилинганлигини амалий ифодасидир. Шунингдек, унда давлат болалар келажаги ва истиқболни таъминлаш мақсадда уларга бағишланган хайрия ва хомийлик фаолиятларини амалга оширишни тўлиқ кўллаб-қувватлаши мустаҳкамланган.

Шу билан бирга, инсонпарварлик нуқтаи назаридан давлат томонидан оналик ва болалик алоҳида муҳофаза қилиниши, вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар эса вақти келганда ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар, деб белгиланган.

Юқоридаги ҳуқуқий нормалар замирида ўзбек ҳалқининг узок тарихий, миллий - маънавий кадриятлари, урф-одат ва анъаналарига, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига содиқлиги ифода этилганлигининг ёрқин намунаси.

Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Ўтган давр мобайнида эски тузумдан оғир мерос бўлиб қолган ана шундай иллатларга, эл-юртимизга нисбатан камситиш ва миллий манфаатларимизни менсимаслик ҳолатларига барҳам бериш, кўхна кадриятларимиз, дину диёнатимизни тиклаш, ҳаётимизда тарихий адолатни қарор топтириш, янги жамият қуриш йўлида халқимизнинг маънавий юксалишини ўз олдимизга қўйган олижаноб мақсадларга етишда ҳал қилувчи мезон деб қараш ва шу асосда иш олиб бориш биз учун доимо устувор вазифа бўлиб келганини ва бугун ҳам эътиборимиз марказида турганини таъкидлаш лозим”¹.

Бизга маълумки, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 18-моддасида, “Ҳар бир инсон фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга” деб кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам ҳар бир инсон фикрлаш, сўз ва эътикод эркинлиги ҳуқуқига эгаллиги ҳамда ҳар бир инсон ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эгаллиги мустаҳкамланган. Фақатгина истисно тариқасида, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот тарқатиш ҳамда фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги давлат сирини ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина, қонун билан чекланиши мумкинлиги белгиланган. Бу эса, авваломбор, фуқароларимизнинг тинчлиги, осойишталиги ҳамда хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлганлиги учун ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас ҳуқ. – Т.: Маънавият, 2008. – 6 6

Ундаги нормалар Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда (1997 й.) мантикий ривожлантирилди. Мазкур қонун ҳар кимнинг ахборотни эркин ва монеликсиз олиш ҳамда фойдаланиш ҳуқуқларини таъминлаш, шунингдек, ахборотнинг муҳофаза қилиниши, шахс, жамият ва давлатнинг ахборот борасидаги хавфсизлигини қонун йўли билан таъминлашга йўналтирилганлиги билан ҳам аҳамиятлидир¹

Мамлакатимизда демократик жараёнларни янада чуқурлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларнинг мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги амалий иштироки ҳақида сўз юритганда, албатта, ахборот эркинлигини таъминламасдан, оммавий ахборот воситаларини одамлар ўз фикр ва ғояларини, содир бўлаётган воқеаларга ўз муносабати ва позициясини эркин ифода этадиган минбарга айлантirmасдан туриб, юқоридаги ўз олдимизга қўйган улуғвор мақсадларга эришиб бўлмайди.

Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, “... фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этган бўлиб, бу Ўзбекистонда демократик жамият асосларини барпо этишнинг муҳим шarti, таъбир жоиз бўлса, тамал тоши ҳисобланади”. Мамлакатимизда ўтган йиллар давомида, айниқса охириги 10 йилда оммавий ахборот воситаларини янада либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлашга қаратилган кенг қамровли ташкилий-ҳуқуқий чоратadbирлар амалга оширилди. Юртимизда аввало оммавий ахборот воситалари ривожини таъминлайдиган, демократик талаб ва стандартларга тўла мос келадиган мустаҳкам қонунчилик базаси яратилди. Ушбу даврда оммавий ахборот воситаларини эркин ва жадал ривожлантиришга, ахборот соҳасининг самарали фаолият кўрсатишини таъминлашга қаратилган 10 га яқин қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Сўнгги йилларда янги тахрирдаги “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонунга, шунингдек, “Телекоммуникациялар тўғрисида”, “Реклама тўғрисида”, “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги ва бошқа бир қатор қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар

¹ Рустамбоев, М.Х. Ўзбекистон Республикаси Президентининг И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролар жамиятини ривожлантириш концепцияси”ни ўрганиш бўйича маълумат матн. ЎзР Адлия вазирлиги ТДЮИ. –Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2011. – 33 б.

киритилди. Бу эса янги сиёсий шарт-шароитларда оммавий ахборот воситалари соҳасидаги демократик ислохотларни янада чуқурлаштиришни таъминлади. Шу билан бирга, нодавлат оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш, уларнинг ахборот соҳасини демократлаштиришда фаол иштирокини таъминлашга қаратилган кенг қамровли институционал ислохотлар амалга оширилди.

Шуни алоҳида айтиш жоизки, нодавлат оммавий ахборот воситаларини қўллаб-қувватлаш, уларнинг моддий-техник базаси ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш мақсадида бир қанча жамоат ташкилотлари ташкил этилди ва улар ўз таркибида 100 дан ортиқ электрон оммавий ахборот воситасини бирлаштирган Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди шулар жумласидандир. Юридик ва жисмоний шахсларнинг, ахборот технологиялари ва тизимларини қўллаган ҳолда, ахборот ресурсларидан фойдаланиш механизмларини белгилаб берган янги таҳрирдаги “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши оммавий ахборот воситаларини модернизация қилишни жадал ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этди.

Ўзбекистонда кейинги йилларда сунъий йўлдош алоқа тармоғи орқали телерадиодастурларни тарқатиш йўлга қўйилди. Бугунги кунда мамлакатимиз телекоммуникациялар тизими дунёнинг 180 та мамлакатига 28 та йўналиш бўйича тўғридан-тўғри чиқадиган халқаро каналларга эга. Юртимиздаги телерадиоканаллар томонидан тайёрланаётган кўрсатув ва эшиттиришлар Интернет глобал тармоғи орқали реал вақт режимида жаҳонга узатилмоқда. Бундай кенг миқёсдаги ишлар натижасида фақат кейинги 10 йилнинг ўзида босма оммавий ахборот воситаларининг сони 1,5 баробар, электрон оммавий ахборот воситаларининг сони эса 7 баробар кўпайиб, бугунги кунда уларнинг умумий сони қарийб 1200 тага етди. Мавжуд барча телеканалларнинг қарийб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳисобланади. Оммавий ахборот воситалари Ўзбекистонда яшайдиган миллат ва элатларнинг 7 та тилида фаолият олиб боради, шунингдек, босма материаллар ва телекўрсатувлар инглиз тилида ҳам тарқатилмоқда. Энг муҳим янгилик эфир орқали узатиладиган материалларни тайёрлаш жараёнига замонавий рақамли ва мултимедиа технологиялари жорий қилинаётганида намоён бўлмоқда. Юртимизда Интернет тизимидан

фойдаланувчилар сафи жадал суръатлар билан кенгайиб бормоқда. Бугунги кунда уларнинг сони 6 миллиондан ортиб кетганини алоҳида айтиш лозим¹. Шу ўринда айтиш лозимки, “Жамоатчиликни ҳуқуқий ахборот билан таъминлаш жараёнида илмий-оммабоп адабиётлар нашр қилиниши ва тарқатилишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқий таълим-тарбия воситалари ва усулларини такомиллаштириш, юридик таълим соҳасида кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг замонавий тизимини ривожлантириш борасида сезиларли ишлар қилинмоқда. Бу жараёнда ижтимоий-ҳуқуқий тадқиқотларни кўпайтириш, халқаро тажрибадан кенг ва самарали фойдаланиш бўйича чора-тадбирларни кучайтириш давр тақозосига айланди”².

Давлатимиз рахбари И.Каримов ўтмиш воқеалари ҳақида шундай ёзадилар: “... қариндошини кўмиш маросимида қатнашишга ҳам эскилик саркити, деб қаралди, бундай одамларга, айниқса, раҳбарларга нисбатан тазйик ўтказилди. Диндорлар билан мулоқотда бўлиш, улар билан бамаслаҳат иш юритиш масалаларини кўяверинг. Хуллас, бўлганича бўлди. Шунинг учун бугун бу ишларни каттик қоралашимизни, халқ анъаналарига, унинг меросига, одамларнинг диний эътиқодларига қатъий ҳурмат ва эътибор билан қараш кераклигини яна бир бор уқтириб ўтмоқчиман”³. Мамлакатимизда барча фуқаролар учун виждон эркинлиги қафолатланганлиги ва ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эгаллиги ҳамда диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмаслиги ҳимоя қилиниб ўзининг ҳуқуқий ифодасини топган.

Бизга маълумки, “Виждон эркинлигининг асосий юридик қафолатларидан бири бўлган Конституцияда, шунингдек, 1998 йил 1 майда қабул қилинган янги таҳрирдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуннинг ҳам мақсади ҳар бир шахснинг виждон эркинлиги ва диний эътиқоди ҳуқуқини, динга мансублигидан қатъи назар, фуқароларнинг тенглигини таъминлаш,

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. - Т.: Ўзбекистон, 2010 -30 б.

² Нажмиев Ш. Ҳуқуқий маданиятни ошириш эркин фуқаролик жамияти барпо этилишининг муҳим шартидир // Ozbekiston ovozi, 2011 йил 5 июль.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остида -Т.: Ўзбекистон, 2011. -144 б.

шунингдек, диний ташкилотларнинг фаолияти билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиб туришдан иборат”¹.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида инсонларнинг энг асосий ҳуқуқларидан бири бўлган сиёсий ҳуқуқлари ҳам ўз ифодасини топган бўлиб, унинг 21-моддасига кўра, “Ҳар бир инсон бевосита ёки эркин сайланган вакиллар орқали ўз мамлакатини бошқаришда катнашиш ҳуқуқига эга. Ҳар бир инсон ўз мамлакатида давлат хизматиغا киришда тенг ҳуқуққа эга. Халқ иродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши лозим; бу ирода даврий ва сохталаштирилмаган, ялпи ва тенг сайлов ҳуқуқида, яширин овоз бериш йўли билан ёки овоз бериш эркинлигини таъминлайдиган бошқа тенг кийматли шакллар воситасида ўтказиладиган сайловларда ўз аксини топиши лозим”² деб белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XXIII бобида махсус сайлов тизимига оид ҳуқуқий муносабатлар ўз ифодасини топган. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгаллиги, шунингдек, ҳар бир сайловчи бир овозга эга бўлиб овоз бериш ҳуқуқи ўз хоҳиш иродасини билдириш тенглиги ва эркинлигини ҳуқуқий кафолатланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси Жўкорғи Кенгесига, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлов тегишлилигига кўра, уларнинг конституциявий ваколат муддати тугайдиган йилда - декабрь ойи учинчи ўн кунлигининг биринчи якшанбасида ўтказилиши аниқ белгилаб қўйилган. Мамлакатимизда сайловлар умумэтироф этилган халқаро ҳуқуқ норма талабларига жавоб бериб умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан иштирок этиш белгиланган. Ўзбекистон Республикасининг ўн саккиз ёшга тўлган барча фуқаролари сайловларда иштирок этиб сайлаш ҳуқуқи кафолатланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати аъзолари Қорақалпоғистон Республикаси Жўкорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари

¹ Абдурахмоновжаев Ж., Қурбонов С. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – жамиятни янгилаш ва мамлакатни модернизация қилиш асоси // Илмий-назарий аниқлама материаллари. –Т: ТДҲИ, 2005 - Б. 92-93.

² Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари: парламент аъзолари учун қўлланма. - Т: Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий маркази, 2007. - 204 б.

депутатларининг тегишли кўшма мажлисларида мазкур депутатлар сайланганидан сўнг бир ой ичида улар орасидан яширин овоз бериш йўли билан сайланишлари белгиланган. Конституцияда белгиланишича, суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, суд ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар сайланиши мумкин эмас ва сайловларда қатнашмайдилар. Бошқа ҳар қандай ҳолларда фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини тўғридан-тўғри ёки билвосита чеклашга йўл қўйилмайди.

Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, “Сайловлар – бу мамлакатимизда амалда бўлган ҳуқуқий нормаларнинг нечоғлик демократик руҳда эканини намоён этадиган, демократик ҳуқуқий давлатнинг узвий белгиси, халқнинг ўз хохиш-иродасини эркин ифода этишининг, фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштирокининг асосий шакли бўлиб, ўта муҳим ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга масаладир¹.

А.А. Азизхўжаев “Чин ўзбек иши” китобида “Сайловларимизда ҳар сайловчининг бир овозга эга бўлиши, сайловда тенг асосда иштирок этиш тенг ҳуқуқлилиқ тамойилининг ижтимоий адолат амалиётига яққол далилидир. Тенг ҳуқуқлилиқка республикамиз Президенти Ислоҳ Каримов ишлаб чиққан тамойиллардан бири – қонун устуворлиги тамойилида ҳам алоҳида эътибор берилган”² деб изоҳлайди.

Давлат бошқарувида иштирок этишнинг бу тури сайловлар ва вакиллик органлари, хусусан миллий парламент тузиш йўли билан аҳолининг давлат ишларида қатнашиши, ўз иродаларини ифода этиши ва ҳукуматни ҳисоботга чақириши орқали амалга оширилади³.

Сайловлар жараёнида сиёсий партияларнинг роли ошиб фаоллашуви даражаси жиддий тус олди. Шу боис сиёсий партия жамиятнинг харакатлантирувчи кучидир. И.Беков “Сиёсий партия – жамиятдаги маълум бир гуруҳлар, тоифалар, қатламларнинг кизиқишларини акс эттирадиган ҳамда давлат ҳокимиятини ташкил этиш ва давлат ишларида қатнашиш орқали уларни амалга оширишни ўз олдига мақсад қилиб қўядиган кишиларнинг бирлигини

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маърузаси. - Т.: Ўзбекистон, 2010. -35 б.

² Азизхўжаев А. “Чин ўзбек иши”. - Т.: Ўзбекистон, 2011 -79 б.

³ Самдов А.Х. Инсон ҳуқуқлари: парламент аъзолари учун қулланма. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий маркази, 2007. - 158 б.

ифодалайди¹” деб таъкидлайди. Дарҳақиқат, сиёсий партиялар ҳар бир демократик давлатнинг энг муҳим институтларидан бири бўлиб, улар фаолиятини янада ривожлантириш фуқаролик жамиятининг асосий шартларидан биридир. Шу ўринда айтиш жонзки, “Демократиянинг асосий хусусиятларидан бири кўппартиявийликдир. Республикамизда ҳозирги шароитда бир неча сиёсий партиялар фаолият кўрсатмоқда”²

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нафақат умумэтироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларга балки, инсоний кадриятларга тўла мос келиши билан ҳам муқаддасдир. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ҳамда Конституциямизда ҳар бир инсон меҳнат қилиш, ишни эркин танлаш, адолатли ва қулай иш шароитига эга бўлиш ва ишсизликдан ҳимоя қилиниш каби ҳуқуқлари кафолатланган. Уларда белгиланишича, ҳар бир инсон ҳеч бир камситишсиз тенг меҳнат учун тенг ҳақ олиш ҳуқуқига эгаллиги ҳам ўз ифодасини топган. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 26-моддасига кўра, “Ҳар бир инсон таълим олиш ҳуқуқига эга. Таълим олишда ҳеч бўлмаганда бошланғич ва умумий таълим текин бўлиши лозим. Бошланғич таълим мажбурий бўлиши керак. Техник ва ҳунар таълими ҳамманинг қурби етадиган даражада бўлиши, олий таълим эса ҳар кимнинг қобилиятига асосан ҳамма учун етарли имконият доирасида бўлмоғи керак. Таълим инсон шахсини тўла баркамол қилишга ва инсон ҳуқуқлари ҳамда асосий эркинликларига нисбатан ҳурматни кучайтиришга қаратилмоғи лозим. Таълим барча халқлар, иркий ва диний гуруҳлар ўртасида бир-бирини тушуниш, хайрихоҳлик ва дўстликка хизмат қилиши ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликни сақлаш борасидаги фаолиятига ёрдам бериши керак. Кичик ёшдаги болалари учун ота-оналар таълим турини танлашда имтиёзли ҳуқуққа эгадир” деб белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам Декларациянинг асл мақсади ва вазифасини ўзида ифодалаган бўлиб, ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эгаллиги шунингдек, мамлакатимизда бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланиши ҳамда мактаб ишлари тўлиқ давлат назоратида эканлиги мустаҳкамланган.

¹ Беков Ш. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланиши каби давлат сиёсатининг устувор жиҳатлари – давлат органлари фаолиятидаги инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш асосидир // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Республика илмий-назарий конференция материаллари. ТДҲИ. 2011 - 146 б.

² Азизхўжаев А. Чун ўзбек иши. - Т.: Ўзбекистон, 2011. - 80 б.

Дарҳақиқат, “Таълим олиш ҳуқуқи инсон кадр-қимматиға бевосита боғлиқликда кўрилиб, унинг амалға оширилиши шахснинг ва бутун бошли жамиятнинг ривожланишиға хизмат қилади”¹.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида нафақат фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари балки, уларнинг бурчлари ва мажбуриятлари белгиланган бўлиб ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалға оширишда ўзгаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузмасликлари ҳамда уларни ҳурмат қилишини тامينлаш, ахлоқ, жамоат тартиби, умум фаровонлигининг одилона талабларини қондириш мақсадидагина қонунда белгиланган чекланишларға риоя этиши керак деб белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг X боби бевосита “Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафолатлари” деб номланган 43-моддасига кўра, “Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларни таъминлайди” деб белгиланган. Бу эса ўз навбатида фуқароларимизнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш билан боғлиқдир. Фуқаролар биринчи навбатда Конституция ва амалдаги қонун ҳужжатларида мустаҳкамланган ўз ҳуқуқ ва эркинликларини ҳамда мажбуриятларини яхши билишлари ва уларға қатъий амал қилишлари талаб этилади. Шунингдек, фуқаролар инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда мажбурият билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий билимларни яхши ўзлаштиришлари улар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларини изчил ва қатъий бажариб келмоқда, бу масалалар бўйича БМТнинг тегишли органларига доимий равишда ўзининг миллий ҳисоботларини ўз вақтида тақдим этмоқда. Уларнинг тавсияларини бажаришда давлат идоралари, фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, оммавий ахборот воситалари ва бевосита фуқаролар фаол иштирок этиб келмоқдалар.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси нафақат тарихий ҳуқуқий ҳужжат балки, умуминсоний қадриятдир. Шу маънода Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси аҳамияти, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг халқаро ва миллий кафолатларини ўрганиш муҳимдир. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя

¹ Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари: парламент аъзолари учун қўлланма. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий маркази, 2007. - 194 б.

қилишнинг халқаро ва миллий қафолатларини тизимли таҳлил қилиш баробарида унинг тушунчаси, моҳияти, ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосларини ёритиб бериш нафақат илмий балки амалий жиҳатдан ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси аҳамиятини ва бошқа инсон ҳуқуқ ва эркинликлари билан боғлиқ халқаро ҳуқуқ нормаларини чуқур ўрганиш ва уларга амал қилиш ўз навбатида унинг моҳиятини тушунишда ҳамда фуқароларнинг бу борадаги ҳуқуқий онги ва маданиятни юксалтиришда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Юртбошимиз И.Каримовнинг таъбири билан айтганда, “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан кейин қўшилган биринчи халқаро-ҳуқуқий ҳужжат бўлди. Демократик ҳуқуқий давлат, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш йўлини танлаган Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини жамиятни ривожлантириш ва давлат қурилишининг, бутун ички ва ташқи сиёсатининг энг устувор йўналиши этиб белгилади¹. 2008 йилда халқаро жамоатчилик инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш соҳасидаги асосий демократик тамойил ва талабларни ўзида мужассам этган, бу соҳада бутун халқаро ҳуқуқ тизимини шакллантиришнинг сиёсий, ҳуқуқий асосига айланган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигини нишонлади”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”ги Фармонининг қабул қилинганлиги мамлакатимизнинг инсон ҳуқуқларига содиқлигининг ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидалари устунлигини тан олиб ижтимоий ҳаётда қарор топтираётганлигининг ёрқин далилидир.

Хулоса қилиб айтганда, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Конституцияга асосланган миллий қонунчилигимиз инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг қафолати бўлиб хизмат қилиши баробарида мамлакатимизда демократик

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”ги Фармони // Халқ сўзи 2008 йил 2 май.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”ги Фармони // Халқ сўзи, 2008 - 2 май.

ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда муҳим пойдевор вазифасини бажармоқда.

1.3 §. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг халқаро ва миллий қафолатлари

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари энг олий қадрият бўлиб ҳисобланади. Шу боис, давлатимиз ўз сиёсатининг инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб амалга оширилаётганлиги ҳамда ҳар бир йўналиш бўйича ислохотларнинг устувор вазифаси сифатида қаралаётганлиги ўзининг натижасини бермоқда. Бошқача айтганда, кенг қўламли янгиланиш ва ўзгаришлар жараёни халқимиз ва халқаро ҳамжамият томонидан юксак эътироф этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, "... ёруғ келажагимизни таъминлашнинг муҳим шарти ва гарови ҳаётимизнинг барча жабҳаларини – бу сиёсий ёки иқтисодий соҳа бўладими, ижтимоий ҳаёт ёки суд-ҳуқуқ тизими бўладими-буларнинг барчасини янада такомиллаштириш, аҳолимизнинг сиёсий-ижтимоий фаоллигини кучайтириш, кўп партиявийлик тизимини ривожлантириш, жамиятимизни янада эркинлаштириш, ижтимоий ва нодавлат ташкилотларнинг мавқеи ва таъсирини ошириш, бир сўз билан айтганда кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтишга эришишдан иборатдир"¹.

Мамлакатимизда "инсон ҳуқуқлари саҳасида халқаро ҳамкорлик фаол амалга оширилмоқда. Ўтган давр мобайнида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Шартномалар Кўмиталари томонидан инсон ҳуқуқлари бўйича олти халқаро шартномаларнинг бажарилиши бўйича Ўзбекистоннинг 18 та Миллий маърузаси кўриб чиқилди ва улар юзасидан тавсиялар берилди. Бундан ташқари, Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари бўйича Кўмитанинг "Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт" юзасидан ҳуқуқ бузилишларга оид шахсий шикоятларни қабул қилиш ваколатини тан олди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Шартномалар кўмиталарининг тавсияларини бажариш мақсадида Ҳукумат томонидан Миллий ҳаракат дастурлари қабул қилинган, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан инсон ҳуқуқларига риоя этилиши аҳволини ўрганувчи Идоралараро ишчи гуруҳи тузилган.

¹ Каримов. И.А. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 17 йиллигига бағишланган таянганли маросимида сузлаган табрик сўзи // Халқ сўзи. 2008 - 1 сентябрь.

Ушбу гуруҳ таркибига Омбудсман вакили ҳам кирганлиги¹ инсон ҳуқуқларини таъминлашда миллий институтларни таъсирчан фаолиятини ортиб бораётганлигидан далолат беради.

Ўтган давр мобайнида инсон ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш масаласига халқаро муносабатларда ҳам кенг аҳамият берилмоқда. Шу ўринда айтиш лозимки, “Инсон ҳуқуқларини ҳимоя этишга қаратилган кўплаб декларация, хартия ва битимлар қабул қилинган бўлиб, уларда инсон ва унинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қоидалари, меъёрлари мустаҳкамланган. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси (30.09.1991й), Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (09.12.1992 й), Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (31.08.1995 й), Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (31.08.1995 й), Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро Конвенция (31.08.1995 й)лар ва бошқа кўплаб халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди ва ўз навбатида мустақиллик йилларида давлатимиз томонидан ратификация қилиниб, миллий қонунчилигимизга имплементация қилинмоқда.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ҳам, конституцияда ҳам “инсон ҳуқуқлари дахлсизлиги ва ҳар бир шахс туғилиши биланок муайян бир ҳуқуқларга эгаллиги эътироф этилган. Шу ўринда Декларациянинг биринчи моддасига эътибор бериб ўтсак, у ерда қуйидаги бандлар ўз ифодасини топган: “Ҳамма одамлар ўз кадр-қиммати ҳамда ҳуқуқларида эркин ва тенг бўлиб туғиладилар. Уларга ақл ва виждон ато қилинган ва улар бир-бирларига нисбатан биродарлик руҳида муносабат қилишлари керак”. Ушбу фикрлар ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва мамлакатимизнинг бошқа қонун ҳужжатларида ҳам берилган².

Давлатимизда инсон ҳуқуқлари давлат манфаатларидан, умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормалари эса миллий ҳуқуқий меъёрлардан устунлиги ҳам Конституцияда муҳрлаб қўйилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасига кўра, “Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти,

¹ Рашидова С.Ш. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланиши каби давлат сиёсатининг устувор жиҳатлари – давлат органлари фаолиятидаги инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш асослари // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Республика илмий-назарий конференция материаллари. ТДЮИ, 2011 – Б 4-5.

² Рашидов И., Қурбатов Ш. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро ҳуқуқий асослари // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Республика илмий-назарий конференция материаллари. ТДЮИ, 2011. - 333 б.

эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий кадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади”¹ деб белгиланган. Конституция ва қонунлар нафақат фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини белгилабгина қолмасдан, балки уни амалга ошириш чегараларини ҳам мустаҳкамлайди. Яъни, фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари назарда тутилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар ҳам умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига асосланган тарзда ифода этилган. Давлат қайд этилган ҳуқуқларни нафақат конституциявий нормада мустаҳкамлайди, балки уни амалга ошириш ва ҳимоя қилиш асосларини ҳам қафолатлайди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра, “Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади” деб мустаҳкамланган. Мамлакатимизда барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга. Фуқаролар жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан ўзаро боғлиқдирлар. Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъбири билан айтганда: “Пировард мақсадимиз ижтимоий йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборатдир”². Бинобарин, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини куришда фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш муҳим ўрин тутаяди. Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2008.

² Каримов И.А. Ватан сажда оқ каби муқалласдир. Т.3. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 177 б.

ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади. Инсон ҳуқуқларига оид умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқий ҳужжатларга ва миллий қадриятларга асосланиб миллий ҳуқуқий тизим ривожланаётганлиги мамлакатимизнинг инсон ҳуқуқларига содиқлигининг ёрқин намунасидир. Давлатимиз мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлаб инсон ҳуқуқларига оид халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни миллий қонунчиликка имплементация қилиб, уни ижтимоий ҳаётда жорий этиб бораётганлиги, инсон ҳуқуқларига оид институционал тузилмаларнинг давлат ва нодавлат шаклида ташкил этилиб самарали фаолият юритаётганлиги ҳам ўзининг ижобий самарасини бермоқда. Энг муҳими, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида Ўзбекистон сиёсати халқаро ҳамжамият томонидан ҳам қизғин қўллаб-қувватланаётганлиги республикамизда амалга оширилаётган инсонпарварлик сиёсатининг исботидир. Суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлар ҳам пировардида инсон ҳуқуқлари устиворлигидан келиб чиқиб ижтимоий ҳаётга татбиқ этилаётганлиги, бундай эътирофнинг ифодасидир.

Г.Тўлаганова ёзишича, мустақиллик йилларида "... судларнинг қатағончилик машинаси сифатидаги ролини йўқ қилиб, унинг демократиянинг муҳим белгиси бўлмиш инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ишончли воситасига айлантирилганлигини"¹ таъкидлайди.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб, инсон ҳуқуқлари масаласига жиддий эътибор бериб келмоқда ва бу Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва миллий қонунчилигимиз мазмун-моҳиятида ўзининг яққол ифодасини топмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан айни бир кунда яъни 2008 йил 1 майда қабул қилинган "Ўзбекистон Республикасида адвокатūra институтининг янада ислоҳ қилиш чоратадбирлари тўғрисида"²ги ва "Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида"³ги Фармонлари нафақат миллий ҳуқуқий тизим тараққиёти нуқтан-назаридан, балки

¹ Тўлаганова Г. Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг йнғирма йиллиги: суд-ҳуқуқ ислохотларининг оқимлари // Ҳуқуқшунос кадрлар тайёрлаш ва ҳуқуқшунослик фанларини ривожлантиришнинг долзарб муаммолари мавзусидаги конференция материаллари. -Т.: ТДЮН, 2011. -197 б.

² Ўзбекистон Республикаси қону ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 18-сон, 144-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида"ги Фармони // Халқ сўзи. 2008 - 2 май

Конституциямизда муҳрлаб қўйилган инсон ҳуқуқ ва эркинликларига давлатимиз содиқлиги ва уларни ҳимоя қилиш кафолатлари амалий ифодасини топаётганлигининг тасдиғидир. Ш.Рўзиназаров фикрича, “Янги жамиятни барпо этишда адвокатура институти Конституция ва қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қилади. Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширад экан, уни таъминлашда адвокатура ҳам ўзига хос ўрин тутди”¹ деб таъкидлайди. Бизнинг фикримизча, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш адвокатура фаолияти билан узвий боғлиқ. Адвокатура институти барқарор ривожланаётган нодавлат институт сифатида фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда салмоқли ўрин тутмоқда. Адвокатларнинг жиноят ишлари бўйича судларда фаол иштироки таъминланаётганлиги фуқаролар ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишда, айниқса уларга малакали юридик ёрдам кўрсатишда ёрқин намоён бўлмоқда. Адвокатура институти нафақат ўз миллий тажрибамиз балки ривожланган давлатларнинг бу соҳа бўйича ҳуқуқни қўллаш амалиёти ижобий ютуқларини инobatга олиб, унинг ташкилий тизими мустаҳкамланиб ҳуқуқий кафолатлари яратилаётганлиги суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга оширишнинг муҳим ютуғи бўлиб хизмат қилмоқда.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда прокурор ва адвокатнинг тенглигини, жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича суд фаолиятининг барча босқичларида ўзаро тортишув бўлишини таъминлашга, одил судловнинг сифати ва тезкорлигини оширишга қаратилган кенг қўламли чора-тадбирлар изчил амалга оширилмоқда. Айниқса, 2008 йилда “Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”²ги Қонуннинг қабул қилиниши бу борада ғоят муҳим аҳамият касб этди. Шу асосда амалдаги қонунчилигимизга суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш, инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлаш жараёнининг энг муҳим таркибий қисми бўлган адвокатура

¹ Рўзиназаров Ш. Ўзбекистонда демократлаштиришни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини барпо этишда адвокатура институтининг тўтган ўрни ва роли // Адвокатлик фаолияти: назария ва амалиёт масллари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. / - Т.: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти, 2010. -23 б.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил. 52-сон, 514-модда.

мустақиллигини янада мустаҳкамлашга қаратилган бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Ушбу қонунга мувофиқ ҳимоячига жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслардан мутлақо мустақил равишда жиноят иши процессининг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам кўрсатиш ҳукуки берилгани эътиборга сазовордир. Шу билан бирга, ҳимоячининг кўрилаётган ишда иштирок этиш учун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан ўзига ижозат берилгани тўғрисида ёзма равишдаги тасдиқловчи ҳужжат ва шунингдек, ўз ҳимоясидаги шахс билан учрашиш учун рухсат олиш мажбуриятини белгилайдиган нормалар жиноят-процессуал қонунчилигидан чиқарилди. Эндиликда буларнинг барчаси учун адвокатлик гувоҳномаси ва адвокатлик муассасаси томонидан бериладиган ордернинг ўзи kifоядир. Мазкур Қонуннинг яна ўзига хос хусусияти шундаки, унда адвокатнинг профессионал фаолиятига тўсқинлик қилиш, унинг ўз ҳимояси остидаги шахсга нисбатан позициясини ўзгартириш мақсадида ҳар қандай шаклда таъсир ўтказишга қаратилган ҳаракатлар учун жавобгарлик белгиланганини эътироф этиш зарур.

Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 15 сентябрдаги “Жиноят процессуал кодексининг 49-моддасига ўзгартиш киритиш тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳририга кўра, ҳимоячи гумон қилинувчининг, айбланувчиларнинг, судланувчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда белгиланган тартибда ҳимоя қилишни амалга ошириш ҳамда уларга зарур юридик ёрдам кўрсатиш ваколатига эга бўлган шахсдир.

Ишда ҳимоячилар сифатида адвокатлар иштирок этишлари мумкин. Адвокатнинг ишда иштирок этишига у адвокат гувоҳномасини кўрсатгандан ва муайян ишни юритишга ваколатли эканлигини тасдиқловчи ордерни тақдим этгандан кейин йўл қўйилади. Гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг яқин қариндошлари ёки қонуний вакилларида бирининг адвокат билан бир қаторда ҳимоячи сифатида иштирок этишига гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг илтимосномаси бўйича суриштирувчининг, терговчининг қарори ёки суд ажримига биноан йўл қўйилиши мумкин. Ҳимоячининг ишда иштирок этишига фуқарога айблов эълон қилинган вақтдан бошлаб ёки у гумон қилинувчи деб эътироф этилганлиги тўғрисидаги қарор эълон қилинган пайтдан ёхуд у ушланган пайтдан бошлаб рухсат этилади.

Бинобарин, адвокатура ҳимоя институти бўлганлиги боис, малакали юридик ёрдам олишга бўлган эҳтиёж тобора ортмоқда. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш ҳамда бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида малакали юридик ёрдам олиш доираси шакл ва мазмун жиҳатдан кенгаймоқда. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда адвокатуранинг мавқеи янада ошаётганлигини назарда тутсак, адвокатлик касбининг жамиятда обрўси ва нуфузини ошириш муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистонда нафақат жиноят процессининг ҳар қанақанги босқичида, балки фуқаролик ишларини ва хўжалик низоларини кўриб чиқишда ҳам малакали юридик ёрдам кўрсатиш учун барча зарур ҳуқуқий шарт-шароит яратилган. Фуқароларга ва юридик шахсларга юридик ёрдам кўрсатиш жараёнида адвокат давлат органлари ва мансабдор шахслардан мутлақо мустақил равишда фаолият кўрсатади. У ўз ҳимояси остидаги шахснинг, ишонч билдирувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида, қонун билан тақиқланмаган ҳар қанақанги восита ва усуллардан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Ҳеч ким, шу жумладан, бирон-бир мансабдор шахс ҳам адвокатнинг ўз касб фаолиятини эркин амалга оширишга тўсқинлик қилишга ҳақли эмас. Бундай ҳаракатлар ва адвокатга у эгаллаган позицияни ўзгартириш мақсадида таъсир ўтказишга ҳар қанақанги уриниш қонунда белгиланган жавобгарликни келтириб чиқаради¹.

Суд-ҳуқуқ тизимини янада либераллаштириш, фуқароларнинг тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустаҳкамлайдиган конституциявий нормани амалга ошириш, адвокатуранинг ташкилий мустақиллигини таъминлаш, уни юқори малакали кадрлар билан тўлдириш, адвокатларнинг мустақиллиги кафолатларини кучайтириш, адвокатлик касбининг обрўси ва нуфузини ошириш ҳам пировардида жамият аъзоларининг ҳуқуқий маданиятини оширишга қаратилгандир. Чунки, янги ташкил этилган Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг асосий вазифалари ва фаолият йўналишларидан бири сифатида аҳолининг ҳуқуқий таълими ва ҳуқуқий маданиятини оширишга қаратилган ҳуқуқий тарғибот ишларини амалга ошириш белгиланганлиги ҳам уларнинг бу борада

¹ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси"ни ўрганиш бўйича маъруза матни. ЎзР Адлия вазирлиги ТДЮИ. –Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2011. – 21 б.

фидоийлик кўрсатишини такозо этади. Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг бу борада тизимли чоратадбирларни ишлаб чиқиб уни ихросини таъминлаши ўз навбатида, жамиятда адвокатлар фаолиятини кучайтириш баробарида аҳолининг ҳуқуқий билими ва ҳуқуқий маданиятини ошириш имкониятини янада кенгайтиради.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ҳар бир инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилган ҳолларда малакали юридик ёрдам олиши ва судлар томонидан бу ҳуқуқларнинг самарали тикланиши ҳуқуқи ўз аксини топган. Суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ этиш натижасида, судлар ваколатлари янада кенгайтирилди. Ҳозирги кунда суд – инсон тақдирининг ҳимоячисидир. Судлар ўз фаолияти давомида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда кадр-қимматининг камситилишига қарши курашади¹. Инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини суд ҳокимияти орқали ҳимоя қилинишини таъминлаш борасида, “Судлар жиноий, фуқаролик, хўжалик ишлари бўйича ихтисослаштирилди, суд ишларини апелляция ва кассация тартибида кўриб чиқиш институтлари, ярашув институти жорий қилинди. Прокурор ва адвокат ҳуқуқларининг тенглигини таъминлаш чоратадбирлари амалга оширилмоқда²”. Шу ўринда айтиш лозимки, фуқаролар қонуний кучга кирган биринчи инстанция суд қароридан норози бўлган тақдирда, ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини кассация инстанциясида, ўз адвокати иштирокида бевосита ҳимоя қилиш имконига эга бўлишди. Шу тариқа фуқароларнинг биринчи инстанция судларининг қарорларига нисбатан шикоятларини яширин, ёпиқ тарзда кўриб чиқиш тартиби батамом тугатилганини таъкидлаш лозим. Амалга оширилган ўзгаришлар таҳлили шуни кўрсатадики, жорий этилган янгилıklar биринчи инстанция судлари томонидан йўл қўйилган хатоларни ўз вақтида тузатиш, суд фаолиятида сансалорликка йўл қўймасликнинг муҳим кафолатига айланди. Агар 2000 йилда суд хатоларининг деярли ярми назорат тартибида тузатилган бўлса, 2009 йил якунларига кўра, бундай

¹ Хожаназаров И.Э. Суд-соҳасини ислоҳ этиш – фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолати // Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш самарадорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти Н.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тўплами) – Т. ТДЮИ, 2011. 132 б.

²Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи, 2008 - 2 май.

ҳолатларнинг 85 фоиздан ортиғи апелляция ва кассация тартибида бартараф этилган¹.

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш жараёнини изчил ва босқичма-босқич амалга оширилиши инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилишининг кафолати бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонида белгиланишича, “Сўнгги йилларда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида қонунийликни таъминлаш, инсон ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилишнинг энг муҳим кафолати сифатида суд ҳокимиятининг нуфузини мустаҳкамлаш, судларнинг чинакам мустақиллигини таъминлаш, уларнинг демократик ҳуқуқий давлат, кучли фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ролини кучайтириш борасида муҳим ишлар амалга оширилди”². Кези келганда айтиш лозимки, “... инсон ҳуқуқларини муҳофаза этишга қаратилган органлар ва уларнинг ходимлари томонидан инсон ҳуқуқлари бузилиши жуда салбий ҳолат бўлиб, у фуқаролар билан ҳокимият ўртасидаги ишончга салбий таъсир кўрсатиши билан хавфлидир”³. Шу боисдан, Конституция ва амалдаги қонун ҳужжатларида суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, айниқса суд ҳокимияти мустақиллигини мустаҳкамлаш, улар фаолиятида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилиш, ҳимоялаш асосий вазифаси қилиб белгилаб қўйилди. Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш юзасидан барча меъёрларни бажариш давлат идоралари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг мажбурияти ҳисобланади. Унда жамият кенг қатламларининг инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳақидаги билимларга эга бўлиши муҳим аҳамият касб этади⁴.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, жиной-ҳуқуқий соҳадаги сиёсатни такомиллаштиришда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини янада либераллаштириш ва инсонпарварлик тамойилларига мувофиқлаштириш энг муҳим йўналишга айланди.

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси – Т: Ўзбекистон, 2010. –18 б.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005, 32-33-сон, - 242-модда.

³ Аҳмедшоева М. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланиши каби давлат сиёсатининг устувор жиҳатлари – давлат органлари фаолиятидаги инсон ҳуқуқлари маънавиятлик мақсидларини асосидир // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Республика илмий-таъриқ конференция материаллари. ТДЮИ, 2011 - Б 4-5.

⁴ Таджиканов У., Одилқориев Х., Саидов А. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий ҳуқуқи. –Т.: 2001. – Б.336-338.

Ушбу соҳада амалга оширилган чора-тадбирлар, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ташаббуси билан 2001 йилда “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”¹ги Қонуннинг қабул қилиниши улкан социал ва ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этганини айтиш лозим.

Ярашув институти жиноят қонунчилигида янгилик ҳисобланади ва қуйидагиларни ўз ичига олади: бир тарафдан, бу ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган ишларни тезкор ва самарали ҳал этиш миконини берадиган одил судловнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш шакли бўлса, иккинчи тарафдан ушбу институтнинг қўлланилиши жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини тўла ва самарали ҳимоя қилиш имкониятини беради².

Юқоридаги қонунга кўра, жиноятларнинг таснифи ўзгартирилди. Бунинг натижасида оғир ва ўта оғир тоифадаги жиноятларнинг қарийб 75 фоизи ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар тоифасига ўтказилди. Иқтисодиёт соҳасидаги жиноят ишлари бўйича камок ва озодликдан маҳрум этиш жазолари ўрнига жарима шаклидаги иқтисодий санкцияни қўллаш имконияти анча кенгайтирилди. Жиноий жазо тизимидан инсонпарварлик тамойилларига мутлақо зид бўлган мол-мулкни мусодара қилиш тарзидаги жазо тури чиқариб ташланди. Шунингдек, Жиноят кодексининг 11 та моддасига етказилган моддий зарарнинг ўрни қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тарикасидаги жазо қўлланмаслиги ҳақидаги қоидалар киритилди. Шу ўринда айтиш жоизки, “Иқтисодиёт соҳасидаги жиноят ишлари бўйича камок ва озодликдан маҳрум этиш жазолари ўрнига жарима шаклидаги иқтисодий санкцияни қўллаш имконияти анча кенгайтирилди. Жиноий жазо тизимидан инсонпарварлик тамойилларига мутлақо зид бўлган мол-мулкни мусодара қилиш тарзидаги жазо тури чиқариб ташланди”³.

¹ Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2001, N 19, ст.135

² Рустамбоев М.Х., Тухташева У.А. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти ва суд-ҳуқуқ ислоҳоти: илмий – публицистик нашр –Т.: ТДЮИ, 2009. - Б. 289-290.

³ Мустафоев Б. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 20 йиллигига бағишланб ўтказилган “Суд-ҳуқуқ тизимидagi ислоҳотлар” ютуқлар ва истикболлари” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари тупламини / - Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳузурдаги Тадқиқот маркази, 2011. - 21 б.

Юртбошимиз И.А. Каримов 2010 йил 12 ноябрь куни бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номи маърузаларида “... жазо тизимини либераллаштириш бўйича амалга оширилган бундай чора-тадбирларнинг нақадар тўғри бўлганини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб бермоқда. Ишончим комил, хўжалик ишлари билан боғлиқ жиноий ишлар бўйича одамларни камаш шарт эмас – бу давлатга жуда қимматга тушади, қолаверса, бундай жазо тури маҳкумларни тарбиялаш ва қайта тарбиялаш вазифасини ҳал қилмайди”.

Жиноий жазоларни либераллаштириш борасидаги бундай чоралар натижасида Ўзбекистонда ҳозирги кунда қамоқдагилар сони жаҳон миқёсида энг паст кўрсаткични, яъни ҳар 100 минг нафар аҳолига 166 кишини ташкил қилади. Қиёслаш учун айтиш мумкинки, Россияда бу кўрсаткич 611 кишини, АҚШда 738 кишини ташкил этади. Мамлакатимизда сўнгги ўн йилда озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланаётган маҳбуслар сони икки баробардан кўпроқ камайганининг ўзи ҳам бу соҳада олиб борилаётган ислохотларимизнинг қандай ижобий натижалар бераётганидан далолатдир.

Давлатимиз мустақилликка эришган дастлабки йиллардан бошлаб мулк ва мулккий муносабатлар масаласи олиб борилаётган ислохотлар марказида бўлди. Конституциямиз ва қонунчилигимизда хусусий мулк устуворлиги мустаҳкамлаб қўйилди ва унинг ишончли конституциявий қафолатлари таъминланди. Бугунги кунда хусусий мулк негизидаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўзининг иқтисодийётимиздаги ўта муҳим аҳамиятига ва салмоқли ўрнига эга бўлди¹.

Давлатнинг жиноий-ҳуқуқий сиёсатини либераллаштиришга мустақилликни илк кунларидан эътибор берилди, унинг асосий мақсади сифатида адолат ва инсонпарварлик принципларини таъминлаш, жиноий жазо тизимидаги жазолаш функцияларининг торайтириш йўлидан бориш белгилаб олинди. Жумладан, 1992 йил 9 декабрда қабул қилинган Қонунга мувофиқ Жиноят кодексидан 174-модда (хусусий тадбиркорлик ва тижоратда воситачилик қилиш) ва

¹ Мирзаев У.М. Сохта тадбиркорлик учун жавобгарликни декриминализация қилиш масалалари // Суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилиш самардорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президентини И.А. Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДҚИ, 2011. – 86 б.

177³-модда ва 174-(хусусий-тадбиркорлик ва савдо фаолияти) ва 177³- (ноқонуний савдо фаолияти билан шуғулланиш) моддалар ЖКдан чиқарилди. Ушбу қилмишлар учун жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этилганлик учун мол-мулки мусодара қилиниб, 10 йилгача ва 7 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган эди. 1993 йил 29 декабрда қабул қилинган Қонунга мувофиқ, Жиноят кодексидан мол-мулки мусодара қилиниб, ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган 175-модда (чайковчилик) чиқарилди¹.

Дарҳақиқат мустақиллик шарофати билан нафақат жиноят-ҳуқуқий соҳада балки, жамият ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилиш вазифаси давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги мазкур масаланинг долзарб аҳамият касб этишидан далолат беради. Шу ўринда айтиш лозимки, 1994 йилги Жиноят кодексида шахс, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ва ундан кейин жамият ва давлат манфаатларининг муҳофаза қилиниши сифатида белгиланган². Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 1 августда “Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида”³ ги ва ушбу йилнинг 8 августида “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш тўғрисида”⁴ ги Фармонлари қабул қилиниши суд-ҳуқуқ ислоҳотларини янги босқичга кўтарди. Мамлакатимизда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг муҳим ва тарихий босқичи, шубҳасиз, ўлим жазосининг жиноий жазо тизимидан олиб ташланиши ҳамда қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказилиши бўлди⁵. Маълумки, Ўзбекистонда 2008 йилнинг январидан бошлаб ўлим жазоси бекор қилинди ва унинг ўрнига умрбод ёки узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш жазо тури жорий этилди. Ўзбекистоннинг 1959 йилдаги Жиноят кодекси 30 дан ортиқ жиноятлар бўйича ўлим жазоси тайинлаш мумкинлиги назарда тутилган эди. 1994 йилда қабул қилинган мустақил Ўзбекистоннинг Жиноят кодекси

¹ Аҳрамов Б. Мустақиллик йилларида жиноят-ҳуқуқий соҳадаги ислоҳотлар самараси // Ҳуқуқшунос кадрлар тайёрлаш ва ҳуқуқшунослик фанларини ривожлантиришнинг долзарб муаммолари мавзусидаги конференция материаллари. - Т.: ТДЮИ, 2011. -174 б.

² Аҳрамов Б. Мустақиллик йилларида жиноят-ҳуқуқий соҳадаги ислоҳотлар самараси // Ҳуқуқшунос кадрлар тайёрлаш ва ҳуқуқшунослик фанларини ривожлантиришнинг долзарб муаммолари мавзусидаги конференция материаллари. - Т.: ТДЮИ, 2011. -176 б.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005.- 8-сон. - 292-модда.

⁴ Ўзбекистон Республикасида қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 йил, 32-33-сон, 242-модда.

⁵ Ўлим жазосини бекор қилиш ҳамда қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами: Расмий нашр. -Т.: Адолат, 2007, 20 б.

умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ принцип ва нормаларининг миллий қонунчилигимизга интеграция қилиш асосида ишлаб чиқилган ва халқаро стандартларнинг талабларига тулик жавоб бериш мақсадини кўзда тутган¹. Шунини алоҳида айтиш лозимки, Жиноят тўғрисидаги янги қонунчилигимизда (1994 йилдаги ЖК) ўлим жазоси фақатгина 13 та турдаги жиноятлар учун кўзда тутилган бўлиб, мазкур ўлим жазоси мустақиллик йилларида суд-ҳуқуқ ислохотлари натижасида босқичма-босқич қисқартирилиб жиноят қонунчилигидан батамом олиб ташланди.

1998 йилда Жиноят кодексига киритилган ўзгартиришлар натижасида ушбу жазо 8 та, 2001 йилда эса 4 та, 2003 йил 12 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ 2 та жиноят (жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда одам ўлдириш ва терроризм) учун қолдирилди. Амалга оширилаётган жиноий жазоларни либераллаштириш сиёсати туфайли 2008 йил 1 январдан ўлим жазоси бекор қилинди. Ривожланган Европа давлатларида мазкур жазо 200 йил мобайнида бекор қилинган бўлса, Ўзбекистонда мустақилликка эришилганидан сўнг 17 йилда шундай натижага эришилди ва айримларнинг “Ўлим жазосининг бекор қилиниши жиноятчилик миқдорининг кескин ошишига сабаб бўлади”, деган фикри амалда ўз тасдиғини топмади². Мамлакатимизда ўлим жазосининг бекор қилиниши халқаро ҳамжамиятнинг катта эътибор ва эътирофига сазовор бўлгани албатта ижтимоий-сиёсий аҳамиятга молик ўта муҳим воқеадир. Нуфузли хорижий экспертларнинг таъкидлашига кўра, ушбу чора ва бу соҳада юқорида кўрсатилган бошқа бир қатор ишларнинг амалга оширилиши билан Ўзбекистонда дунёдаги энг либерал жиноий жазо тизимларидан бири яратилди. Халқаро экспертларнинг бу борадаги қиёсий таҳлиллари шунини кўрсатмоқдаки, умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси Германия ва Полшада 5 та, Белгия ва Россияда 6 та, Данияда 9 та, Швецияда 13 та, Францияда 18 та, Голландияда 19 та жиноят тури бўйича тайинланиши мумкин.

Ўзбекистонда эса умрбод озодликдан маҳрум қилиш фақулудда жазо чораси бўлиб, фақат икки турдаги жиноят, яъни жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда қасдан одам ўлдириш ва терроризм

¹ Рустамбоев М.Х., Тухташева У.А. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти ва суд-ҳуқуқ ислохоти: илмий – публицистик нашр –Т: ТДЮИ, 2009 - 224 б.

² Абдурасулова Қ.Р. Инсон – олий ҳилқат, унинг ҳуқуқлари олий қадриятдир // Суд-ҳуқуқ тизимида ислохот қилиш самардорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Қаримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролар жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тўплами). – Т: ТДЮИ, 2011 - 25 б.

учун тайинланади. Ушбу жазо тури бизнинг мамлакатимизда хотин-қизларга, жиноят содир этган пайтда 18 ёшга етмаган шахсларга ва ёши 60 дан ошган эркакларга нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.

Ушбу жазони қўллашда юқорида кўрсатилган чеклашлар кўпдан-кўп мамлакатларнинг қонунчилигида акс эттирилмаган. Масалан, Япония, Корея, Хитой, Франция, Австрия, Польша, Швейцария, Швеция, Голландия, Дания, АҚШ каби давлатларда умрбод озодликдан маҳрум қилиш тарикасидаги жазони қўллашда ҳеч қандай чеклашлар назарда тутилмаган¹. Халқаро ташкилотларнинг маълумотига биноан 2005 йилда Эронда 159 та, АҚШда 59 та, Вьетнамда эса 64 та одамга нисбатан ўлим жазоси қўлланилган. Ўлим жазосининг тайинланишини кўзда тутувчи қанча ҳукмлар чиқарилганлигидан ёки улардан қанчаси ижро этилганлигидан катъи назар, ўлим жазосини қўллаш имкониятининг ўзи қонунда белгиланганлиги инсон ҳуқуқларига ва демократия идеалларига зиддир². Яқинда АҚШнинг жамоатчилик фикрини ўрганадиган “Гэллага институту” томонидан эълон қилинган маълумотларга кўра, Ўзбекистон аҳолисининг 70 фоизи одил судловга ишонч билан қарайди. Бу кўрсаткич Украинада - 17 фоиз, Россияда - 28 фоиз, Қозоғистонда - 41 фоиз, Словенияда - 32 фоизни ташкил этади³.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси 3-моддасида “Ҳар бир инсон яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқларига эгадир”⁴ деб белгиланган қоида ва тамойилларини Ўзбекистон амалда рўёбга чиқариш ва таъминлаш мақсадида суд-ҳуқуқ ислоҳотларини жадал амалга оширмоқда. Жинсий жазо тизимидан ўлим жазосининг чиқариб ташланиши инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва бошқа халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари ва нормаларига ҳам тўла мос келади. Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосининг бекор қилиниши юртимизда босқичма-босқич амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ тизими ислоҳотларининг навбатдаги босқичи ҳамда мантиқий давоми эканлигини қайд этиш лозимдир.

¹ Аҳриров Б. Мустақиллик йилларида жиноят-ҳуқуқий соҳадаги ислоҳотлар самараси // Ҳуқуқшунос кадрлар тайёрлаш ва ҳуқуқшунослик фанларини ривожлантиришнинг долзарб муаммолари мавзусидаги конференция материаллари - Т.: ТДЮИ, 2011 - 180 б.

² Рустамбоев М.Х., Тухташева У.А. Ўзбекистон Республикасида суд қўшмағисти ва суд-ҳуқуқ ислоҳоти: илмий - публицистик нашр -Т.: ТДЮИ, 2009 - 227 б.

³ Муштафоев Б. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 20 йиллигига бағишланиб ўтказилган “Суд-ҳуқуқ тизмидаги ислоҳотлар: ютуқлар ва истикболлари” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари гуллами. - Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳузуридаги Тадқиқот маркази, 2011. - 23 б.

⁴ Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари: парламент вазелари учун қулланим. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ, 2007. - 120 б.

Шунингдек, мамлакатимизда ўлим жазосини бекор қилиш масаласининг ижобий ҳал қилиниши демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қураётган Ўзбекистон Республикасининг нафакат минтақада балки, халқаро ҳамжамиятда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилиниши ҳамда уни реал ҳаётда амалга оширишга ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш борасида обрўси ва нуфузини ошишига хизмат қилмоқда. Буни бир неча нуфузли халқаро ташкилотлар раҳбарлари ҳам таъкидламоқда. Масалан, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг амалдаги раиси Александр Стубнинг фикрича, “Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш борасида эришилаётган ютуқлар, шу жумладан, ўлим жазосини бекор қилиниши ва “Хабеас корпус” институтининг жорий этилиши қизгин қўллаб-қувватланмоқда. Бунда фуқаролик жамиятининг мустақил вакиллари муҳим аҳамият касб этади”¹.

Мамлакатимизда жиноий қонунчиликни эркинлаштириш борасида оқилона сиёсат олиб борилиши жиноят учун жазо тайинлашнинг янгича демократик ёндашувлари воқеликка айланиб, адолат ва инсонпарварлик мезонларига уйғунлашиб бормоқда. Шунинг натижаси ўларок сўнгги йилларда иқтисодий соҳада жиноятга қўл урган шахсларга нисбатан иқтисодий санкциялар қўллаш имконияти кенгайтирилди. Мол-мулкни мусодара қилиш жазоси жазо тизимидан чиқариб ташланди. Эндиликда фақат жиноят қуроли мусодара қилинадиган бўлди. Бундан буён қонунчилигимизга кўра жиноятчининг айби учун унинг оила аъзолари ва яқин қариндошларининг жавобгарлигига йўл қўйилмайди. Ундан ташқари вояга етмаганлар, хотин-қизлар ва кекса кишиларни жазолаш тизими ҳам қайта кўриб чиқилди. Тергов босқичида тергов қилинаётган шахсларни гаров эвазига озод қилиш шакли фаол жорий этила бошланди. Натижада судлар озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни тобора кенгрок қўлламоқда².

Дарҳақиқат, қонун устуворлигига эришиш, қонунийликни мустаҳкамлаш ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда

¹ Халқ сўзи, 2008 йил 24 июнь.

² Отажонов А. А. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг моҳияти // Суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилиш самарадорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДҲОИ, 2011. – Б.39-40.

суд органларининг ўрни бекиёсдир¹. Мамлакатимизда ўтган давр мобайнида дастлабки тергов босқичида суд назоратини кучайтириш, мазкур соҳада суд фаолиятини либераллаштириш бўйича ҳам кенг кўламли чора-тадбирлар кўрилганини таъкидлаш лозим. Бу борада “Хабеас корпус” институтининг жорий этилиши, яъни 2008 йилдан эҳтиёт чораси сифатида камокка олишга санкция бериш ҳукуқи прокурордан судга ўтказилиши принципаал қадам бўлди. Ушбу қарорнинг ўз вақтида ва пухта ўйлаб қабул қилингани бугунги кунда кўпгина амалий мисолларда ўз исботини топмоқда. Мазкур институтнинг амалиётга татбиқ этилиши инсоннинг конституциявий ҳуқук ва эркинликлари, унинг дахлсизлигини ҳимоя қилишда муҳим омил сифатида намоён бўлмоқда. Б.Аҳрамов “Концепцияда илгари сурилган судга қадар иш юритиш босқичида қўлланиладиган лавозимдан четлаштириш ва шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини факат судьянинг санкцияси асосида қўллаш тартибини жорий этиш фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқук ва эркинликлари дахлсизлигини, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмаслигини мустаҳкамловчи конституциявий принципни тўлиқ амалга ошириш имконини беради. Кўрсатилган процессуал мажбурлов чораларини суд тартибида қўллаш белгиланиши суриштирув ва дастлабки тергов ишларини юритиш устидан суд назоратини кучайтиради, жиноят процессида Хабеас корпус институтини қўллаш доирасини кенгайтиради”² деб таъкидлайди. М.Мамасиддиқов судга қадар иш юритиш босқичида қўлланиладиган лавозимдан четлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини қўллаш амалиётининг тартиби ва ҳуқуқий асослари ҳақида куйидагиларни ёзади: “Шу ўринда хорижий давлатлар жиноят процессуал қонунчилигини кузатадиган бўлсак, Францияда айни лавозимдан четлаштиришга ўхшаш чора судьянинг ташаббуси билан, шунингдек айбловчининг таклифи ёки манфаатдор иштирокчиларнинг илтимоси билан суд томонидан қўлланилади. АҚШ, Германия қонунчилигига кўра ҳам

¹ Усманов А. Қонуи устуворлигининг моҳияти ва суд-ҳуқук тизимида қонунийликни мустаҳкамлашнинг асосий йўналишлари // Инсон ва қонун. 2011 йил 1 ноябрь.

² Аҳрамов Б.Ж. Ўзбекистонда амалга оширилаётган суд-ҳуқук соҳасидаги ислохотларнинг моҳияти // Суд-ҳуқук тизимини ислох қилиш самардорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада қучураштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тушмаи). – Т.: ТДҚИ, 2011 – 23 б.

айбланаётган шахс судьянинг қарори билан шартли равишда вақтинчалик лавозимдан четлаштирилиши мумкин”¹.

“Habeas Corpus Act” – энг қадимий қонун ҳужжатларидан бири, унинг дастлабки қуртаклари Англияда 725 йилда қабул қилинган “Ҳуқуқ ёрлиғи”да ифодаланган бўлса-да, бу ҳақда қонун қарийб ўн аср давомида шиддатли, ҳатто қонли тортишувлардан сўнг, 1679 йили 26 майда имзоланган. У баъзи ўзгартишлар билан ҳозиргача амал қилаётган, дунёдаги аксарият ривожланган давлатлар тан олган ва умум эътироф этган халқаро ҳуқуқ манбаига айланган². З.Ф. Иноғомжонова, З.Г.Тўлаганова ёзишларича, 1679 йилда жорий қилинган “Habeas corpus act”га мувофиқ, озодликдан маҳрум этилган ҳар қандай шахс судга келтирилиши лозим. Унинг мазмуни шундаки, ўзини ноқонуний ушлаб турилган деб ҳисоблаган ҳар бир фуқаро бузилган ҳуқуқларини тиклаш мақсадида ҳолис судга мурожаат қилиб, ҳуқуқларини ҳимоя қилиши мумкин³. “Ушбу институт жорий этилган 2008 йилнинг январидан буён судлар томонидан дастлабки тергов органларига 700 мартадан ортиқ ҳолатда мазкур эҳтиёт чорасини қўллаш рад қилингани ҳам буни яққол тасдиқлаб турибди”⁴. Мамлакатимизда жиноий-ҳуқуқий соҳани либераллаштириш борасидаги ислохотлар ҳақида фикр юритганда, жиноят-процессуал қонунчилигимизга киритилган ўзгартишларга мувофиқ тергов ва шахсни қамоқда сақлаш муддатлари қисқартирилганини таъкидлаш лозим. Шунингдек, ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётига 2001 йилдан бошлаб ярашув институти киритилди ва у самарали фаолият кўрсатмоқда. Ярашув институтининг талабига кўра, ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган жиноий қилмишни содир этган шахс жабрланувчига етказилган зарарни тўлиқ қоплаб берган тақдирда жиноий жавобгарликка тортилмайди. Мазкур институтнинг самарадорлиги ҳамда ўзбек халқининг раҳмдиллик ва кечиримлилик каби кўп асрлик

¹ Мамасиддиқов М. Суд-ҳуқуқ тизимини янги демократлаштириш ва либераллаштиришнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масалалари // “Суд-ҳуқуқ тизимини янги такомиллаштириш: Концепцияда белгиланган устувор вазифалар” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами, ТДЮИ, 2011 - 25 б.

² Абдумажидов Ғ.А. Суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлашга оид мулоҳазалар // Суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилиш самарадорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янги чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДЮИ, 2011. -168 б.

³ Иноғомжонова З.Ф., Тўлаганова З.Г. Habeas corpus институтини қўллаш соҳасини янги кучайтиришнинг зарурати // Суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилиш самарадорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янги чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тўплами) – Т.: ТДЮИ, 2011. –Б. 157-158.

⁴ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янги чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2010. – 20 б.

анъаналарига мослиги унинг изчиллик билан кенгайиб боришига асос бўлди. Ҳозирги кунда 53 та жинойт таркиби бўйича ярашув институтини қўллаш имконияти назарда тутилган. Шу борада яна бир мисолга эътибор берайлик. Ярашув институтининг жорий этилиши натижасида ўтган давр мобайнида 100 минг нафарга яқин фуқаро жинойий жавобгарликдан озод эгилди¹.

Юридик адабиётларда ярашув институти ўз моҳиятига кўра, судга кадар иш юритиш жараёнида турли хил коррупцияни олдини олишда муҳим аҳамиятга эга² эканлиги таъкидланади. Ярашув институти билан боғлиқ масалани Тошкент вилояти мисолида кўрадиган бўлсак, мазкур конун қабул қилинган 2001 йилда 118 нафар шахсга нисбатан ярашув қўлланилган бўлса, бу кўрсаткич 2002 йилда 452 нафар, 2003 йилда 1162 нафар, 2004 йилда 1277 нафар, 2005 йилда 1675 нафар, 2006 йилда 1653 нафар, 2007 йилда 1874 нафар, 2008 йилда 1561 нафар, 2009 йилда 2193 нафар, 2010 йилда 2171 нафар ва 2011 йилнинг биринчи ярмида 939 нафар шахсни ташкил қилган. Ярашув институтининг бу тахлитдаги ўсиб бориш динамикаси ярашувнинг самарадорлик даражасини кўрсатиб турибди³.

Сўнгги йилларда юртимизда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида қонунийликни таъминлаш борасида жиддий ишлар амалга оширилди. Биринчи навбатда, прокуратура фаолиятини ислоҳ қилиш, уни собиқ тузум даврида бўлганидек партиявий элита қўлидаги жазолаш қуроли эмас, балки қонунларнинг қатъий ижро этилишини, мамлакатимизда демократик ислоҳотларнинг изчил ривожланишини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлайдиган органга айлантириш бўйича салмоқли ишлар қилинди. Масалан, 2001 йилда янги таҳрирда қабул қилинган “Прокуратура тўғрисида”⁴ги Қонунга мувофиқ фуқаролар прокурор назорати объектлари қаторидан чиқарилди. Айни пайтда

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 23 б.

² Тулталова У.А. О перспективах развития института примирения в уголовном процессе Республики Узбекистан // Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш самарадорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузаси асосида илмий-амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДЮИ, 2011. – 25 б.

³ Маманов И. Одиб судлов соҳасидаги ислоҳотлар босқичида ярашув институтининг жорий этилиши. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 20 йиллигига бағишланиб ўтказилган “Суд-ҳуқуқ тизимидagi ислоҳотлар: ютуқлар ва истикболлари” маърузасидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳузуридаги Тадқиқот маркази, 2011. – 74 б.

⁴ Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1993 г., N 1, стр. 29.

прокуратуранинг инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, унинг қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаш учун масъулияти оширилди. Шунингдек, суд қарорлари ижросини тўхтатиб туриш ҳуқуқи прокуратура ваколатлари доирасидан чиқарилди. Туман ва шаҳар прокурорларининг эса тергов ва айбланувчини қамоқда сақлаш муддатларини узайтириш ҳуқуқлари бекор қилинди. Суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш ва либераллаштириш, суднинг нуфузи, обрўси ва мустақиллигини мустаҳкамлаш, одил судловни амалга оширишда қонунийликни таъминлашда инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳуқуқий ҳимоя қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Аввало, суд ҳокимиятини босқичма-босқич мустаҳкамлаб бориш, суднинг мустақиллигини таъминлаш, уни собиқ тузумда бўлгани каби қатағон қуроли¹ ва жазолаш идораси сифатидаги орган эмас, балки инсон ва фуқаро ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя ва муҳофаза этишга хизмат қиладиган том маънодаги мустақил давлат институтига айлантиришга қаратилган бир қатор ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди. Ҳокимиятлар бўлинишига оид конституциявий принципни изчил амалга ошириш мақсадида “Судлар тўғрисида”¹ги Қонун янги таҳрирда қабул қилинди. Шунингдек, бу даврда жиноят-процессуал, фуқаролик-процессуал қонунчилигига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Бу эса ўз навбатида суд тизимини ижро этувчи ҳокимият органлари назорати ва таъсирдан чиқариш имконини берганини алоҳида таъкидлаш лозим. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 23 июнь куни “Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот марказини ташкил этиш тўғрисида”²ги Қарори қабул қилинди. Ушбу Қарор ҳам инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш мақсадини кўзлайдиган муҳим ҳуқуқий ҳужжатдир. Мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг асосий мақсади инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, суд тизимини демократлаштириш борасида олиб борилаётган ислохотлар фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқларини янада самарали таъминлаш ва адвокатуранинг ролинини ошириш, жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ва модернизациялаш жараёнларини янада жадаллаштиришга қаратилгандир.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари гўллами. 2000. 11-сон. 155-модда.

² Халқ сўзи. 2008 йил 24 июнь.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизни демократик янгилашнинг энг муҳим йўналишларидан бири бу – қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқук тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштириш билан бир қаторда ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш биз учун ҳал қилувчи вазифа бўлиб қолади.

II БОБ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

2.1 §. Инсон ҳуқуқлари маданияти ва миллий қадриятларнинг ўзаро алоқаси ҳамда уларни уйғунлаштириш масалалари

Миллий қадриятлар инсон ҳуқуқи маданиятини шакллантиришда асосий омилдир. Энг аввало, мустақиллик қадриятларини эъзозлаш, миллий ифтихор туйғуларини тўла шакллантириш миллий истиқлол ғояларига содиқ бўлиш алоҳида аҳамият касб этади. Миллий истиқлол ғояси инсон ҳуқуқи маданиятини шакллантиришда муҳим ўрин тутаетди. Мустақиллик олий неъмат эканлигини тушунган ҳолда ушбу тушунча ва ғояларни янада теран ҳис этиш жамият аъзоларига ўта масъулиятли вазифа юклайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов таъкидлаганидек, «Бугун ҳамма бўлмаса ҳам, лекин кўпчилик одамлар яхши англайдик, фақат замон билан тенг қадам ташлаётган, тез ўзгараётган дунёнинг қатъий шарт ва талабларига жавоб беришга интилаётган мамлакатнинг келажаги ёруғ бўлиши мумкин. Шу маънода мустақилликни мустаҳкамлаш, жамиятни демократлаштириш ва янгилаш биз учун ҳамини биринчи даражали устивор мақсад ва вазифа бўлиб қолаверади. Инкор этиб бўлмайдиган ушбу ҳақиқат шу муқаддас заминимизда яшайдиган ҳар бир инсоннинг қон-қонига, вужудига сингиб кетишини истардим».

Инсон ҳуқуқи маданиятини шакллантиришда одоб-ахлоқ қоидалари муҳим ўрин тутаетди. Унинг асосини Президент И.Каримов томонидан асослаб берилган миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари ташкил этади.

Ҳар бир инсон энг аввало миллий ғоя ва истиқлол мафқурасига содиқ бўлиши Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби тушунчаларнинг моҳиятини чуқур англаши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти эътироф этганидек, жаҳон хўжалик алоқаларига қўшилишнинг асосий шarti сифатида умум қабул қилинган норма ва қоидаларга кўпроқ яқинлашишга интилган ҳолда, республиканинг ўз ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқишда унинг ижтимоий-иқтисодий ва миллий ўзига хос хусусиятлари иложи борича тўла ҳисобга олинмиши керак. Шу билан бирга янги қабул қилинаётган қонун ҳужжатларида аҳолининг кундалик турмушига

сингиб кетган халқ анъаналари, урф-одатлари, шахслараро ва миллатлараро муомала ҳамда диний эътиқодларнинг асрий тарихидан мерос қилиб олинган, умуминсоний қадриятларга, одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига зид бўлмаган ахлоқий нормалар албатта акс эттирилиши керак¹.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14-моддасига кўра, давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади. Дарҳақиқат, ижтимоий адолат - хулқнинг кенг доирасини ўзида камраб олади ва унинг яхлит мазмунини ўзида акс эттиради. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида ахлоқий тушунчалар ва нормалар ифода этилган. хусусан, Кодекснинг 9-моддасига кўра, фуқаролик ҳуқуқий муносабатлари иштирокчиларининг ҳалол, оқилона ва адолат билан ҳаракат қилиши назарда тутилади. Фуқаролар ва юридик шахслар ўз ҳуқуқларини амалга оширишда жамиятнинг маънавий тамойиллари ва ахлоқий нормаларини ҳурмат қилишлари керак. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 3-моддасида унинг принциплари ифода этилиб, «инсонпарварлик», «одиллик» кабилар белгилаб берилган. Шунингдек, ушбу Кодекснинг 6-моддасида жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ёки жамоалар жиноят содир этган шахслар ахлоқини тузатиш ишига қонунда назарда тутилган ҳолларда жалб қилиниши мумкинлиги белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси 4-моддасида фуқаролик суд ишларини юритишнинг принципи сифатида «ижтимоий адолат», «фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллий тотувлик» каби қадриятлар ўзининг мужассам ифодасини топган.

Жамият ва давлат ижтимоий фаол, одобли ахлоқли ва қонунга итоаткор инсонларни тарбиялашдан манфаатдор. Миллий одоб-ахлоқ қадриятлари асосида комил инсонни тарбиялаш демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий вазифасидир. Миллий ҳуқуқий тизимни фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига зид бўлмаган одоб-ахлоқ қоидалари билан тўздириб бориш қонунчилик фаолиятимизнинг ҳам бош мезони бўлиши керак. Мустақиллик ҳуқуқий тафаккури, умуминсоний ва миллий қадриятлар, ватанпарварлик, адолатпарварлик, ҳуқуқий меросни асраб-авайлаш ва ижтимоий ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида уни қарор топтиришга қолаверса,

¹ Қаримов И.А. Ўзбекистоннинг миллий истиқлол, иқтисод, сийosat, мафкура Т.1. – Т.: Ўзбекистон, 1996. -173 б.

ахлоқий фазилатларни шакллантиришга ёрдам беради. Абу Наср Фаробий ибораси билан айтганда, «аҳолиси хушхулққа эга бўлмаган мамлакатда ҳокимиятга эҳтиёж сезилади. Демак, жамиятнинг нечоғлик демократлашуви фуқаролар эрки, ҳуқуқ, эркинликлари, бурчларини бажариши энг аввало, адолатли жамият аҳолисининг феъл-атвориға, маънавий-ахлоқий ва улар ҳуқуқий камолотига боғлиқдир. Миллий одоб-ахлоқ ва анъаналар ҳам инсон ҳуқуқи маданиятини оширишда муҳим ўрин тутати.

Ҳуқуқ назариясидан бизга маълумки, одоб-ахлоқ қоидалари ўз-ўзидан ҳуқуқ манбаси бўлиб ҳисобланмайди. Ушбу қоидалар агар муайян норматив ҳуқуқий ҳужжатда ўз аксини топсагина ҳуқуқ манбаси бўлиши мумкин. Бундай ҳолда одоб-ахлоқ қоидаси ҳуқуқ нормаси бўлиб тегишли ҳуқуқий муносабатга татбиқ этилиши мумкин. Фуқаролик ҳуқуқий муносабатларда тарафларнинг эркинлиги нафақат ёзма битимларда балки унда ифода этилмаган одоб ахлоқ муомала шартларига риоя этиши, уни бажарилишини таъминлашнинг муҳим омилдир. Хусусан, Фуқаролик кодексининг 192-моддасида одоб-ахлоқ нормаси сифатида йўқолган ашёни топиб олган шахс бу ҳақда уни йўқотган шахсни ёки ашё эгасини ёхуд уни олиш ҳуқуқига эга бўлган ўзга маълум шахслардан биронтасини дарҳол хабардор этиши ҳамда топилган ашёни шу шахсга қайтариши шарт. Бинобарин, одоб-ахлоқ қоидалари фуқаролик ҳуқуқининг манбаси бўлмасада, фуқаролик қонун ҳужжатларининг маъносини тушунишда ва унда ифода этилган қоидаларни амалиётга тўғри татбиқ этишда муҳим ўрин тутати. Фуқаролик кодексининг 116-моддасига кўра, қонун ҳужжатларининг талабларига мувофиқ келмайдиган мазмундаги битим, шунингдек ҳуқуқ-тартибот ёки ахлоқ асосларига атайин қарши мақсадда тузилган битим ўз-ўзидан ҳақиқий эмасдир. Битим тарафлари бундай битимни тузишда мулкий оқибатлар келтириб чиқаришини англашлари лозим. Шу сабабли бундай қоидалар жамият ахлоқий негизларининг муҳим асоси бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга оширишда жавобгарликни эркинлаштиришда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларида зид бўлмаган одоб-ахлоқ қоидалари ҳуқуқ нормаси сифатида ифода этилишининг таъминланиши янги жамиятда ижтимоий адолат тамойилларининг қарор топишида муҳим аҳамиятга эгадир. Шу боис, миллий қонунчиликни одоб-ахлоқ қоидалари билан уйғунлаштириш қонун ижодкорлик фаолиятининг ҳам муҳим

йўналиши бўлмоғи лозим. Қонун ҳужжатларининг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни жуда катта, улар жамият аъзоларининг хулқ-атвор қондаларини белгиловчи олий юридик кадрият сифатида инсон фаровонлигини таъминлаш воситаси бўлиб ҳизмат қилади. Президент И.А.Каримов таъбири билан айтганда, «ҳуқуқий давлатнинг қуроли ҳам, ҳимояси ҳам, кўзи ҳам қонундир. Биз жамиятни қонун асосида ва қонун ёрдамида бошқаришга аҳд қилган эканмиз, ислоҳот қисматини айрим расмиятчилар қўлига топшириб қўймаслигимиз зарур». Ёки бўлмаса, жаҳон донишмандлик ақидаси сифатида эътироф этилган, «қонун инсоний доноликнинг юксак ифодаси бўлиб, одамлар тўплаган тажрибадан жамият фаровонлиги йўлида фойдаланилади» ёхуд, «қонуннинг моҳияти – инсонпарварлик» деган ибораларда ҳам оқилона ҳикмат мужассамлашганлиги бежиз эмас. Тан олишимиз лозимки, миллий қонунчилигимизни яратишда одоб-ахлоқ қоидаларини ҳуқуқ нормаси сифатида ифода этишга етарли эътибор берилмапти. Ҳуқуқий тус берилган одоб-ахлоқ қоидаларини амалиётда қўллаш даражаси ҳам бугунги кун талабига тўлиқ жавоб бермайди.

Айниқса, инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтиришга оид қонунчилик нормаларини одоб-ахлоқ қоидалари билан уйғунлашувига тўлиқ эришиш зарур. Шу боис қонун ижодкорлик фаолиятида бундай ёндашув миллий ҳуқуқий тизимни ривожлантиришнинг асосий ва ҳал қилувчи шартларидан биридир. Ҳуқуқий фан нуқтаи назаридан одоб-ахлоқ муаммоларини ҳар тамонлама илмий-назарий таҳлил этишга эҳтиёж сезилмоқда. Шунингдек, ҳуқуқий тус берилган одоб-ахлоқ қоидаларни амалиётда қўллаш асосида Олий суд ва Олий ҳўжалик суди томонидан Пленум қарорларининг қабул қилиниб тегишли тушунтиришлар берилиши, жавобгарликни эркинлаштириш шароитида ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан бу қоидаларнинг улар хулқ-атворига самарали таъсир қилиш имкониятини яратади. Фуқаролик жамиятини шакллантиришда нафақат қонунларнинг устуворлигини таъминлаш балки миллий одоб-ахлоқ қоидаларининг ижтимоий тартибга солувчи восита тарзда мавқеини ошириш ҳар бир инсонни ҳушхулқли сифатида тарбиялашда ҳам катта аҳамиятга эгадир. Абу Райҳон Беруний таъбири билан айтганда, яхши хулқ яхшилик аломатидир. Инсон ҳуқуқи маданияти ва миллий кадриятлар негизида ҳам одоб-ахлоқ қоидалари мужассам ифодасини топган. Инсоният тарихида ҳуқуқ нормалари яратилгунга қадар ижтимоий тартибга солишнинг

элементи сифатида одоб-ахлоқ муҳим ўрин тутган. Инсонлар онгида ҳуқуқий хулқ атвор мезонларига нисбатан одоб-ахлоқ қадриятлари устуворлик касб этган. Одоб-ахлоқ қадриятлари хулқ-атворни ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга ёрдам беради. Ахлоқда ҳал қилувчи мезон сифатида одоб ва ҳуқуқий маданият талаблари мужассамлашган. Диний қадриятлар ҳам инсоннинг одоб-ахлоқига ва улар маданиятига мос бўлиб ҳисобланади. Ҳуқуқ ижтимоий тартибга солувчи восита сифатида одоб-ахлоқ талабларига жавоб бериши керак. Ўз навбатида, ҳуқуқ-ижтимоий тараққиётнинг барометри, уни амалга оширувчи ва кафолатчисидир. Шу сабабли, ҳуқуқ ва ижтимоий тараққиёт бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Ҳуқуқнинг ёрдамсиз, унинг умуммажбурлов кучисиз, давлат томонидан кафолатисиз жамият бир бутун тузилма сифатида яшай олмайди. Ҳуқуқ фақат жамият тараққиёти билан боғлиқ бўлиб қолмай, балки уни ҳаракатта келтирувчи куч, восита, ижтимоий тараққиёт кафолатчиси сифатида ҳам хизмат қилади. Одоб-ахлоқ ҳам ҳуқуқ каби демократик тараққиётни жадаллаштиришга ўзининг фаол таъсирини кўрсатади. Юридик жавобгарликни эркинлаштиришда ҳуқуқни ахлоқийлаштиришга аҳамият беришга жиддий эътибор беришни тақазо этади. Шунингдек, ҳар бир инсонни тарбиялашда ҳуқуқ нормалари ва одоб-ахлоқ қадриятларини шахс онгига сингдириш улар маданиятини юксалтиришнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Юридик жавобгарликни эркинлаштириш ўз навбатида, жамият аъзолари ҳуқуқий хулқ-атвор соҳиби бўлишни ва улар онгида юксак одоб ахлоқий фазилатларни қарор топтиришни тақозо этади. Шу сабабли, юридик жавобгарликни эркинлаштириш муаммоларини ҳал қилиш миллий қадриятлар ва инсон ҳуқуқи маданияти негизида одоб ахлоқни шакллантириш билан узвий боғлиқдир. Кези келганда шунини таъкидлаш лозимки, юридик жавобгарликни эркинлаштириш агар соғлом ҳуқуқий хулқ-атвор ва одоб ахлоқ шакллантирилмасдан ёки бу борада тегишли амалий чоратadbирлар ишлаб чиқилиб ҳаётга татбиқ этилмасдан амалга оширилса қутилган натижани бериш қийин, албатта. Қайд этилганларга асосан баён этиш жоизки, соғлом ҳуқуқий хулқ атвор, одоб ахлоқ негизида юридик жавобгарликни эркинлаштиришни босқичма-босқич ҳал қилиб борилиши суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга оширишнинг муҳим шarti бўлиб хизмат қилади.

Ҳуқуқнинг ахлоқийлиги энг аввало этик-юридик талаб асоси бўлмиш адолат негизлари ифодаланганлиги билан тавсифланади.

Одоб-ахлоқ ва ҳуқуқ шахсни тарбиялашда муҳим ўрин тутади. Шу сабабли, уларнинг мавжуд бўлиши ахлоқий мезон ва баҳолашни ҳам ўзига қамраб олади. Ўз навбатида, ҳуқуқ одоб-ахлоқни шакллантиришга ҳам ижобий ёрдам кўрсатади. Одоб-ахлоқ принциплари жамиятда ҳуқуқий асосни вужудга келишида ҳам муҳимдир. Одоб-ахлоқ ва ҳуқуқ бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиши билан бир қаторда, ҳар иккаласи ҳам мустақил умуминсоний ва миллий кадрият бўлиб ҳисобланади. Биринчидан, ахлоқ, адолат, оқибат, меҳр-мурувват ва бошқа ахлоқий талаблар инсонга унинг онги, маънавий дунёси орқали унга ичидан таъсир кўрсатади. Ҳуқуқ эса ташқи тартибга солувчи восита бўлиб норматив-ҳуқуқ тизимга муайян формал ёзилган қоидаларни ўзида мужассам этади. Иккинчидан, ахлоқ-инсоннинг соф онгги билан боғлиқ бўлиб уларнинг маънавий ҳаёти ва дунёқарашига таъсир этувчи восита бўлиб мажбурий ташқаридан объектив ҳолда ифода этиш талаб этилмайди. Ҳуқуқ эса ижтимоий тартибга солувчи восита бўлиб ёзма ҳуқуқни ўзида акс эттиради. Учинчидан, одоб-ахлоқнинг мазмуни энг аввало, инсонларнинг бир қатор муносабатларда яъни, қарз, мажбурият, жавобгарлик кабиларда мужассам бўлади. Ҳуқуқ эса ҳуқуқ йўл қўйган ҳаракатларда, алоҳида шахсларнинг субъектив ҳуқуқларида намоён бўлади. Одоб-ахлоқ ижтимоий тартибга солувчи восита сифатида юксак фазилатли инсонни тарбиялаш ва ҳимоя қилиш учун хизмат қилади.

Ахлоқ ва ҳуқуқ бу иккита маънавий, ижтимоий тартибга солувчи восита сифатида жамият ҳаётида муҳим ўрин тутади. Одоб-ахлоқ кишилар ўртасидаги муносабатларни ижтимоий тартибга солувчи восита сифатида хизмат қилади. Тарихдан маълумки, ҳар бир жамиятнинг ахлоқий талаблари мавжуд бўлиб ўзига хос ҳолда намоён бўлган. Ахлоқ қоидалари одатда ҳулkning умумий принципларини белгилайди. Ахлоқий нормалар жамият таъсир чоралари билан кафолатланади. Одоб-ахлоқ ҳуқуқни шакллантириш ва уни амалга оширишда роли беқиёсдир. Президент И. Каримов эътироф этганидек, биз барча ислохотларни ҳаётга татбиқ этишда ўтмишимизни теран ҳис этиб, халқимизнинг руҳиятини, унинг тарихий ва миллий ўзига хос жиҳатларни, анъана ва урф-одатларни, Ўзбекистоннинг буюк халқи ўзининг кўп асрлик тарихи давомида тўплаган ажойиб фазилатларини имкон қадар инобатга олган ҳолда иш тутамиз. Ўтказилаётган ислохотларда миллий ва маҳаллий шарт-шароитни назарда тутиш, акс эттириш биз учун уларни

муваффақиятли амалга оширишнинг кафолати бўлиб хизмат қилади¹. Ўтмишдан сақланиб келаётган юксак инсоний фазилатлар кишилар одоб-ахлоқи, маданиятида ҳам ёркин намоён бўлади. Бой одоб-ахлоқ меросини миллий кадрият сифатида эъозлаб ундан инсонларни тарбиялаш ва уларни ҳимоя қилишда унумли фойдаланишни тақазо этади. Ҳадис-шарифдаги одоб-ахлоқ мажмуига оид қоидалар ижтимоий тартибга солувчи тушунчаларда ўз аксини топган. У инсонни комилликга элтувчи, уни эзгу, савоб ишларга даъват этувчи маънавий-ахлоқий хазина бўлиб ҳисобланади. Ҳадисларда тарбия, одоб-ахлоқ, дўстона муносабатлар, қариндош, ота-она ва фарзандларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, меҳр-окибат, ҳалоллик, адолат, инсоф каби фазилатлар билан бир каторда, разолат, кибри-ҳаво, адоват, ҳасад, хиёнат, ёлғончилик, фисқи-фасод, зулм каби иллатлар қораланади. Инсон ўзининг табиати жиҳатидан кўп ҳислат ва фазилатлар соҳибидир. Инсон ўзининг хулқи ва одоби билан покиза, ҳасаддан йироқ бўлиши, одамларнинг оғирини енгил қиладиган, меҳр-мурувватли бўлиши лозим. Аммо, аксинча заҳар-заддум, кўпол сўзли, дилозор, худбин, такаббур, айёр, ақидапараст бўлса унинг хулқи, одоби шунга яраша бўлади. Имом Ал Бухорий ҳадисларида кўрсатилганидек, “инсонларга берилган фазилатларнинг энг яхшиси ахлоқдир”. Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу-билик” асарига одоб-ахлоқ, илм маърифат, жамоат жойларида ўзини қандай тутиш, сўзнинг аҳамияти ва кадри, меҳмондўстлик қоидаси, инсон маънавий оламининг кўп жиҳатлари ижтимоий тартибга солувчи восита сифатида баён этилган. Ижтимоий тартибга солувчи тушунчалар жуда кўп бўлиб у ўзининг теран мазмунига эга. Хусусан, ақл, адолат, андиша, одоб, авф, бахил, бурч, фаросат, фазилат, ҳақорат, ҳасадгўй, истиқбол, оила тўқислиги, инсоф, диёнат, илм, ирода, камситиш, миннат, сахий, миллий ғурур, савоб, такаббурлик, таъмагир, хушомадгўй, яхшилик, ялқовлик, ёмонлик, ғийбат, чақимчилик, меҳр-мурувват, ота-она дуоси, ҳалоллик, дўстлик, орасталлик, эҳтиёткорлик кабилар ижобий ва салбий хулқ тушунчаларини ўзида мужассам этади. Ўз навбатида, Юсуф Хос Хожиб айтганларидек, “киши икки нарса билан қаримайди, бири эзгу хулқи, бири эзгу сўзи”. Одоб-ахлоқ ҳуқуқий хулқ-атвор маданиятини шакллантиришга ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Ёмон хулқ одобига эга бўлиш, хусусан ялқовлик, таъмагирлик, текинхўрлик, боқимандалик, кўл учида меҳнат қилиш, ишёқмаслик, эринчоклик, манманлик кабилар салбий хулқ бўлиш

¹ Қаримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан Т.4. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –23 б.

билан бир каторда, одобдан эмас. Булар ижобий хулк-атворни шакллантиришга ҳам ёрдам бермайди. Инсон табиатига зарарли хулк ва одатлардан ўзини тийиши лозим. Бошқача айтганда, одоб-ахлоқ нормаларини аста секин ҳуқуқ нормалари билан уйғунлаштирилиши инсон онгига ички ва ташки ижтимоий тартибга солувчи воситаларнинг таъсири уларнинг камолотга эришишига ёрдам беради. Бундай уйғунлашув фуқаролик жамияти ҳуқуқий асосларини шакллантиришда муҳим ўрин тутади.

Инсон ҳуқуқи маданияти билан одоб ахлоқ бир-бири билан узвий боғлиқдир. Шу боис ҳуқуқий онг жамият онгини турли шаклларида ҳам ифодаланиши мумкин. Гарчи, жамиятда инсон ҳуқуқи маданияти муҳим ўрин тутсада, жамият аъзоси ҳуқуқ билан тартибга солинмаган қадриятларни, яъни маънавий тамойиллари ва ахлоқий нормаларини ҳурмат қилишлари лозим. Демократик жамиятни барпо этишда юксак одоб-ахлоқ маданиятига эга бўлган кишиларни тарбиялаш муҳим масаладир. Чунки, одоб сабоқлари - ҳаёт сабоқлари деб бежизга айтилмаганлиги бунинг ёрқин исботидир. Одоб-ахлоқ қоидалари халқ мақолларининг мазмун моҳиятига ҳам сингган. «Инсон одоби билан, осмон офтоби билан гўзал», «Ҳурмат қилсанг, ҳурмат топасан», «Бола азиз-одоби ундан азиз», «Яхши бўлсанг ўзарсан, ёмон бўлсанг тўзарсан», «Ўзинг яхши, олам яхши», «Яхшилардан ибрат ол, ёмонлардан йирок бўл», «Одобнинг боши-ассалому аллайкум», «Камтарга камол, манманга завол», «Ёлғоннинг умри қисқа», «Яхшини ёмон кунда сина», «Дўстлик – синовда чиниқади». «Меҳнат - меҳнатнинг таги роҳат», тежамкорлик одоби сифатида «Ҳисобини билмаган ҳамёнидан айрилар», «Одоб – бозорда сотилмас», «Одоб кишининг зебу зийнати», «Одоб олтиндан қиммат», «Одобли бола элга манзур», «Олтин олма, одоб ол, одоб олтин эмасми», «Ота бўлиш осон, одоб бериш қийин», «Яхши хулк - кишининг ҳусни». «Турки бузукдан хулки бузук ёмон» кабилар шулар жумласидандир.

Одоб-ахлоқ қоидалари мақолларда узоқ ўтмишдан ўз аксини топиб такомиллашиб авлоддан авлодга етиб келмоқда. Шу сабабли одоб-ахлоққа оид халқ мақолларининг ҳам ижтимоий тартибга солувчи восита сифатида роли бекиёсдир. Миллий қадриятларнинг инсон ҳуқуқи маданиятини шакллантиришдаги аҳамиятини эътиборга олиб уни ҳар томонлама ўрганиш нафақат фан олдидаги вазифа бўлиб қолмасдан балки у амалий жиҳатдан муҳим ўрин тутади. Демократик жамиятда инсоннинг фаол жамоатчилик фаолияти,

ватанпарварлик, инсонпарварлик, фидойлик, жасорат кўрсатиш ва шу ватаннинг муносиб фарзанди бўлишдек олийжаноб туйғу ва хислатларини намоён қилиши, ҳуқуқий маданият ва юксак фазилатли одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш билан уйғунлашган тарзда қарор топиши адолатли жамият аъзоси баркамоллигининг ёркин наъмунасидир. Давр руҳи билан ҳамоҳанг яшаётган ҳар бир инсон давлат ва жамият ишида шижоат кўрсатишлари, ижтимоий ҳаётда мардонавор истиқлол жонқуяри бўлиши, давлатимиз равнақи ва гуллаб яшнаши учун фидокорона меҳнат қилиши, ўз тақдирини ватан тақдирини билан, ўз келажагини ватан келажаги билан боғлаши, шу она заминнинг фахри ва ифтихори бўлишдек олийжаноб хислатларни ўзида мужассамлаштирган одоб-ахлоқ ва инсон ҳуқуқи маданияти қоидаларига риоя этиб яшашни турмуш тарзига айлантирган авлод бўлишини тақозо этади. Ҳикматларда айтилганидек, «Инсон феъли кенглиги меҳнатсеварлиги, камтарлиги, бировни камситмаслиги билан элда азиздир». Одоб ахлоқни шакллантиришда инсон руҳияти, миаллий ғурур, айниқса том маънодаги эркин бўлиши ҳам назарда тутилади. Бу ҳақда Хусайн Ваиз Кошифий таъкидлаганидек, инсон руҳини тарбиялаш воситасида уни гўзал ва ҳамиша ёқимли ҳулқ - атвор соҳиби, фазилат эгаси қилиб камолга етказиш мумкин. Ёки бўлмаса, Ҳазрат Алишер Навоий айтганларидек:

Эркин улким, сайд этиб нафсоният.

Ғолиб ўлса умрида руҳоният.

Инсон эркинлигини таъминлаш, ўз навбатида ҳар бир шахснинг ҳуқуқий маданияти даражасига ҳам боғлиқдир. Эркинлик қонун устиворлигини таъминлашнинг ҳам муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Бобомиз Амир Темурнинг «қаерда қонун ҳукмронлик қилса, ўша ерда эркинлик бўлади» деган ўғитлари ҳозирги пайтда ҳам ўзига хос маъно касб этмоқда. Демократик жамиятни барпо этишда унинг аъзолари ҳуқуқий ҳулқ атворга эга бўлиши ва одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиши, улар ҳуқуқий маданиятини оширишга ҳам ёрдам беради. Инсон ҳуқуқи маданияти ва одоб-ахлоқи энг аввало, жамиятда кишининг ҳулқи, юриш-туриши ва ҳаёт фаолиятининг маҳсули сифатида намоён бўлади. Жамиятда кишиларнинг ҳулқи турли шаклларда бўлиб ҳуқуқий ҳулқ-атвор, одоб-ахлоқ жихатдан баҳоланиши мумкин. Ҳар бир инсон ўзининг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришдан бевосита манфаатдор бўлиши ва ҳар доим уларнинг ижтимоий хавфли ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги, ҳулқ атвори жамоатчилик назоратида бўлишини таъминлаш, ўз навбатида

қонунларнинг ижросини амалга оширишнинг муҳим гарови бўлиб ҳисобланади. Агар жамият аъзоси хатти-ҳаракатига, хулқ атвориغا ва одоб ахлокига ижтимоий баҳо берилмаса, ҳуқуқни қўлловчи идоралар томонидан қонуний муносабат билдирилмаса, бу ҳолат жамият учун ёт иллатларнинг илдиз отишига ёки тарқалишига сабаб бўлиши мумкин. Шахс хулқ атвориغا жамоатчилик таъсири катта бўлиб уларнинг камолотга эришувида ҳамда уларда инсоний фазилатларнинг шаклланишида муҳим ўрин тутади. Шу сабабли демократик жамиятда инсонни тарбиялашда жамоатчилик назорати институтидан ҳам самарали фойдаланиш фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришга ёрдам беради. Жамоатчилик назоратининг одоб ахлоққа ва инсон ҳуқуқи маданиятига таъсири негизида қонунийлик, адолат, ҳақиқат, эркинлик каби тушунчалар моҳияти теран ҳис қилинмоғи лозим. Шу сабабли, ҳар бир инсон Конституция ва қонунларни ҳурмат қилиши ва уни нормаларига риоя этиши, улар хулқ атворининг юксаклигидан далолат беради. Шунингдек, улар ижтимоий фойдали, жамият ва давлат томонидан ижобий баҳоланадиган хулқ атворга эга бўлиши лозим.

Инсон ҳуқуқи маданияти қонунни ҳурмат қилиш, давлат суверенитети ғояларига содиқ бўлиш, ижтимоий ҳаётда ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги ўзининг фуқаролик ва инсоний маъсулиятини англаш тушунчалари билан узвий боғлиқдир. Ҳар бир шахс ўзбек давлатчилиги ривожланишининг тарихий тажрибаси асосида миллий ҳуқуқий кадриятларни эъозлаши ва уни ҳар томонлама тарғиб этиши керак. Қолаверса, демократия кадриятларини ҳурмат қилиши ва ижтимоий адолатга садоқатли бўлиши, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишга ўзининг муносиб ҳиссасини кўшиши, юрт тинчлиги ва миллий тотувликни таъминлаш маъсулиятини чуқур ҳис этиши лозим. Бундан ташқари, ҳар бир шахс эркин фикр юритиш асосида ижтимоий ҳаётда фаол катнашиши даркор. Ўзбекистон Республикаси Президенти такидлаганидек, «Олдимизда ниҳоятда муҳим, келажакимизни ҳал қилувчи янги вазифа турибди. Бу вазифа эркин фуқаролик жамиятининг маънавиятини шакллантириш, бошқача айтганда озод, ўз ҳақ-ҳуқуқларини яхши танийдиган, боқимандаликнинг ҳар қандай кўринишларини ўзи учун ор деб биладиган, айти замонда ўз шахсий манфаатларини халқ, ватан

манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган комил инсонларни тарбиялашдан иборатдир¹».

Ҳар бир шахс демократик умуминсоний кадриятларни эъозлаши, инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги шаъни, кадр-қиммати ва дахлсизлигини таъминлашга масъулдир. Ижтимоий ҳаётда фуқаролар, давлат ва жамият манфаатларини кадрлаши ва унга зиён етказмаслиги шарт. Виждон эркинлигини амалга ошириш фақат унинг ўзига тегишли эканлигини пухта англаши диний қарашларни мажбурий сингдиришга, бузғунчиликка, диний фанатизм, акидапарастликка қарши курашмоғи лозим. Айникса, қабоҳат ва жаҳолатнинг турли хил кўринишларига нисбатан мурасасиз бўлиши, адолат, тинчлик, биродарлик, ижтимоий тараққиёт ва фаровонлик ғояларини моҳиятини чуқур англаши ва олий мақсадларнинг тарғиботчиси бўлиши лозим. Шу билан биргаликда ўзида ватанпарварлик, фидоийлик, ўзининг фуқаролик бурчи, умуминсоний кадриятларни мужассамлаштириш улар камолотининг муҳим негизидир. Ҳар бир инсон гуманизм ва ижтимоий тараққиёт, миллий юксалиш ғояларини ижтимоий ҳаётга татбиқ этувчи бўлиши керак. Миллий уйғониш, фикрларнинг хилма-хиллиги, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик, дунёвийлик каби соғлом ғоя ва мафқурани ёшлар онгига сингдиришда фаол бўлиши лозим. Ҳурфикрлиликни, ғоялар ва қарашлар хилма-хиллиги, баҳс-мунозара маданиятига таяниб жамиятда ёт иллатларга қарши мурасасиз курашчи бўлиши зарур. Аҳмад Яссавий ибораси билан айтганда, «Кўнгли қаттиқ дилозордан худо безор» ёки ҳадисларда ифода этилганидек «Бошқалардаги камчиликларни кўриб ўзини тузатган одам саодатлидир».

Ҳар бир шахс миллий манфаатлар, умумбашарий кадриятлар ахлоқий мезонларга зид хатти-ҳаракатдан ўзини тийиши, мустақиллик неъматини кадрлашга қодир инсон бўлиши талаб этилади. Айникса, зарарли оқимлар хавф-хатарларига доимо мурасасиз бўлиши, ҳар қандай ноинсоний мафқурадан ҳоли равишда инсон қалби ва онгига бунёдкорлик хислатларини мужассамлаштиришга эришишга ҳаракат қилмоғи керак. Ҳалқнинг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаши, атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиши улар ҳуқуқий ҳулк-атворининг қолаверса, одоб-ахлоқининг ёркин намунаси бўлиши лозим. Шунингдек оилани муқаддас деб билиши, ота-оналар,

¹ Қаримов И. А. Биз ҳажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999 – 159 б.

карияларга чукур хурмат, фарзандларини комил инсон сифатида тарбиялашга масъул эканлигини идрок этиши зарур. Ҳар бир шахс нафақат миллий ғояга содиқлигини намоён қилиб қолмай, балки жаҳон мафқуралар майдонида бўлаётган жараёнлардан воқиф бўлиб ўзининг ҳаётий нуқтаи-назарига баҳо бериш имконига ҳам эга бўлиши керак. Ҳар бир фуқаронинг фаравонлиги бутун жамиятнинг фаравонлигидир. “Мустақиллик ҳуқуқ демакдир”, “Тарихий хотирасиз келажак йўк”, “Биз ҳеч кимга қарам бўлмаймиз”, “Кучли давлатдан – кучли жамият сари” каби пурҳикмат ақидаларни моҳиятини теран англаши ва ўз ҳаёт мамотини шиорига айлантириб олиши зарур.

Энг муҳими, ҳар бир шахс халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги, жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл юрт тушунчаларининг муқаддаслиги, ота-она, маҳалла кўй, умуман жамоатга юксак хурмат-эътибор, миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат, каттага хурмат ва кичикка иззат, меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи - аёл зотиға эҳтиром, сабр-бардош ва меҳнатсеварлик, ҳалоллик, меҳр-оқибат, урф-одат каби миллий хусусиятларни қадрлаши лозим. Бундан ташқари, умумбашарий қадриятларни, хусусан, қонун устуворлиги, инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳур фикрлилик, турли миллат вакилларига хурмат ва улар билан баҳамжиҳатда яшаш, диний бағрикенглик дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик ва ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиши керак.

Ҳар бир шахс - озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт барпо этишда масъулдир. Ватан равнаки, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги йўлида толмас оташин курашчи бўлиши зарур. Улар комил инсон бўлиши билан бир қаторда, жамиятни комиликка элтувчи куч сифатида миллат ва халқ келажagini яратувчисидир. Жамиятнинг энг устивор мақсад ва манфаатларини ўзида мужассам этадиган илғор ғоялар миллий тараққиётни ҳаракатга келтирувчи куч сифатида намоён бўлмоғи лозим. Ижтимоий мавқеи, дунёқараши ва эътиқодидан қатъи назар жамиятнинг устивор мақсад ва манфаатларини ақс эттирадиган миллий ғояларнинг амалга ошиши учун ўзини масъуллигини идрок этиши лозим.

Инсон ҳуқуқи маданиятини ҳар бир шахс қалби ва онгига сингдириш миллий ўзини англашда муҳим аҳамият касб этади. Инсон ҳуқуқи маданияти мустақиллигимизни мустаҳкамлашга ва ҳар бир

фуқаронинг қалби ва онгига миллий истиқлол ғоясини сингдиришга хизмат қилади.

2.2 §. Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантиришда дунёвий ва диний кадриятларнинг ўрни ва нисбати

Мустақиллик эзгу ва ноёб умуминсоний ва миллий кадрият. Шу боис уни ҳар бир халқ ва элат улуғлайди ҳамда эъзозлайди. Мустақилликка эришилганлиги туфайли миллий кадриятларнинг том маънода рўёбга чиқариш имконияти яратилмоқда. Айниқса миллий кадриятларимизнинг инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтиришда роли бекиёсдир.

Дарҳақиқат, Амир Темур бобомиз таъбири билан айтганда, ҳимматни баланд тутмак керак, кўнгилни худога бағишламак керак, то ҳазрати Аллоҳ ҳар ишда мададкор бўлғай. Дарҳақиқат, дунёвий ва диний-ҳуқуқий кадрият сифатида инсон, унинг манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари улуғланади ва ҳимоя қилинади. Президент И.Каримов таъкидлаганидек, "... амалда ҳар бир кишининг виждон эркинлигини, эътиқодининг эркинлигини таъминлашимиз керак"¹. Шу боис юксак инсоний ғоялар ва муқаддас кадриятларимизни ўзида ифода этган манбаларни ўрганиш, тарғиб этиш ва авлоддан-авлодга етказиш муҳим вазифалардан бўлиб ҳисобланади. Айниқса, маънавий-ахлоқий тарбия ишларида дунёвий ва диний-ҳуқуқий ғоялар бир-бирини бойитиб боришга эришиш демократик тараққиёт учун хизмат қилади.

Юртбошимиз И.Каримов таъкидлаганидек, "Виждон эркинлиги масалаларига ҳам биз янгича позицияларда ёндашишимиз лозим. Биз динга қарши зўравонлик билан курашиш усуллари ва ўзбошимчалиқдан воз кечиб, давлат билан дин ўртасидаги ўзаро муносабатларда қонуний принципларни тўла тиклаш тарафдоримиз"² Ушбу ўринда давлат раҳбарининг таъбири билан айтганда, дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади³. Дарҳақиқат, бугунги кунда маънавий-ахлоқий ҳамда ҳуқуқий тарбияда дунёвий ва диний кадриятлар асл мазмунини ўзаро диалектик жуфтлик ва узвийликда тушунишни

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. -Т.: Ўзбекистон, 2011. -159 б.

² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. -Т.: Ўзбекистон, 2011. -229 б.

³ Каримов И.А. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунича ва тамойиллар. Т.: Ўзбекистон, 2001. - 18 б.

тақозо этмоқда. Дунёвий ва диний қадриятлар том маънода давлат, ҳуқуқ, қонунчилик, ҳуқуқий тарғибот ва ҳуқуқий маданият, диний ҳавфсизлик тушунчалари билан ҳамроҳдир. Бошқача айтганда, шахс, жамият тафаккурининг ривожини ҳам ана шу юксак қадриятлар уйғунлигига узвий боғлиқдир. Демократик қадриятларнинг раванг топишида дунёвий ва диний ғоялар билан озиқланган фуқаролик жамиятида ижтимоий тартибга солиш воситаси сифатида маънавий-ахлоқий қадриятларнинг роли янада ортади. Дунёвий ва диний қадриятлар жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашга хизмат қилади. Айниқса фуқаролик жамияти институтларининг фаоллашуви, ижтимоий шерикчилик, жамоатчилик институтларини ривожлантиришда дунёвий ва диний қадриятларнинг уйғунлашуви муҳим аҳамият касб этади. Бугунги авлод дунёвий ва диний қадриятларни эъзозлаб тарихий ва миллий анъаналарга сайқал бериб, тадрижий ривожлантириб борган тақдирда демократик тараққиёт йўлидан собитқадамлик билан бориш имконияти яратилади.

Юрбошимиз И.Каримов таъбири билан айтганда, “Бугунги кунда ислом динига нисбатан бутун дунёда қизиқиш ва интилиш кучайиб, унинг хайрихоҳ ва тарафдорлари кўпайиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Бунинг асосий сабаби муқаддас динимизнинг ҳаққонийлиги ва поклиги, инсонпарварлиги ва бағрикенглиги, одамзотни доимо эзгуликка чорлаши, ҳаёт синовларида ўзини оқлаган қадрият ва анъаналарни аждодлардан авлодларга етказишдаги бекиёс ўрни ва аҳамияти билан боғлиқ. Ва халқимизнинг маънавиятини шакллантиришга, ҳар қайси инсоннинг Оллоҳ марҳамат қилган бу ҳаётда тўғри йўл танлаши, умрнинг мазмунини англаши, авваламбор, рухий покланиш, яхшилик ва эзгуликка интилиб яшашида унинг таъсирини бошқа ҳеч қандай куч билан қийслаб бўлмайди, деб ўйлайман. Шу нуқтаи назардан қараганда, муқаддас ислом динимизни пок сақлаш, уни турли хил ғаразли хуруж ва ҳамлалардан, тухмат ва бўҳтонлардан ҳимоя қилиш, унинг асл моҳиятини униб-ўсиб келаётган ёш авлодимизга тўғри тушунтириш, ислом маданиятининг эзгу ғояларини кенг тарғиб этиш вазифаси ҳамон долзарб бўлиб қолмоқда¹”.

Эътиқод йўқ жойда мустақиллик бўлмаслигини яхши тушунган Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов мустақил ҳаётимизнинг дастлабки кунлариданоқ маънавий масалаларига алоҳида эътибор берди. Юртбошимиз халқимизнинг минг йиллик

¹ Каримов И. Юксак маънавият-ситимас куч. –Т. 2008 – Б 16-17.

яшаш ва фикрлаш тарзини белгилаб келган муқаддас динимиз – ислом дини ва у билан боғлиқ маданиятимизни тиклашнинг ташаббускори бўлди¹.

Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафқуравий, ғоявий ва информацион хуружлар назарда тутилади. Шу фикрни мантиқий давом эттириб, маънавият - инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган бекиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир. Маънавиятни тушуниш, англаш учун аввало инсонни тушуниш, англаш керак. Шунинг учун ҳам ўзлигини, инсоний кадр-қимматини англаб етган ҳар қандай одам бу ҳақда ўйламасдан яшашини тасаввур қилиш қийин. Барчамизга яхши маълумки, дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзотнинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир².

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисида таъкидлаганидек, “Шу нуқтаи назардан қараганда, Инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эга. Ушбу дастур энг аввало ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари томонидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш, жамиятда инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятни шакллантириш ва шу каби бошқа соҳаларга оид қонунларга риоя этилиши устидан жамоатчилик мониторингини олиб боришга қаратилган чора-тадбирларни ўзида мужассам этиши керак”³.

Маълумки, бутунги куннинг долзарб масалаларидан бири жамиятда инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятни шакллантириш ва диний хавфсизликни таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Юртбошимиз

¹ Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. Т.: Ўзбекистон, 2011. - 166 б.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. - Т.: 2008.

³ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги матбузаси. - Т.: Ўзбекистон, 2010. - 46 б.

И.Каримов таъбири билан айтганда таассуфки, баъзан ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-биридан фарқлай олмаслик ёки ғаразли мақсадда уларни тенг қўйиш каби ҳолатлар ҳам кўзга ташланмоқда. Шу билан бирга, ислом динини ниқоб қилиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, гўр ёшларни ўз тузоғига илантириб, бош-кўзини айлантириб, улардан ўзининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Бундай ноҳўя ҳаракатлар аввало муқаддас динимизнинг шаънига доғ бўлишини, охир-оқибатда эса маънавий ҳаётимизга салбий таъсир кўрсатишини барчамиз чуқур англаб олишимиз ва шундан хулоса чиқаришимиз зарур¹. Шу сабабли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини шакллантиришда энг долзарб масала, таъбир жоиз бўлса, муҳим вазифа диний хавфсизлик масаласидир. Бошқача айтганда, жамият ва давлат олдида турган вазифаларни диний хавфсизликни таъминламасдан туриб амалга ошириб бўлмайди. Чунончи, диний хавфсизлик ёки “жамиятнинг диний хавфсизлиги” деган янги илмий-сиёсий тушунча шаклланмоқда. Бу ибора орқали муайян мамлакат ва жамиятдаги диний вазият тадрижий ривожининг табиийлигини таъминлаш назарда тутилади. Масаланинг муҳимлиги шундаки, хавфсизлик чораларини кўриш орқали динимизнинг шаффофлиги таъминланади, бузғунчи ғояларнинг ёйилиш хавфи бартараф этилади. Чунки, дин, жамият ва давлатнинг интеллектуал, руҳий, маънавий асосларининг шаклланиш жараёнига бевосита таъсир ўтказадиган ижтимоий кучдир. Диний хавфсизликни таъминлаш орқали дунёвий анъана томонидан қабул қилиниши мумкин бўлган рационал ютуқларга эришилади.

Бундай мезондан қараш диний хавфсизликни таъминлаш баробарида дунёвий маърифий масалалар ҳақида мушоҳада юритишни тақазо этади. Диний хавфсизлик ўз навбатида ислом ҳақидаги ҳолис билимларни кенг ёйиш, ҳақиқий мусулмон ҳуқуқий маданияти билан таништириш, маданиятли ва маърифатпарвар ислом динини соғлом идрок этишга хизмат қилади. Энг муҳими, диний хавфсизлик диннинг бутун жамият манфаатлари ва орзу-умидларини акс эттирувчи барчага маъқул жиҳатлари ва қадрият эканлигини мушоҳада этишга ундайди. Диний хавфсизликни таъминлаш, унинг ахлоқий-маърифий ахамиятини очиб беришга ёрдам беради. Қолаверса, уни сиёсийлаштиришнинг олдини олишда ҳам диний

¹ Каримов И. А. Юксак маънавият – энгилмас куч. –Т.: 2008 -17 б.

хавфсизлик чораларини қўллашни тақозо этади. Диний хавфсизлик демократик жараёнларнинг табиий ривожланишида ҳам муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Диний хавфсизлик ёт иллатлар таъсирида ижтимоий-сиёсий кескинлик ва беқарорликни келтириб чиқарувчи хавфни бартараф этиш имконини беради. Ундан ташқари, диний хавфсизлик ислом таълимоти ҳақида ҳаққоний билимларни ёйилишига, цивилизациялараро ва конфессиялараро ҳамжиҳатликни чуқурлаштиришнинг муҳим омилidir. Хуллас, диний хавфсизлик пировардида демократик кадриятларга асосланган ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини куриш жараёнида дунёвийлик билан динийлик ўртасидаги янги манتيқий нисбатни шакллантиришга хизмат қилади.

Ҳадис илмининг асл моҳияти ахлоқий тарбия ва билимни узвий боғлашда муҳим аҳамиятга эга. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда мустақилликни олий неъмат сифатида эъзозлаш, миллий ифтихор туйғуларини тўла қарор топтириш миллий истиқлол ғояларига содиқ бўлиш, виждон эркинлиги ва диний бағрикенглик тамойилларини теран англашни тақозо этади.

Юртбошимиз И.Каримов таъбири билан айтганда, "... демократик жамиятни, энг аввало қонунга қулоқ солиш деб биламан. Шахснинг ҳақ-ҳуқуқларининг бузилишига йўл қўйиб бўлмаслигини белгилаб берадиган ёзилмаган қонунлар, маънавий қоидалар туплами зарур"¹.

Дарҳақиқат, ижтимоий онгнинг турли хил шакллари бўлиб унинг ёрдамида инсонлар уларни ўраб турган табиат ва жамиятни англайди. Ижтимоий онгнинг сиёсий, маънавий (ахлоқий), эстетик, диний ва ҳуқуқий каби шакллари мавжуд. Кучли ҳуқуқий давлатдан - кучли фуқаролик жамиятига ўтиш жараёнида айнан ҳуқуқий онг ижтимоий жиҳатдан тўғри ҳулк-атворни рағбатлантирувчи вазифани бажаради. Жамият ва шахс ҳуқуқий онгини уйғунлашуви баробарида том маънода, ўзини ўзи бошқариш тизими устуворлик касб этади. Бу дегани – ҳуқуқий онгни шакллантирмасдан туриб ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириб бўлмаслиги ҳаммамизга аён. Шу боис, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият шундай қудратли воситаки, бусиз демократик тараққиётга эришиш мушкулдир². Ўз навбатида, бусиз ижтимоий интизомни мустаҳкамлаб ҳам бўлмайди, қолаверса, комил инсонни тирбиялашни зарур шарти бўлиб ҳисобланади.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллигига эришиш остида. –Т: Ўзбекистон, 2011. –Б 346-347.

² Бу масалага ҳуқуқий адабиётларда ўзтибор қаратилмоқда баътафсил қаранг: Маматов Х. Ҳуқуқий маданият ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиши муаммолари. –Т: JURIST- MEDIA MARKAZI, 2009.

А.Азизхўжаев таъкидлаганидек, “Президент иқтисодий ва сиёсий-ижтимоий масалалар билан маънавият соҳасидаги муаммоларга бир хил кўз билан қараб, уларни ҳал этиш ишларини мутаносибликда олиб бормоқда. Халқнинг маънавий тарбияси пировард натижада буюк ва мустақил Ўзбекистон давлатининг юксалиши учун асосий, етакчи омил эканини Юртбошимиз аввал бошиданок чуқур ҳис этиб, ҳар бир нутқ ва маърузасида бунини алоҳида қайд этмоқда¹.

Дунёвий ва диний қадриятларни уйғун ҳолда тушунишда ҳуқуқий билимларнинг роли бекиёс эканлигини эътиборга олиб диний ходимларнинг ўқув ва малакасини ошириш жамиятда Конституция ва қонуннинг устуворлигини таъминлаш бўйича кўникмаларни шакллантиришнинг тадрижий шартидир. Шу боис диний ходимларнинг дунёвий-ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича махсус ўқув қўлланма тайёрлаш ва уни таълим жараёнида жорий этиш дунёвий-ҳуқуқий билимларни ўзлаштиришга ёрдам беради. Дунёвий ҳуқуқий билимларсиз диний ходимларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириб бўлмайди. Юксак маънавиятли жамият барпо этиш ҳамда дунёвий ва диний қадриятларнинг уйғунлашувини таъминлаш, ўзгаларни мафтун этадиган демократик тараққиётга эришиш учун хизмат қилади. Диний ва дунёвий ғояларнинг бири-бирини бойитишида ҳуқуқий билимлар муҳим ўрин тутаяди. Ислоҳ дини ва ҳуқуқий қадриятлар узвий боғлиқдир. Зеро, сиёсий-ҳуқуқий комилликка эришиш ўз навбатида инсон ҳуқуқи, эркинлиги, қомиллиги, адолат, инсоф, диёнат, виждон, одиллик каби ғоялар замирида инсон ҳуқуқий онги ва маданиятини ривожлантиришни тақозо этади. Шу боис ҳар бир дунёвий ёки диний билимга эга бўлган шахс ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятга ҳам эга бўлиши зарур. Дунёвий ва диний билимлардан воқиф бўлиш, ўз навбатида шахснинг ҳуқуқий маданияти даражасига чамбарчас боғлиқлиги айни ҳақиқатдир. Шу боис диний таълим муассасаларида ҳуқуқий таълимга алоҳида эътибор қаратиш, диний ходимлар ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга қаратилган махсус дастурлар ишлаб чиқиш ва уларнинг бу ҳақдаги кўникмаларини шакллантириш диққат эътибордаги муҳим вазифа бўлмоғи лозим. Албатта, бундай ўқув дастурини ишлаб чиқишда диний ходимларнинг дунёвий билимларни ўзлаштириш даражаси ва кўникмаларига эга бўлиш ҳолатига алоҳида аҳамият берилиши лозим. Шунингдек, диний ходимларнинг ёши,

¹ Азизхўжаев А. Чин Ўзбек иши –Т.: Ўзбекистон, 2011. – 107 б.

ҳуқуқий билимлардан хабардорлик даражаси ҳам бундай ҳуқуқий билимлар ўқув дастурларини ишлаб чиқишда эътиборга олинishi лозим.

Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ҳозирги шароитда диний ходимларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш вазифаси устувор масалалардан бўлиб ҳисобланади. Шу боис фуқаролик жамияти институтларининг, шу жумладан нодавлат ва нотижорат ташкилотларининг шу жумладан, диний ташкилотларнинг бу борадаги фаоллигини кучайтириш лозим. Маълумки диний таълимотларнинг диний билимларни тарғиб қилиши билан бир қаторда, дунёвий ҳуқуқий билимларни ўрганиш борасида дастурларини ишлаб чиқиб амалиётда татбиқ этиш фурсати етди. Айниқса диний ташкилотларнинг ҳуқуқий маърифат бўйича диний ва дунёвий ҳуқуқий билимлар ўрганиш бўйича фаолиятининг самарадорлигини ошириш демократик тараққиёт учун хизмат қилади. Бунинг учун диний ташкилотлар ҳеч қандай кўрсатмани кутмасдан ўзлари мустақил ва эркин ҳолда бу борадаги ҳуқуқий маърифий ишларнинг суръатини кучайтиришлари лозим. Бунинг учун ҳар бир диний ходим нафақат диний билимларни балки дунёвий-ҳуқуқий, маърифий билимлардан воқиф бўлиши, ўзининг ҳаётий эҳтиёжи сифатида уни ўрганмоғи лозим. Диний ва дунёвий ҳуқуқий билимларни ўрганиш – бу тадрижий тараққиёт йўли. Бусиз демократик ислоҳотларни ҳаётга татбиқ этиш қийин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтганда, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда ҳал этилиши лозим бўлган қуйидаги айрим ташкилий-ҳуқуқий масалаларни ижтимоий ҳаётда тўлиқ амалга оширишга эришиш лозим:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг дин ва диний ташкилотлар жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ҳақидаги ғоя ва қарашларини кенг тарғиб қилиш ҳамда диний ходимларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганишларини ташкил этиш; иккинчидан, диний ташкилотларда Ўзбекистон Республикаси қонунлари расмий нашрларидан шу жумладан, электрон дастурлардан кенг фойдаланишни йўлга қўйиш ва диний ташкилотлар фаолиятига доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни амалий қўлланма сифатида чоп этиш; учинчидан, Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонунининг мониторингини ўтказиш натижалари бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш

ҳамда ҳуқуқий ва маърифий тарғибот ишларига диний ташкилотлар масъул ходимларини кенг жалб этиш; тўртинчидан, диний ходимларнинг ҳуқуқий билим ва савияларини ошириш бўйича ўқув машғулотларини мунтазам ташкил этиш ҳамда дунёвий фан нуқтаи назаридан диний ташкилотлар фаолиятига оид устувор илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш бўйича монография, илмий тўплам ва рисолалар чоп этишни йўлга қўйиш; Юридик фаннинг тегишли ихтисослик шифрлари бўйича миллий-ҳуқуқий меросни ўрганиш мақсадида илмий ишларни амалга оширишни янада кучайтириш ва диний ходимлар иштирокида ўтказиладиган ўқув машғулотларида улардан самарали фойдаланиш; бешинчидан, “Умуминсоний ва миллий кадриятлар, виждон эркинлиги ҳамда диний ташкилотлар фаолиятига оид қонун ҳужжатлари диний ходимлар нигоҳида” мавзусидаги туркум телекўрсатув ва радиоэшиттиришларни ташкил этиш; олтинчидан, диний ходимларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш чора-тадбирларини мунтазам равишда кўриб боришни таъминлаш, диний ташкилотларга малакали юридик ёрдам кўрсатишнинг самарадорлигини ошириш, мамлакатимиздаги диний ташкилотларнинг диний, маърифий-ҳуқуқий, маънавий ишлар бўйича ижобий тажрибаларини оммалаштириш, энг яхши диний ва дунёвий илм тарғиботчиси кўрик танловини ўтказиб бориш ва танлов ғолибларини рағбатлантириш чораларини кўриш ва диний ташкилотларнинг ҳуқуқий ахборот таъминотини мунтазам яхшилаш чора-тадбирларини кўриб бориш; диний ташкилотларга юридик таълим муассасалари томонидан ўқув-услугий ёрдам кўрсатишнинг ҳуқуқий билимлар тарғиботи бўйича самарадорлигини ошириш. Айниқса, маҳалланинг роли ва мавқеини юксалтириш, дунёвий-маърифий давлат, фуқаролик жамияти, виждон эркинлиги, диний ташкилотларнинг ҳуқуқий макоми ва диний хавфсизликнинг муаммоли-мақсадли жиҳатлари бўйича давра суҳбати, семинарлар ва конференциялар ташкил этиш, кўргазмали ҳуқуқий тарғибот воситаларидан самарали фойдаланиш кабилар шулар жумласидандир.

Хулоса қилиб айтганда, дунёвий ва диний кадриятларнинг инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришдаги ролини ошириш ўз навбатида кучли фуқаролик жамиятини барпо этишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

2.3 §. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришнинг истикболлари

Мамлакатимизда амалга оширилаётган инсонларварлик сиёсатининг таркибий қисми инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтириш билан узвий боғлиқдир. Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантирмасдан мустақил демократик тараққиётга эришиш мушкул масаладир. Тараққиётнинг “Ўзбек модел”ининг ҳам асл моҳияти инсон ҳуқуқлари устувор жамият ва давлат барпо этишдир. Инсон ҳуқуқлари давлат суверенитети ғоялари билан ҳамоҳангдир. Инсон ҳуқуқлари ҳимояси нафақат ҳозирги, балки келажак авлод олдидаги юксак масъулиятни англаш ҳам демакдир. Инсон ҳуқуқлари маданияти маъно ва мазмунига кўра жуда кенг теран тушунча бўлиб, жамиятда демократик кадриятларни рўёбга чиқариш ва ижтимоий адолатни қарор топтиришнинг ўзагидир. Инсон ҳуқуқлари маданияти кенг маънода ижтимоий, иқтисодий, маънавий ва қонунчиликни ривожлантириш борасидаги ислохотларнинг амалий ифодасини ўз ичига камраб олади. Ҳар қандай ислохотнинг замирида ҳам инсоннинг муносиб ҳаёт кечиришларини таъминлаш ғоясини амалга ошириш мужассамлашган. Инсон ҳуқуқлари маданияти том маънода инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишнинг муҳим шартидир.

Президентимиз И.Каримов таъбири билан айтганда, “Биринчи навбатда инсон, унинг эҳтиёжи ва талаблари, жисмоний ва маънавий юксалиши республикада бўлажак миллий-давлат ва ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг марказида бўлиши шарт”¹.

Демократик тараққиёт концепциясининг мақсади барчани ҳавасини келтирадиган демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамиятини шакллантиришдан иборат. Янги жамиятнинг асосий белгиси инсон ҳуқуқлари устуворлигига асосланиб кучли ҳуқуқий давлат, кучли фуқаролик жамиятини барпо этишдир. Мустақилликка эришиш туфайли фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, кадр-қиммати ва дахлсизлигини рўёбга чиқаришнинг имконияти яратилди. Ҳаётимизга инсон ҳуқуқи маданияти деган янги тушунча кириб келганлиги ҳам мустақилликнинг буюк неъматидир.

Кучли фуқаролик жамиятига таянган ҳуқуқий давлат куришга эришиш учун барчанинг Конституция ва нормаларига мувофиқ

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остиносига. –Т. Ўзбекистон, 2011. –156 б.

яшаши, конунларни ҳурмат қилиш ва уларга қатъий риоя қилишига эришиш зарур. Шу туфайли амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатидан жамиятдаги ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқ. Шу муносабат билан мамлакатда ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий билимлар тарғиботини тубдан яхшилашга йўналтирилган мақсадли кенг кўламли чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш Концепцияда асосий вазифалардан бири этиб қўйилди. Бу вазифани амалга ошириш мамлакатимизда конун устуворлигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва манфаатларини янада ишончлироқ ҳимоя қилиш мақсадларига эришиш имконини беради¹.

Инсон ҳуқуқи маданияти комплекс аҳамиятга эга бўлган давлат –ҳуқуқий категориядир. Инсон ҳуқуқи маданияти нафақат миллий балки умуминсоний кадриятдир. Шу боис инсон ҳуқуқлари, эркинликларини ҳимоя қилишга доир халқаро шартномалар, конвенциялар, декларациялар ва келишувларнинг аҳамияти бекиёсдир. Инсон ҳуқуқларига оид умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормалари уни ҳимоя қилишнинг устувор асосидир.

Давлат ва жамият инсон ҳуқуқларини рўёбга чиқаришга масъулдир. Чунки инсонсиз давлат ва жамиятни ҳам тасаввур этиб бўлмайди. Инсоннинг давлат ва жамият билан алоқадорлиги унинг ҳаётида фаол иштирокида ҳам ёркин намоён бўлади. Бу юрт инсон ҳуқуқларини улуғлаган ва эъзозлаган буюк алломалар замини. Давлат – ҳуқуқ – инсон тушунчаларини бир-биридан ажратиб бўлмайди. Инсон ҳуқуқи маданияти кенг маънода шахснинг давлат, жамият ўртасидаги муносабатларини ҳам келтириб чиқаради.

Юртбошимиз И.Каримов “Мустақил Ўзбекистоннинг куч қудрат манбаи – халқимизнинг умуминсоний кадриятга содиқлигидир”² деб таъкидлайдилар. Инсонларга тегишли бўлган ҳуқуқ ва эркинликлар давлат томонидан қабул қилинган қонунларда назарда тутилади. Инсон ҳуқуқи маданиятининг моҳияти яна шу билан изоҳланадики, давлат ўз фуқароларига тенг ҳуқуқ ва эркинликлар беришидан манфаатдордир. Уларга берилган турли хил ҳуқуқ ва эркинликлар давлат ва жамият тараққиётининг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Давлат ва жамиятни инсон ҳуқуқлари кафолатланган ҳуқуқ ва эркинликларсиз тараққий эттириб бўлмайди. Инсон ҳуқуқи

¹ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”ни ўрганиш бўйича маъруза матни. ЎзР Адлия вазирлиги ТДЮИ. –Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2011. – 31 б.

² Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сўёсат, мафкура. –Т.: 1993. – 74 б.

маданияти юксак бўлган давлат ва жамиятгина демократик тараққиётга эришиши мумкин. Давлат ўз фуқароларига ҳуқуқ ва эркинликлар бериш баробарида ўз зиммасига ушбу ҳуқуқ ва эркинликларни амалга оширишни таъминлаш мажбуриятини ҳам олади. Кучли демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси шу билан изоҳланадики, давлат қонун билан қафолатланган ҳуқуқларнинг амалга оширилиши учун шарт-шароитлар яратади, фуқароларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган қонун ҳужжатларининг бажарилишини ҳам таъминлайди. Инсон ҳуқуқи маданияти ижтимоий-иқтисодий, ғоявий, ҳуқуқий кадриятлар билан ҳамбарчас боғлиқдир. Шу боис ҳар бир фуқаро ушбу қафолатлар моҳиятини билиши ва бу ҳақида амалий кўникмаларга эга бўлиши лозим. Инсон ҳуқуқи маданиятининг туб моҳияти қонун билан қафолатланган ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ амалга ошириш қобилиятига эга бўлиши, уларнинг ижтимоий ҳаётда сиёсий-ҳуқуқий фаоллигини ошириш имкониятини яратади. Инсон ҳуқуқи маданияти уни амалга ошириш ва ҳимоя қилишнинг муҳим воситасидир.

Юртбошимиз И.Каримов таъкидлаганидек, “Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси – барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлашдир”¹. Инсон ҳуқуқи маданиятини шакллантириш билан боғлиқ масалалар демократик жамиятда ҳар доим ҳам долзарблик касб этади. Бугуннинг талаби эса шундай: “... биз одамларимизнинг эскича психологиясини ўзгартириб уларда янги ҳуқуқий онгни шакллантирмоғимиз лозим. Шундай бўлсинки, ҳар бир ишни инсон эркинликлари – айни вақтда муайян бурч: мажбурият ва масъулият эканлигини чуқур ҳис этиб турсин”². Инсон ҳуқуқи маданияти ҳуқуқий онгнинг таркибий элементидир. Ўз навбатида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятсиз инсонпарвар демократик давлатни барпо этиш мушкул масаладир. Зеро, Президентимиз И.Каримов таъкидлаганидек, “... ҳуқуқларни ҳаётга жорий этиш учун ҳар бир инсон ҳар бир фуқаро ўз конституциявий ҳуқуқларини, унга шу ҳуқуқларни берадиган қонунларни пухта билиши зарур. Бусиз инсон ҳуқуқлари ва инсон эркинликлари тўғрисидаги барча мушоҳадалар куруқ гап бўлиб қолаверади”³.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон келяжати буюк давлат. Ўзбекистон: миллий иқтисод, иқтисод сиёсат, мафкура. Т.1. –Т. 1996. – 125 б.

² Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик иқтисодларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. –Т. Ўзбекистон. 1996. – 25 б.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2-чакрик 12-сессиясида сузлаган нутқи.

Инсон ҳукуки маданияти – ижтимоӣ тараққиётнинг барометридир. Чунки жамиятда инсон ҳуқуқлари маданиятининг ҳолати у ёки бу давлатнинг демократик тараққиёт даражасини ҳам белгилайди. Давлатнинг инсон ҳуқуки маданиятини юксалтириш борасидаги сиёсатини асосий мақсади жамиятда инсон ҳуқуки устуворлигини таъминлаш ва ҳар бир шахснинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишдан иборатдир. Юртбошимиз И. Каримов таъбири билан айтганда, "... Токи жамиятнинг ҳар қайси аъзоси ўз ҳуқуқи, ўз бурчи ва масъулиятини пухта билмас экан, уни ҳаётӣ эҳтиёжи сифатида англамас экан бизнинг ислоҳот, янгиланиш ҳақидаги барча сўзларимиз, саъй-ҳаракатларимиз бесамар кетаверади. Бугун одамларнинг дунёқараши онги-тасаввурини ўзгартириш мана шу масала билан чамбарчас боғлиқ бўлиб қолди"¹.

Инсон ҳуқуки маданияти муаммоси ҳозирги замоннинг энг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Инсон ҳуқуки маданияти ва демократия тушунчалари ҳам бир-бири билан узвий алоқадордир. Шу боис инсон ҳуқуки маданияти демократик кадриятлардан озикланади ва рўёбга чиқади. Инсон ҳуқуқларисиз демократияни тасаввур этиб бўлмайди. Инсон ҳуқуқлари бу бутун инсониятнинг интилишлари, орзу-умидларини ижтимоӣ ҳаётда қарор топтириш билан боғлиқ кенг қамровга эга бўлган демократик кадриятдир. Кези келганда шуни таъкидлаш жоизки, инсон ҳуқуқлари бўйича 500га яқин халқаро ҳужжатлар мавжуд бўлиб, уларда инсон ҳуқуқларига оид қоида ва нормалар ифодасини топган. Инсон ҳуқуки маданиятининг умумий андозалари қуйидаги қоидалар билан тавсифланади. Биринчидан, демократия ва инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини тан олиш ва ҳимоя қилиш – бу давлат мажбуриятидир; Иккинчидан, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолати халқаро ҳуқуқӣ андозаларга мос келиши ва бу соҳада халқаро ҳуқуқнинг устуворлиги; Учинчидан, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари унга туғилганидан бошлаб тааллуқлидир, яъни табиӣ ҳуқуқ ғояси назарияси эътироф этилиши; Тўртинчидан, ҳаммага ва ҳар кимга инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг тенг ва баробар тааллуқлиги; Бешинчидан, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари давлат идоралари фаолиятининг мазмунини ташкил этишлиги; Олтинчидан, фуқароларнинг кафолатланган суд ҳимояси билан таъминланиши;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентى Ислоҳ Каримовнинг Ўзбекистон Телерадиокомпанияси раиси саволларига жавоблари // Халқ сўзи, 1998 йил 14 ноябрь.

Еттинчидан, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш бошқа шахс ҳуқуқларини бузмаслиги.

Ҳозирги замонда дунё мамлакатларидаги демократия ва инсон ҳуқуқларига оид конунчиликнинг ўзига хос хусусиятларига инсон ҳуқуқларини тўла амалга оширишнинг ҳуқуқий кафолатларини таъминлаш; конституциявий юстиция (судлов) ни ривожлантириш; инсон ҳуқуқларига оид халқаро миллий институтларни шакллантириш; янги демократик институтларни, жумладан Омбудсман институтини тараққий эттириш киради¹.

Инсон ҳуқуқи маданияти жуда кенг қамровли тушунча бўлганлиги сабабли фуқаро ва аҳолининг амалдаги конун ҳужжатларининг инсон ҳуқуқларига оид умумий негизларини билиши ва ундан фойдаланиш қобилиятига эга бўлишини ҳам такозо этади. Айниқса, давлат ҳокимияти тизимида ишлайдиган ҳар бир ходим инсон ҳуқуқларига оид халқаро ва миллий конун ҳужжатларини мукамал эгаллаган бўлиши шарт.

Агар инсон ўз ҳуқуқи ва конун билан кўриқланадиган манфаатларини қандай ҳимоя қилишни билмаса, бундан давлат ҳокимиятидаги бюрократлар фойдаланади. Энг ачинарли тарафи шундаки, ҳуқуқни қўлловчи субъект томонидан конунни қўллашни билмаслиги инсон ҳуқуқларини бузилишига сабаб бўлади. Конституция ва инсон ҳуқуқларига оид конун нормаларини билмаслик инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтиришга ҳам ёрдам бермайди. Инсон ҳуқуқига оид конунчилик норманинг моҳиятини тўғри идрок этмаслик уларнинг конун билан кўриқланадиган манфаатларига путур етказиши мумкин. Бошқача айтганда, инсон ҳуқуқининг бузилиши шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига таҳдид солади. Инсон ҳуқуқини олий кадрият сифатида ҳурмат қилиш ва уни эъзозлаш ҳар бир шахс, жамият ва давлат олдида турган муҳим мажбуриятдир. Қонунийлик инсон ҳуқуқи маданиятининг ажралмас қисмидир. Кучли ҳуқуқий давлатни барпо этишга қонунийликни таъминламасдан ва инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтирмасдан эришиб бўлмайди.

Юртбошимиз И.Каримов таъбири билан айтганда, “Инсон – жамиятга, жамият – инсонга ҳамнафас”, деган шиор турмушимизнинг қонуни бўлиб қолиши, республикаимиздаги ҳар бир кишининг турмуш фаровонлигини оширишда энг муҳим шартга айланиши керак...”²

¹ Саидов А.Х., Жузжоний А.Ш. Шарҳ ва инсон ҳуқуқлари: тарихий ҳуқуқий давҳалар. –Т. 1998. –Б.19-21.

² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остида. –Т. Ўзбекистон, 2011. – 229 б.

Ўтмишдан бизга маълумки, ижтимоий ҳаётни бюрократлаштириш ва маъмурий-бошқарув усули инсон ҳуқуқларини таъминлашга салбий таъсир кўрсатди. Бундай шароитда инсон ҳуқуқи маданиятини ошириш ҳам мураккаб масала бўлиб ҳисобланар эди. Ҳуқуқнинг бунёдкорлик ижтимоий ролига баҳо бермаслик демократик ҳуқуқий давлатнинг функционал фаолиятига ҳам хавф солади. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг чекланиши ва тақиқланиши улар сиёсий-иқтисодий, ҳуқуқий фаоллигига путур етказди. Бошқача айтганда, инсоннинг бунёдкорлик фаолиятларини рўёбга чиқариш имконини бермайди.

Айни маънода инсон ҳуқуқи жамият ва давлат тараққиётининг ҳал қилувчи омилдир. Жамият ва давлат ўз фуқароларига қанчалик кенг ҳуқуқ ва эркинликларни берса, шунчалик ривож топади ва фаровонликка эришиш таъминланади. Ўтмишда фуқароларнинг энг муҳим иқтисодий ҳуқуқи чекланганлиги сабабли тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш имкониятини бермади. Ҳолбуки, инсоннинг мулкдорлик ҳуқуқини таъминламасдан озод, обод ва фаровон жамият ва давлат барпо этиб бўлмаслик аниқ ва равшан эканлиги барчамизга маълум. Мамлакатимизда демократик бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш баробарида тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатланганлиги жамиятни олға силжитувчи куч сифатида намоён бўлмоқда. Инсонга берилган ҳуқуқ ва эркинликлар уни ташаббускорликка, тадбиркорликка ва ишга ижодий муносабатда бўлишга чорлайди. Айниқса ҳозирги шароитда бозор тамойилларига асосланган бошқарув тизими қобилиятли, ташкилотчи, ижодкор ва ўз масъулиятини зиммасига оладиган кишиларга муҳтождир. Қонун нафақат давлат эрки-хоҳишини балки, инсон ҳуқуқи маданиятининг олий ҳуқуқий шакли ва унга эришишнинг норматив-ҳуқуқий асосидир. Бошқача айтганда, эндиликда қонунларнинг энг аввало устувор жиҳатдан инсон эрки-хоҳишини ўзида тўлиқ мужассамлаштиришига эришиш зарур. Ўтмишдан маълумки, қонунчиликдаги оғирлаштирувчи ҳолатлар ва кучли жазолаш амалиёти ижобий натижа бермади. Бундай ёндошув инсонларнинг собиқ тоталитар давлатга нисбатан нафратини уйғотганлиги яқин ўтмишимиздан ҳам барчага аён.

Мустақиллик кадриятларининг қарор топиши туфайли миллий қонунчилигимиз ғояси, фалсафаси тубдан ўзгариб, ижтимоий адолат ва қонунийликнинг инсонпарварлик жиҳатларига алоҳида эътибор қаратишни устувор вазифа қилиб белгиланганлиги ўз натижасини

бермоқда. Инсон шаъни, кадр-кимати, ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият сифатида баҳоланиши миллий қонунчиликни ривожлантиришнинг истиқболлини белгилаб бермоқда. Юртбошимиз И.Каримов эътироф этганидек, “Инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий ҳаракат дастурларини ишлаб чиқариш энг аввало ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари томонидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлаш, жамиятда инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятни шакллантириш ва шу каби бошқа соҳаларга оид қонунларга риоя этилиши устидан жамоатчилик мониторингини олиб боришга қаратилган чора-тадбирларни ўзида мужассам этиши керак¹”.

Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясини таъминлаш давлат сиёсатининг устувор йўналиши бўлиб ҳисобланади. Бу олий қадриятнинг ғоятда муҳимлиги шу билан изоҳланадики, ҳар бир давлатнинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўринни эгаллаши билан бир қаторда, демократик қадриятларга шунингдек умуминсоний, маънавий-ахлоқий принципларга содиқликнинг даражаси ҳам назарда тутилади.

Ўзбекистон мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини рағбатлантириш, мустақкамлаш бўйича мақсадга мувофиқ, изчил ва эътиборга молик сиёсат амалга ошириб келаётганлиги ва халқаро ҳамжамият томонидан ҳар томонлама қизгин эътироф этиб келинаётганлиги фикримизнинг ёрқин далилидир. Бундай сиёсат бировларга кўз-кўз қилиш маъносида эмас, балки барчани ҳавасини келтирадиган қучли ҳуқуқий давлат ва қучли фуқаролик жамиятини барпо этиш борасида собитқадамлик билан бугунги ва келажак авлоднинг бахт-саодати ва фаровонлигини назарда тутиб амалга оширилаётган тадрижий жараёндир. Бундай йўналишдаги илк қадамлардан бўлиб, мустақил Ўзбекистоннинг Конституцияси қабул қилинганлиги ва унда умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига мос ҳолдаги ҳуқуқ ва эркинликлар мустақкамлаб қўйилганлигидир. Бу оламшумул аҳамиятга молик воқеадир. Ўзбекистон инсон ҳуқуқларига оид 100 га яқин халқаро ҳужжатларга қўшилган ҳолда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш учун зарур ташкилий-ҳуқуқий шароитларни яратиш бўйича ўз зиммасига олган

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. - Т: Ўзбекистон, 2010. - 46 б.

мажбуриятларини собитқадамлик билан бажариб келмоқда. Ўзбекистоннинг жаҳонда инсон ҳуқуқ ва эркинликларига содиқлиги, унинг обрўси, нуфузи ва мавқеининг тобора ошиб боришини таъминламоқда. Мамлакатимиз ўзининг тараққиёт моделига таянган ҳолда инсонларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва моддий ҳуқуқларини амалга оширишнинг механизмларини таъминлайдиган ташкилий-ҳуқуқий чоралар кўрилаётганлиги ҳамда бу борада қисқа муддатлар ичида эътиборга лойиқ ишлар амалга оширилганлиги барчанинг хавасини келтирмоқда, деб айтиш учун тўлиқ асослар мавжуд.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасига мувофиқ Ўзбекистонда демократия умуминсоний принципларга асосланади. уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий кадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади. Конституциявий нормаларнинг таҳлили кўрсатишича, инсон ҳуқуқлари олий кадрият сифатида мустақкамланганлиги давлат уни ҳимоясини таъминлашга масъул эканлигидан далолат беради. Шу боис инсон ҳуқуқлари ҳимояси Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилиниши таъминланади. Бошқача айтганда, жамиятда Конституция ва қонуннинг устуворлигини таъминламасдан туриб инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлаш мушкул масаладир. Конституциянинг 14-моддасида ҳам ифода этилганидек, давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади.

Инсон ҳуқуқларининг олий кадрият сифатида тавсифи қуйидагиларда намоён бўлади: биринчидан, инсон ҳуқуқи у туғилганидан бошлаб вужудга келади, унинг мутлоқ ҳуқуқи бўлиб ҳисобланади; иккинчидан, инсон ҳуқуқи давлат ҳимояси остида бўлиб, ҳар бир шахснинг тенг ҳуқуқлилиги ва кафолатланган ҳуқуқлар мажмуасига эга бўлишда ёрқин намоён бўлади; учинчидан, инсон ҳуқуқи – олий кадриятдир, уни ҳурмат қилиш унга рияз этиш ва ҳимоялаш давлатнинг устувор мажбуриятидир. Бу мажбуриятни бажармаслик инсон ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказилишига сабаб бўлади. Шу боис ҳар қандай демократик давлат инсон ҳуқуқ ва эркинликларига рияз қилиш масаласига давлат сиёсатининг устувор вазифаси деб қарайди; тўртинчидан, инсон ҳуқуқлари - давлат ҳокимияти устидан назорат қилишнинг муҳим воситаси бўлиб,

ҳалқаро ва миллий институтлар томонидан унинг ҳимояси қафолатланади; бешинчидан, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланиши уни ҳар қандай белгилар бўйича камситиш билан номутаносибдир; олтинчидан, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг амалга оширилиши бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини бузмаслиги лозим; еттинчидан, шахсий, сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳуқуқ ва эркинликлар ўзининг аҳамияти ўзаро яқин узвийлиги, ажралмаслиги билан тенг равишда баҳоланади ва олий кадрятлар бўлиб ҳисобланади. Энг муҳими, инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлашда умумэътироф этилган ҳалқаро ҳуқуқ нормалари билан бир каторда Конституция, қонунлар ва миллий кадрятларнинг роли бекиёсдир.

Инсон ҳуқуқи ва аҳолининг ҳуқуқий маданияти тушунчалари узвий боғлиқ ва ҳамоҳангдир. Шу боис инсон ҳуқуқлари жуда кенг тушунча бўлиб ўз ичига тизимли равишда ҳуқуқий маданиятни ҳам қамраб олади. Кучли ҳуқуқий давлатдан-кучли фуқаролик жамиятига ўтишда биринчидан, инсон ҳуқуқи маданияти иккинчидан, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини узвийлигини таъминлаш баробарида уни юксалтиришга эришиш мустақил демократик тараққиётнинг гаровидир. Конституциявий нормалар таҳлили далолат беришича, Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт. Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан ўзаро боғлиқдирлар. Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас. Фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шарт. Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир. Ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамокда сақланиши мумкин эмас. Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча

шароитлар таъминлаб берилади. Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка шафқатсиз ёки инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйикқа дучор этилиши мумкин эмас. Ҳеч кимда унинг розилигисиз тиббий ёки илмий тажрибалар ўтказилиши мумкин эмас. Ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига аралаштиришдан ҳимояланиш ва турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг турар жойига кириши, тинтув ўтказиши ёки уни кўздан кечириши, ёзишмалар ва телефонда сўзлашувлар сирини ошкор қилиши мумкин эмас. Ўзбекистон Республикаси фуқароси Республика ҳудудида бир жойдан иккинчи жойга кўчиш, Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан чиқиб кетиш ҳуқуқига эга. Қонунда белгиланган чеклашлар бундан мустаснодир. Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир. Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сирини ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекланиши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслари фуқароларга уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиб чиқиш имкониятини яратиб бериши лозим. Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади. Фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ митинглар, йигилишлар ва намойишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳокимият органлари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш,

оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва кадр-қиммати ҳеч ким камситиши мумкин эмас. Ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Аризалар, таклифлар ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқилиши шарт. Ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли. Банкка қўйилган омонатлар сир тутилиши ва мерос ҳуқуқи қонун билан кафолатланади. Ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир. Суд ҳукми билан тайинланган жазони ўташ тартибидан ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳоллардан ташқари мажбурий меҳнат тақиқланади. Ёлланиб ишлаётган барча фуқаролар дам олиш ҳуқуқига эгадирлар. Иш вақти ва ҳақ тўланадиган меҳнат таътилининг муддати қонун билан белгиланади. Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга. Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас. Ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир. Ҳар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланади. Давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига гамхўрлик қилади. Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди. Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади. Вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва ёлғиз кексаларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир. Хотин-қизлар ва эраклар тенг ҳуқуқлидирлар.

Барча фуқаролар Конституцияда белгилаб кўйилган бурчларини бажарадилар. Фуқаролар Конституция ва қонунларга риоя этишга, бошқа кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни ва кадр-кимматини ҳурмат қилишга мажбурдирлар. Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир. Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар. Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тулашга мажбурдирлар. Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш - Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар.

Дарҳақиқат, қонунда белгиланишича инсон ҳуқуқлари эркинликлари ва бурчлари бўйича маданиятни юксалтириш уни олий қадрият сифатида жамиятда қарор топтиришнинг муҳим омилidir. Инсон ҳуқуқи маданияти шахснинг ижтимоий ва ҳуқуқий фаоллиги даражасига ҳам чамбарчас боғлиқдир. Шу боис инсон ҳуқуқи бўйича таълим ва маърифий ишларни тизимли ташкил этиш инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга ёрдам беради. Уз навбатида жамият аъзоларини сиёсий-ҳуқуқий фаоллиги ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг барқарор ривожланишида улар иштирокини таъминлашга хизмат қилади. Айниқса, миллий кадриятлар асносида сиёсий-ҳуқуқий фаоллик инсон ҳуқуқи маданиятининг юксалишига ҳам олиб келади. Шахснинг сиёсий-ҳуқуқий фаоллиги ва инсон ҳуқуқи маданиятини шакллантиришга эришишга ҳам ёрдам беради. Бошқача айтганда, инсон ҳуқуқи маданияти жамиятда шахс ҳуқуқ ва эркинликларини олий қадрият сифатида ҳимоясини таъминлашнинг ғоятда муҳим кафолати бўлиб ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқи маданиятининг шахснинг халқаро глобал муаммоларни ҳал қилиш билан боғлиқ сиёсий-ҳуқуқий фаоллигини оширишга бевосита алоқадорлигини назарда тутсак, инсон ҳуқуқи маданияти ва улар хавфсизлигини таъминлаш ҳуқуқий давлатни барпо этишнинг асосий вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Айниқса, инсон ҳуқуқи маданияти ва мустақиллик қадриятларининг узвийлиги ва барқарорлиги демократик тараққиётга эришишнинг ҳал қилувчи шартидир. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтиришга эришилаётганлиги, мустақил

демократик тараққиёт борасида миллий моделимизнинг ижтимоий ҳаётда татбиқ этилиб, ўзининг самарасини бераётганлигининг ёрқин кўрсаткичидир.

Инсон ҳуқуқи маданияти кучли демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятининг ноёб фазилатидир. Том маънода инсон ҳуқуқи маданияти фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳуқуқий фаолликларини, шу жумладан, улар ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини рўёбга чиқаришга кўмак берадиган ҳуқуқий тизимнинг етуклик кўрсаткичидир. Инсон ҳуқуқлари маданияти биринчидан, жамият ва давлатни инсонпарварлаштириш ва демократлаштиришнинг энг муҳим воситаси ва гоётда зарур шарти ҳисобланади. Иккинчидан, инсон ижтимоий гуруҳлар ва жамиятнинг умуман конституциявий-ҳуқуқий институтларга тегишлича муносабатда бўлишларини шакллантиришга таъсир кўрсатади. Учинчидан, шахснинг фуқаролик фазилатларини (ҳуқуқни инсон ҳуқуқлари орқали идрок этиш, фуқаролик фаоллиги, жамият ва давлат манфаатларини англаш ва ўз хатти-ҳаракатлари учун жавобгарлик) ривожлантириш имконини беради. Тўртинчидан, ҳуқуқий онг бузилиши ва ҳуқуқий нигилизмни бартараф этишнинг муҳим воситаси десак, муболаға бўлмайди. Бешинчидан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг конституциявий муносабатини ўзгартиради, ундан фойдаланиш кўникмаларини самарадорлигига ишончни шакллантиради¹.

Инсон ҳуқуқлари маданияти умумий маданият турларидан бири бўлиб, инсонлар томонидан ўз ҳуқуқларини англашлари, уларнинг инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ ҳолдаги фаолияти хусусиятларини ифода этади. Инсон ҳуқуқлари устуворлигини таъминлашда унинг хавфсизлиги чораларини кўриш энг долзарб вазифадир. Бинобарин, ҳар қандай хавфсизликни таъминлашда шахс омили биринчи ўринда туради. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов таъкидлаганидек, “Ўзбекистон Республикасининг ҳаётий муҳим манфаатлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ташқи ва ички таҳдидлардан кафолатланган тарзда ҳимояланганлигини билдирадиган миллий хавфсизлик комплекс тадбирлар тизимидир”² Энг муҳими инсон ўз ҳуқуқ ва манфаатлари ҳамда эркинликлари,

¹ Бу ҳақида матбуотда асосли нукта-вазирлар билдиришмоқда масалан, қаранг: Саидов А.Х. Мустақиллик ва инсон ҳуқуқлари маданияти // Миллий тикланиш. 2011 йил 11 июль.

² Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт ёўлида. Т.6 – Т.: Ўзбекистон, 1998. -142 б.

ҳаёти. мулкани ҳуқуқий ҳимоя қила олиш ва ўзининг хавфсизлигини таъминлаши бўйича чоралар кўриш қобилиятига эга бўлиши лозим.

Давлатимиз раҳбари И.Каримов таъбири билан айтганда, “Барча замонларга ва халқларга хос бўлган энг асосий, энг муҳим, энг умумий мақсадни аниқлайдиган бўлсак, шуни тўла асос билан айтиш мумкинки, давлат пайдо бўлгандан буён, инсон ўзининг хавфсизлигини ҳимоя қилишни, шахсий ҳуқуқлари ва эркинликлари таъминланишини давлатдан кутади, ҳокимиятдан нажот излайди. Ҳокимият шу табиий талабларга жавоб беролмаса, очигини айтганда, бунақа ҳокимият ҳеч кимга керак бўлмайди”¹. Шу маънода шахс хавфсизлиги ва инсон ҳуқуқий маданияти уйғун тушунчалардир. Шахс хавфсизлигини тушуниш мақсадида уни бир неча гуруҳларга ажратиб тавсифлаш мумкин. Буларга шу жумладан, инсоннинг шахсий (жисмоний хавфсизлиги – унинг ҳаёти, соғлиги ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш; фуқаролик (сиёсий) хавфсизлик - инсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишнинг таъминланлиги; инсоннинг экологик хавфсизлиги – қулай атроф-муҳитга эга бўлиш ҳуқуқининг кафолатланганлиги; мулкий хавфсизлик – мулкий ҳуқуқларнинг таъминланганлиги ва ҳимояланганлиги; тадбиркорлик хавфсизлиги – жинсий тадбиркорлик ва монополистик фаолият ва носоғлом рақобатчилик намён бўлишдан ҳимояланиш; ахборот хавфсизлиги бир томондан шахс ҳақида унинг розилигисиз ахборот тўплаш, сақлаш, фойдаланиш ва тарқатиш иккинчи томондан эса, инсоннинг ҳаёти ва соғлиги учун таҳдидни вужудга келтирадиган фаолият ва ҳолатлар бўйича ахборотлар олиш; меҳнат хавфсизлиги – хавфсизлик ва гигиена талабларига жавоб берадиган меҳнат шароити мажбурий меҳнатни тақиқлаш, ишсизликдан ҳимояланиш; истеъмол хавфсизлиги – лозим даражадаги сифатли, инсонни ҳаёти ва соғлиғини кафолатлайдиган товар ва хизматларни олиш эҳтиёжи ҳамда ҳуқуқи киради. Шунингдек, инсоннинг биологик, ижтимоий психологик генетик, репродуктив, интеллектуал ва маънавий хавфсизлигини таъминлаш ҳам унинг ҳуқуқий маданиятининг таркибий қисмидир. Қайд этилганларга асосан эътироф этиш жоизки, инсон ҳуқуқи маданияти жуда кенг қамровли тушунча бўлиб бундай олий умуминсоний маданиятни шакллантириш улар хавфсизлигини таъминлашнинг гоятда муҳим кафолатидир. Шахс хавфсизлигини таъминламасдан туриб инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтириб

¹ Каримов И.А. Одамлар биздан амалий ишлар, аниқ натижаларни кутмоқда // Ўзбекистон мустақилликка эришиш асосида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. –124 б.

бўлмайди. Шу боис инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтиришда шахснинг хавфсизликка бўлган ҳуқуқни таъминлаш чораларини кўриш жамият ва давлат олдида турган муҳим вазифадир.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда инсон ҳуқуқи маданиятини юксалтиришнинг таъминланиши демократик тараққиётга эришишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

2.4 §. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳуқуқий тизимнинг етуқлик кўрсаткичи сифатида юксак ҳуқуқий маданиятнинг зарурияти ва муаммолари

Бугун биз тарихий бир даврда мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш босқичида аҳолининг, болалар ва ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш айниқса, Конституция ва қонунларга ғоятда чуқур ҳурмат ғояси ҳаёт қондасига айланган, жамият ҳуқуқий тафаккурини ривожлантириш борасида тўғри ва аниқ мақсадни кўзлаб, улкан натижалар қўлга киритилаётган замонда яшамокдамиз. Ҳуқуқий маданият кузатиш қийин бўлган мураккаб ижтимоий ҳодисадир. Ҳуқуқий маданиятнинг ахборот, баҳолаш ва эрк-хоҳиш каби элементлари мавжуд. Инсон қонунни англаб, уни баҳолаб қонунда назарда тутилган шартларда нима қилиш лозимлигини ҳал этади. Зеро қонун асосида ҳаракат қилиш шахс, жамият ва давлат манфаатига тўлиқ мос келади. Ҳуқуқий маданиятсиз шахс, жамият, давлат ҳаётини тасаввур этиб бўлмайди.

Президентимиз И.А.Каримов айтганидек, “Халқимизнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш давлат сийёсати даражасига кўтарилиши лозим. Зеро, мустақиллик сўзининг замирида ҳам катта улуг ҳуқуққа эга бўлиш деган тушунча ётади. Яъни, мустақиллик нафақат ўзини эркин сезиш, ўз ҳаётини куриш, балки ўз ҳаёт-мамотини ҳал этишда катта ҳуқуққа эгалик ҳам демакдир”. Истиқлолнинг дастлабки йилларидан бошлаб Юртбошимиз томонидан ишлаб чиқилган тараққиётнинг “Ўзбек модели”га мос ҳолда барча демократик ислохотлар Конституция ва қонун устуворлиги асосида амалга оширилаётганлиги барчамизга аён. Фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданияти ислохотларни амалга

оширишнинг. эркин ва фаровон жамият барпо этишнинг, ҳуқуқий тафаккурли комил инсонни шакллантиришнинг муҳим тадрижий шартидир. Миллий ҳуқуқий тизимнинг жадал ривожланаётган шароитида ҳуқуқий маданиятга эга бўлган шахсгина ислоҳотларни амалга оширишда фаоллик кўрсата олиши, жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашимиз учун фидойлик билан курашишга қодир бўлиши мумкин. Ўтмишдан фарқли ўлароқ ҳуқуқий маданият фуқаролик жамиятининг зарурий белгиси, ҳуқуқни амалга ошириш ва уни ҳимоя қилишнинг шarti сифатида инсонни инсон бўлиб шакллантиришда, қонунчиликка асосланган барча ислоҳотларни ҳаракатга келтирувчи куч ва юридик “бойлик” сифатида муҳим ижтимоий омил бўлмоқда. Қолаверса, халқимизда “Ҳуқуқини билган ҳақини бермас”, деган нақл бор. Энг аввало, ҳуқуқ нормалари талаблари бевосита инсонларга қаратилади. Шу сабабли бу талаблар уларнинг эрки-хоҳиши асосида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият юридик усқурманинг ажралмас қисми сифатида шахс ва жамиятнинг маънавий юксалиш учун зарурдир.

Бу ўринда мамлакатимиз икки палатали парламенти томонидан қабул қилинган қонунларнинг инсоннинг юксалишида ва диёримиздаги барча ислоҳотларга дахлдорлик туйғуси билан яшаш демократик тараққиётга эришишнинг энг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Миллий ҳуқуқий тизимни модернизация қилиш ва шу жумладан, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш борасида мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар ҳар бир шахснинг манфаатига хизмат қилаётганининг, онгу шууримиздан чуқур жой олган азалий ва замонавий миллий қадриятларнинг амалий ифодасидир.

2010 йил 12 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”¹ мавзусидаги маърузасида таъкидланганидек, жамиятнинг демократия йўлидан жадал ривожланиши ва бу борада амалга оширилаётган ислоҳотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан одамларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқдир. Юксак ҳуқуқий

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маърузаси. - Т.: Ўзбекистон, 2010. -27 б.

маданият – демократик жамият пойдевори ва ҳуқуқий тизимнинг етуклик кўрсаткичидир. Шу муносабат билан, бугунги сиёсий-ҳуқуқий воқеликни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий билимлар тарғиботини тубдан яхшилашга йўналтирилган мақсадли кенг қўламли чоратадбирлар дастурини ишлаб чиқиш зарур. Ушбу дастурнинг амалга оширилиши аҳолининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларига нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлишини, фуқароларда қонунга итлоаткорлик туйғусининг янада ортишини таъминлайди.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августда қабул қилинган “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури” том маънода миллий ҳуқуқий донишмандликнинг тарихий анъаналарига, инсон манфаатларига мос келадиган, давлат ва жамият аҳамиятига молик ҳуқуқий ҳужжат вазифасини бажармоқда. Бундай ҳужжатнинг хорижий давлатлар қонунчилик амалиётида камдан кам ҳолларда кузатилиши жаҳон миқёсида обрў-эътибор қозонган жамият барпо этиш борасида барчанинг хавасини келтирадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжат эканлигидан далолат беради.

Маълумки, миллий дастурнинг асосий мақсади аҳолининг барча қатламлари ҳуқуқий саводхонликка эришишлари, юксак даражадаги ҳуқуқий онгга эга бўлишлари ҳамда ҳуқуқий билимларини кундалик ҳаётда қўллай олишлари учун ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратишдир. Ушбу мақсадга эришиш борасидаги асосий вазифалар қуйидагилардан иборат: Хусусан, ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия тизимини такомиллаштириш; барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг қонунга ҳамда ҳуқуққа ҳурмат билан муносабатда бўлишига эришиш; аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш; фуқароларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллигини таъминлаш.

Ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ва юксалтириш соҳасидаги давлат сиёсати қуйидаги принципларга асосланади: Чунончи, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг устуворлиги; Конституция ва қонуннинг устунлиги; демократияга асосланганлик; ижтимоий адолат; илмийлик; узлуксизлик; ҳуқуқий тарбиядаги ворислик ҳамда умумийлик; ҳуқуқий ахборотнинг ҳамма учун очиклиги; ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий маорифнинг бирлиги ҳамда уларга табақалаштирилган ёндашув.

Юксак ҳуқуқий маданиятни шакллантириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари бўлиб: фуқаро, жамият ва

давлатнинг ўзаро муносабатларида аҳолининг ҳуқуқий маданияти ҳамда ижтимоий фаоллиги юксалишини таъминлаш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш; аҳолини ҳуқуқий ахборот билан таъминлаш, илмий-оммабоп юридик адабиётлар нашр қилиниши ва тарқатилишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш; ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия воситалари ва усуллари такомиллаштириш; юридик таълим, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг замонавий тизимини ривожлантириш; ҳуқуқий маданиятнинг илмий асосларини тадқиқ этишни рағбатлантириш, ижтимоий-ҳуқуқий тадқиқотларни ташкил этиш; миллий анъаналар ҳамда жаҳон тажрибасидан фойдаланиш асосида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакллантириш кабилар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасида демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш борасида белгиланган энг муҳим устувор вазифаларни бажариш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 14 январдаги 6 та Фармойиши билан Концепцияда белгиланган давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш, ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш, Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш, демократик бозор ислохотларини ва иқтисодийтни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш йўналишлари бўйича жами бўлиб 47 та норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини тайёрлаш вазифалари белгиланган. Бу ҳам ўз навбатида, янги сиёсий-ҳуқуқий воқеликни ҳисобга олган ҳолда қабул қилиниши назарда тутилаётган қонун ҳужжатларининг мазмун-моҳиятини ижрочи ва аҳолига, айниқса ёшларга етказиш бўйича кенг камровли ҳуқуқий маданиятни юксалтириш чора-тадбирларини амалга оширишни талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 14 январдаги “Мамлакатда демократик ислохотларни янада

чуқурлаштириш ва фукаролик жамиятини шакллантириш Концепциясини суд-ҳуқук тизимини ислоҳ этиш соҳасида амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисидаги Фармойишининг 6 бандига кўра бугунги сиёсий-ҳуқуқий воқеликни ҳисобга олиб мамлакатимизда ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий тарғиботни тубдан яхшилашга йўналтирилган Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури” лойиҳасини тайёрлаш вазифаси белгиланган. Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастурининг янги таҳририни тайёрлаш ва кўриб чиқишнинг аҳамияти ва заруриятини бир қатор омилларга кўра тавсифлаш мумкин.

Энг аввало, депутатлар корпуси, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасалари, маслаҳат бериш ва маърифий фаолиятни амалга ошираётган фукаролик институтларининг фукаролар ҳуқуқий маданиятини, юксак ҳуқуқий онгини ошириш бўйича ишларни ташкил этишдаги фаолиятининг самарали мувофиқлаштиришни таъминлаш зарур. Бундай кенг кўламдаги ҳуқуқий маданиятни юксалтириш фаолиятини амалга оширишда ҳуқуқий тарбия ва тарғиботнинг замонавий таъсирчан шакл ва усулларидан, ахборот коммуникация технологиялари ва оммавий ахборот воситаларининг имкониятларидан самарали фойдаланишни тақозо этади. Энг муҳими, аҳолининг, ҳуқуқий соҳа ходимларининг, маслаҳат бериш ва маърифий ишларни амалга оширувчи жамоат бирлашмалари ходимларининг ҳуқуқий маданиятини ошириш устувор вазифа сифатида қаралмоғи шарт. Қолаверса, фукароларга ҳуқуқий таълим бериш ва уларни тарбиялаш уларда қонунларга, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни, қонунга итоаткор хулқ-атворни шакллантириш соҳасидаги ишларни самарали ташкил этишга нафақат сўзда, балки амалда эришишни таъминлаш масаласига алоҳида аҳамият берилиши лозим. Шунингдек, ҳуқуқий билимлар марказлари тармоқларини, айникса, қишлоқ жойларда янада ривожлантиришни, масофадан туриб ҳуқуқий маслаҳатлар кўрсатиш ҳамда оммавий ахборот воситаларида аҳолининг ҳуқуқий маданиятини оширишга қаратилган доимий руқнларни кўпайтириш, ушбу соҳага оид янги ўқув дастурлари, дарсликлар ва услубий қўлланмаларни ишлаб чиқиш йўли билан фукароларнинг ҳуқуқий ахборотдан эркин фойдаланишини кенгайтириш билан боғлиқ бир

қатор вазифаларни ҳал этиш қайд этилган миллий дастурни янги таҳрирда ишлаб чиқиш заруриятини келтириб чиқармоқда.

Тизимли таҳлил натижалари жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш борасида бир қатор муаммо ва камчиликлар мавжудлигидан далолат беради. Хусусан, “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури”ни комплекс мониторинг қилиш амалиётига талаб даражасида эътибор қаратилмаётганлиги; амалдаги миллий дастурнинг айрим талаб-қоидаларини бажаришга тўлиқ эришилмаганлиги (масалан, жамоатчилик юридик маслаҳатхоналар ташкил этиш, Ўзбекистон юристлар уюшмасини ташкил этиш, ҳуқуқий тарбияни қўллаб-қувватлаш бўйича ҳукуматга қаршли бўлмаган жамғармани тузиш, мансабдор шахсларнинг ҳуқуқий билими ва ҳуқуқий маданияти даражасига нисбатан алоҳида талаблар ишлаб чиқиш билан боғлиқ талаблар ижроси таъминланмаганлиги); жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича идоралараро мувофиқлаштиришнинг самарали тизими йўлга қўйилмаганлиги; ҳуқуқий маданиятга оид қонун ҳужжатларининг тизимлаштирилган тўплами мавжуд эмаслиги; ҳуқуқий нашрлар ададининг камлиги сабабли уларни ҳуқуқий ахборот истеъмолчиларига етказиб бериш имкониятининг чекланганлиги; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича давлат ва нодавлат ташкилотлари ижтимоий шерикчилигининг механизми ишлаб чиқилмаганлиги; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича ахборот коммуникация технологиялардан самарали ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш тизими талаб даражасида йўлга қўйилмаганлиги; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш чора-тадбирлари “таркок”, “мавсумий” тусда бўлиб, тизимлаштирилган мазмунга эга эмаслиги; ҳуқуқшунос мутахассислар ва оммавий ахборот воситалари вакиллари ўртасида ҳуқуқий маданият дастурларини комплекс рўёбга чиқаришнинг тизимли бугунги кун талабларига жавоб бермаслиги; ҳуқуқий тарғибот билан шуғулланадиган мутахассисларнинг малакаси ва касб-маҳоратини ошириш бўйича тизимли чора-тадбирлар ишлаб чиқишга етарли аҳамият берилмаётганлиги; давлат ва хўжалик бошқаруви коллегиял органлари ва йиғилишларида “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури”нинг тегишли тармоқ ёки соҳаларда ижро қилиш ҳолати бўйича таъсирчанликнинг етишмаслиги; аҳолининг ҳуқуқий маданияти билан шуғулланадиган ҳуқуқий соҳа ходимлари ва ҳуқуқий ахборот истеъмолчилари ўртасида

самарали ва тизимли ҳамкорлик ўрнатилмаганлиги; ахборот коммуникация технологиялари орқали ҳуқуқий ахборотни олишнинг самарали тизими ишлаб чиқилмаганлиги; ҳуқуқий ахборот етказиш бўйича тегишли давлат ҳокимияти органлари матбуот хизматлари фаолиятининг сустлиги; юридик таълим муассислари ва бошқа ҳуқуқий тарғибот амалиёти билан шугулланадиган мутахассисларни рағбатлантириш механизмининг бугунги кун талабига жавоб бермаслиги ва ҳ.к.

Янги сиёсий-ҳуқуқий воқелик шароитида, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг назарий асосларини, аҳолининг, болалар ва ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини, депутатлик корпуслари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасаларининг фаолиятини такомиллаштириш, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш жараёнида замонавий шакл ва усуллардан, ахборот коммуникация технологиялари ва оммавий ахборот воситалари имкониятларидан фойдаланиш ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг ўқув-услубий асосларининг самарадорлигини ошириш борасида қуйидагилар тақлиф этилади:

1. Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг назарий асосларини ўрганиш борасида: Энг аввало, демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда давлат ва ҳуқуқ назарияси нуктаи назаридан аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онги тушунчаси ва илмий категорияларининг назарий асосларини, ҳуқуқий маданият вазифаси, хусусияти, принциплари ва функцияларини тадрижий тадқиқ этиш; фуқаролик жамиятини шакллантиришда қонунчилик, ижро, суд ҳокимияти, нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, таълим муассасалари, ижрочи, аҳоли, айниқса ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришдаги роли ва аҳамиятини очиқ бериш; умуминсоний маданият, одоб-ахлоқ, ҳуқуқий ахлоқ, ҳуқуқий хулқ-атвор, юксак маънавият, ҳуқуқий эрқ-хоҳиш, юридик жавобгарлик, ҳуқуқий кадрият, ижтимоий онг, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий ғоя, ҳуқуқий маданият, юридик хизмат, ҳуқуқий таълим, ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий маданият психологияси, ҳуқуқий маданият социологияси, ҳуқуқий нигилизм ва унинг олдини олиш, ҳуқуқий тарғибот, ҳуқуқий идрок, ҳуқуқий ҳиссиёт, ҳуқуқий эътиқод, ҳуқуқни қўллаш, инсон ҳавфсизлиги, ҳуқуқбузарлик, инсон

ҳуқуқлари бўйича маданият, жамоатчилик фикри ва назорати, сиёсий маданият, иктисодий маданият, касбий ҳуқуқий маданият, процессуал ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий фаолият тушунчаларининг ўзаро нисбати ва алоқаси бўйича тадқиқот ишларини бажариш; ҳуқуқий маданиятнинг юридик лингвистик, юридик хавфсизлик, юридик танқидчилик каби тушунчалар билан ўзаро боғлиқлигини ўрганиш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқот мавзуларини белгилаш ва унинг долзарб устувор йўналишлари бўйича илмий-тадқиқот ишларини янада кучайтириш; аҳолининг ва турли хил соҳа вакилларининг ҳуқуқий маданияти бўйича социологик тадқиқотларни амалга ошириш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини оширишнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари, усуллари ва истиқболлари бўйича номзодлик ва докторлик диссертацияларини тайёрлаш бўйича замонавий тадқиқот ишларини жадаллаштириш; умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларини ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш бўйича ривожланган давлатларнинг тажрибасини қиёсий ўрганиш юзасидан тизимли тадқиқот ишларини бажариш; ҳуқуқий маданиятни давлат-ҳуқуқий ва хусусий-ҳуқуқий институт сифатида табиатини очиқ бериш; ҳуқуқий онгнинг таркибий қисмлари: ҳуқуқни билиш, ҳуқуққа муносабат ва унинг кўрсатмаларини бажаришни илмий тадқиқ этиш; аҳолининг, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш муаммоларини тадқиқ этиш; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари: хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ташкил этиш ва ривожлантириш борасидаги вазифаларини амалга ошириш бўйича тизимли тадқиқот ишларини бажариш лозим.

2. Аҳолининг, бола ва ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ташкилий-ҳуқуқий асосларини юксалтириш борасида: Чунончи, “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури”нинг мониторингини ўтказиб, мавжуд муаммолар, уларни ҳал қилиш чоралари ишлаб чиқиш; “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да назарда тутилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмун-моҳиятини ёритиш бўйича комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиб унинг ижросини таъминлаш; ҳуқуқий тарғибот бўйича идоралараро Кенгаш тузиш ва уни мувофиқлаштиришнинг самарали тизимини йўлга қўйиш; янги сиёсий-ҳуқуқий воқелик шароитида

ҳукукий маданиятни юксалтириш бўйича адлия, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ролини янада ошириш чораларини кўриш; юридик таълимни табакалаштирилган тарзда тадрижий такомиллаштириш концепциясини ишлаб чиқиш ва амалиётда татбиқ этиш; ҳукукий тарбияни қўллаб-қувватлаш бўйича нодавлат нотижорат ташкилот сифатида ижтимоий фонд ташкил этиш; жамоатчилик юридик маслаҳатхоналари ва экспертизасини ташкил этиш ва улар фаолиятининг мониторингини юритиш; мактаблар, лицейлар ва касб-хунар коллежларида ҳукукий маданият асосларини ўрганиш бўйича ишларни самарали ва оқилона ташкил этиш ҳамда ҳукукий фанлар бўйича дарс берувчи ўқитувчилар малакасини оширишнинг мақбул шакл ва усуллари янада такомиллаштириш; фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларида аҳолининг ҳукукий маданиятини ошириш бўйича юридик хизматларни ташкил этиш; ҳукукий маданиятни юксалтириш бўйича театр, санъат, радио, кино, телеведениа имкониятларидан кенг фойдаланиш; давлат ва хусусий корхоналари, нодавлат ташкилотлари, таълим муассасалари, барча ҳўжалик юритувчи субъектларда ойлик “Ҳукукий билимлар куни”ни жорий этиш; ҳуқуқ нормаси ҳар қандай бузилишининг олдини олишга қаратилган мустаҳкам ва оқилона маънавий ҳукукий иммунитетини шакллантириш чораларини кўриш; ҳар йили фуқаролар мурожаатлари мониторингини ўтказиб бориш ва унинг натижалари бўйича аҳолининг ҳукукий хабардорлигига эҳтиёж мавжуд бўлган соҳалар бўйича тарғибот ишларини кучайтириш; нодавлат ва нотижорат ташкилотларининг ҳукукий тарғиботда фаоллигини ошириш чораларини кўриш; ҳукукий тарбиянинг ишонтириш, огоҳлантириш, рағбатлантириш, мажбурлаш, жазолаш каби асосий усулларидан самарали фойдаланиш зарур.

3. Депутатлик корпуслари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасаларининг фаолиятини такомиллаштириш борасида: Шу жумладан, янги сиёсий-ҳуқуқий воқелик шароитида аҳолининг ҳукукий маданиятини юксалтириш бўйича депутатлик корпуслари, сенаторларнинг истикболга мўлжалланган махсус режа ва дастурларини ишлаб чиқиш; аҳолининг ҳукукий маданиятини юксалтиришда парламент, ижро, суд журналистикаси имкониятларидан самарали фойдаланиш; аҳолининг ва ҳуқуқни қўлловчи субъектларнинг ҳукукий хабардорлик даражасини ошириш мақсадида конун ҳужжатларининг расмий манбалардан (шу

жумладан электрон дастур шаклида) фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтириш; ҳуқуқий таълим ва маърифатга ҳамда ҳуқуқий билимлар тарғиботи учун масъул бўлган мансабдор ва масъул шахсларнинг тасдиқланган режа ва дастурлар ижросини таъминлаш борасидаги масъулиятини ошириш; ҳуқуқий нигилизмнинг ҳар қандай кўринишларига хусусан, онгли равишда қонун ва қонун ости ҳужжатлар талабларини бузиш ҳолатлари билан боғлиқ чораларни кўриш; ҳуқуқий маданият қонун ижодкорлик фаолияти ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг мезони эканлигини инобатга олиб комплекс чора-тадбирлани ишлаб чиқиш.

4. Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш жараёнида замонавий шакл ва усуллардан, ахборот коммуникация технологиялари ва оммавий ахборот воситалари имкониятларидан кенг фойдаланиш борасида: Чунончи, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг медиа режаларини ҳар йили ишлаб чиқиб, уни ижросини тўлиқ таъминлаш чораларини кўриш; Республика ва вилоятлар миқёсида ҳуқуқий тарғиботга оид махсус телекўрсатув ва радиоэшиттиришларни, уларнинг эфир вақтларини катъий белгилаб, уни тизимли амалга ошириш чораларини кўриш; ҳуқуқий мавзуларда ёзадиган журналистларни тайёрлаш, уларни ихтисослаштириш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар матбуот хизматларининг бу борадаги ваколатларини белгилаш ва уни такомиллаштириш чораларини кўриш; кўп тиражли махсус ҳуқуқий нашрларни жорий этиш ҳамда уларни олис кишлок ва тоғли ҳудудларга етказишнинг амалий чораларини кўриш; мамлакатда Концепция, режа ва дастурлар асосида қабул қилинаётган янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмун-моҳияти ҳақида мунтазам махсус ахборот бериб боришнинг самарадорлигини ошириш чораларини кўриш; ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича замонавий ахборот коммуникацион технологияларидан самарали фойдаланиш (масалан, Интернет орқали) фуқароларнинг ҳуқуқий саволларига мунтазам жавоб бериб бориш амалиётини йўлга қўйиш; кўргазмали тасвирий ва турли хил ҳуқуқий мавзудаги давра суҳбати, семинар ва конференцияларда видео техника ва бошқа техника воситаларига асосланган ҳуқуқий тарғибот шаклларида самарали фойдаланиш чораларини кўриш; уяли телефонда хабар жўнатиш орқали мамлакатда қабул қилинаётган қонунлар ҳақида фуқароларни бохабар қилиб бориш (бунда қабал қилинаётган қонуннинг номи кўрсатилиб, унинг тўлиқ матни билан Адлия вазирлигининг

Интернетдаги www.lex.uz сайти оркали танишиш мумкинлиги кўрсатилди) каби амалий чораларни кўриш зарурияти вужудга келмоқда.

5. Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг ўқув-услубий асосларининг самарадорлигини ошириш борасида: Яъни, аҳоли айниқса, бола ва ёшлар учун оммабоп ҳуқуқий адабиётларни нашр этиш; мансабдор шахслар учун уларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга қаратилган ўқув-услубий ва амалий кўлланмаларни нашр этиш; таълим муассасалари, кадрларни қайта тайёрлаш марказ ва курсларида ҳуқуқий маданиятнинг ихтисослашуви йўналишларидан келиб чиқиб махсус дастур ва кўлланмалар тайёрлаш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича давлат органлари ва нодавлат ташкилотларининг ижтимоий шерикчилигига қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш; турли хил соҳаларнинг хусусиятларини ўз ичига олган махсус, тизимлаштирилган электрон маълумотлар портални яратиш; амалдаги конун ҳужжатлари шарҳлари, савол-жавоб шаклида тайёрланадиган амалий кўлланмаларни мунтазам нашр этиш чораларини кўриш талаб этилмоқда.

Дарҳақиқат атоқли француз юристи Ж.Карбоне таъкидлаганидек, "Агар инсон ривожланган ҳуқуқий онга эга бўлишни хоҳласа унга конун ҳақида ахборот керак. Фукаро бундай ҳуқуқий онда нима конуний эканлигини англаб олишга қодир бўлади". Демак, ҳуқук маданий феномен сифатида умуминсоний маданиятнинг ажралмас қисмидир. Ҳуқуқий маданият кишилар ижтимоий ҳаёти ҳуқуқий шаклларининг барча жиҳатларини қамраб оладиган ва уларнинг жамиятда фаоллигини таъминлайдиган барометрдир. Ҳуқук жамият ҳуқуқий маданиятининг ажралмас қисми ва таркибий элементидир.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга қаратилган чора-тадбирларнинг тизимли амалга оширилиши фуқароларнинг орзу ва интилишларини конунлар асосида рўёбга чиқариш ҳамда дунёга намойиш этишнинг амалий ифодаси бўлиб ҳисобланади.

III БОБ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ МАРКАЗИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

3.1 §. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари

Инсон ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг туган ўрни ва роли бекиёсдир. Бизга маълумки, ҳар бир демократик ҳуқуқий давлат инсон ҳуқуқлари соҳасидаги оид шартномаларни ратификация қилар экан, аввало ушбу давлатлар шартноманинг асосий принциплари ва қоидаларини тўғридан-тўғри миллий қонунчиликка сингдириш орқали унинг қоидаларини амалда рўёбга чиқариш мажбуриятини олади. Айтиш лозимки, шунинг учун инсон ҳуқуқлари соҳасидаги умумэтироф этилган андозалар ва ҳуқуқий нормалар, унга оид халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни ратификация қилган давлатларнинг ички қонунчилигини ташкил топиши ва ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

Кўпгина мамлакатларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ қонунлар ва қоидаларнинг самарали қўлланилишини таъминлаш учун комиссиялар (қўмиталар, марказлар) ташкил этилган. Комиссиялар (марказлар) кўпинча бошқа давлат органларидан мустақил равишда иш олиб борадилар, аммо уларга вақти-вақти билан қонун чиқарувчи органларга ҳисобот бериб туриш вазифаси юкланиши мумкин¹.

Айтиш лозимки, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадида ташкил этилган турли хил комиссиялар ва марказлар мустақил бўлганлиги учун уларнинг таркибига, одатда, инсон ҳуқуқлари соҳасида муайян билим ва кўникмага ҳуқуқни қўллаш амалиётида тажрибага эга бўлган аҳолининг турли қатламларидан вакиллар қиради. Шу ўринда ҳар бир демократик давлатда миллий институтлар бўлмиш комиссиялар ва марказлар аъзоларни танлашда муайян талаблар ва чекловлар белгиланиши мумкин. Масалан, турли касб тоифалари, нодавлат ва нотижорат ташкилотларидан, сиёсий партиялар ёки бошқа соҳалар вакилларидан, ҳудудлардан вакиллар ёки номзодлар сонига аниқ квоталар белгиланиши мумкин.

¹ Ozbekiston Respublikasida advokatlik faoliyati. Darslik. 2 jildlik. J1. Mualliflar: F. Abdumajidov va boshq. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ТДОН. – Т.: KONSUAADITINFORM-NASHR, 2007. - 250 б.

Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиялар (марказлар) асосан фуқароларни камситишнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш, шунингдек, инсоннинг фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан шуғулланади. Бундан ташқари, уларга иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш вазифаси ҳам юкланади. Муайян комиссия (марказ) ваколатлари ва вазифалари қонун ҳужжатида ёки уни ташкил этиш тўғрисидаги ҳужжатда аниқ белгилаб қўйилади. Бу қонун ҳужжати ёки норматив ҳужжат мазкур комиссия (марказ) текшириш ваколатига эга бўлган ҳаракат турларини белгилашга ҳам хизмат қилади. Айрим комиссиялар (марказлар) конституцияда тан олинган ҳуқуқлардан исталган бирининг бузилганлиги билан боғлиқ ҳолларни текшириш билан шуғулланади. Айрим комиссиялар (марказлар) ҳар-хил белгилар, хусусан, ирк, дин, жинс, этник мансублик, ногиронлик, ижтимоий ҳолат, сиёсий эътиқодлар, ёш, оилавий аҳволга кўра камситиш билан боғлиқ ҳолларни кўриб чиқиш имкониятига эга бўлиши мумкин¹.

Айрим шахсларнинг (баъзан гуруҳларнинг) инсон ҳуқуқлари соҳасидаги миллий қонунчиликда белгилаб қўйилган ҳуқуқларининг бузилганлиги тўғрисидаги шикоятларини олиш ва текшириш инсон ҳуқуқлари бўйича барча комиссияларнинг (марказларнинг) муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Комиссия (марказ) ўз вазифаларини лозим даражада бажариш учун, одатда, текширилаётган масалага тааллуқли далилларни олиш имкониятига эга бўлади. Бу ваколатлар, ҳатто улардан кам фойдаланилган тақдирда ҳам катта аҳамиятга эга, чунки улар устидан шикоят берилган шахс ёки орган томонидан ҳамкорлик қилишга интилиш йўқлиги натижасида текширишга қаршилик кўрсатишга йўл қўймайди. Шикоятларни текшириш ва ҳал қилиш жараёнида инсон ҳуқуқлари бўйича турли комиссияларда (марказларда) ҳар хил тартиб-таомиллар қўлланилсада, уларнинг аксарияти яраштирув ёки арбитраж таомилларида фойдаланади. Комиссия (марказ) тарафларни яраштириш жараёнида ўзаро мақбул натижага эришиш мақсадида улар ўртасидаги зиддиятни бартараф этишга ҳаракат қилади. Низони яраштирув таомили ёрдамида ҳал қилишнинг иложи бўлмаса, комиссия (марказ) арбитраж таомилидан фойдаланиб, иш тингланганидан сўнг ўз ажримини чиқариши мумкин.

¹ Ozbekiston Respublikasida advokatlik faoliyati. Darslik. 2-jildlik. JI. Mualliflar: F. Abdumajidov va boshq. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ТДОН. – Т.: KONSUAUDITINFORM-NASHR, 2007. -253 б.

Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиялар (марказлар), одатда, низолашадиган томонлар учун ижро этилиши ҳуқуқий нуқтаи назардан мажбурий бўлган қарорлар чиқаришга ҳақли эмас. Аммо, бу улар тавсия этувчи низони ҳал қилиш усуллари ёки ҳуқуқий ҳимоя чораларини эътиборсиз қолдириш мумкин, деган маънони англатмайди. Айрим ҳолларда ҳал этилмаган шикоятнинг низоли масалаларини махсус суд кўради ва ўз қарорини чиқаради. Махсус суд бўлмаган тақдирда, комиссия (марказ) ҳал қилинмаган шикоятларни оддий судларга узил-кесил ва мажбурий ҳал қилув қарорлари чиқариш учун толшириши мумкин.

Кўпгина комиссияларнинг (марказларнинг) муҳим вазифаларидан бири - инсон ҳуқуқларига риоя қилиш борасидаги камчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш юзасидан таклифлар киритиш мақсадида ҳукуматнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги сиёсатини тизимли таҳлил этиш ва мунтазам кузатиб боришдан иборат. Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиялар (марказлар) мазкур давлат инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ўз қонун ҳужжатлари ва халқаро нормаларга риоя қилишини кузатиб бориши ва зарур ҳолда уларга ўзгартиришлар киритишни таклиф қилиши мумкин. Муайян комиссия (марказ) фаолияти умумий таъсирчанлиги ва самарадорлигининг муҳим омили бу унинг ўз номидан текширув иши кўзгайтиш қобилиятидир. Бу айрим шахслар ёки шахслар гуруҳлари шикоят юбориши учун молиявий ёки ижтимоий ресурсларга эга бўлмаган ҳолларда айниқса яхши самара беради.

Умуман олганда, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тўғрисидаги масала биринчи марта 1946 йил БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши томонидан муҳокама этилган.

1978 йил Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия миллий муассасаларнинг таркибий тузилиши ва фаолият кўрсатишига оид раҳбарий принципларни ишлаб чиқди. Ушбу раҳбарий принципларга биноан миллий институтлар қуйидаги вазифаларни бажариши лозим: ўз мамлакатининг ҳукумати ва халқи учун инсон ҳуқуқлари бўйича маълумот манбаи сифатида ҳаракат қилиш; жамоатчиликни маърифатли қилишда ёрдам бериш ва инсон ҳуқуқларини англаш ҳамда ҳурмат қилишга кўмаклашиш; бирон-бир мамлакатда юзага келиши мумкин бўлган ва ҳукумат хоҳлаган тақдирда, бирон-бир конкрет ишни кўриб чиқиш, муҳокама қилиш ва унга оид тавсиялар бериш; ҳукумат томонидан бериладиган инсон ҳуқуқларига оид барча масалалар бўйича маслаҳат бериш; инсон ҳуқуқларини

рағбатлантиришга қаратилган қонунчилик, суд қарорлари ва маъмурий фармойишларни ўрганиш ҳамда кузатиб бориш ва ушбу масалалар бўйича тегишли органларга маърузалар тайёрлаш; давлат иштирок этадиган инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро шартномалардан келиб чиқадиган мажбуриятларга биноан бошқа вазибаларни бажариш¹.

1991 йил Парижда Инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган миллий муассасаларга оид масалалар бўйича биринчи халқаро кенгаш ўтказилди. Унинг хулосалари инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган миллий муассасаларнинг макоми ва фаолият кўрсатишига оид принциплар сифатида Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия томонидан 1992/54-сонли Резолюция билан, кейинчалик Бош Ассамблеянинг 1993 йил 20 декабрдаги 48/34-сонли Резолюция билан қўллаб-қувватланди. Ушбу принциплар миллий институтларга инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш бўйича ваколатлар ва Конституцияда ёки қонун ҳужжатларида мустақкамлаб қўйилган жуда кенг мандат берилиши лозимлигини яна бир бор тасдиқлади ва унга асосан: инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилишга оид ҳар қандай масалалар бўйича парламент, ҳукумат ҳамда бошқа ҳар қандай ваколатли давлат органига тавсиялар бериш, таклифлар киритиш ва маърузаларни тақдим этиш (жумладан, қонунчилик ва маъмурий қондаларга ҳамда инсон ҳуқуқлари бузилиши билан боғлиқ ҳар қандай ҳолатга оид); миллий қонунчилик ва амалиётни инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳужжатлар билан уйғунлаштиришни рағбатлантириш; халқаро ҳужжатларни ратификация қилишга кўмаклашиш ва халқаро стандартларнинг амалга оширилишини кузатиб бориш; халқаро ҳужжатларга мувофиқ тақдим этиладиган маърузаларни тайёрлашда кўмаклашиш; инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича ўқитиш ва тадқиқ қилишга оид дастурларни ишлаб чиқишда иштирок этиш, ва инсон ҳуқуқлари ҳақида маълумот тарқатиб, жумладан, хабардор қилиш ва маърифий фаолият орқали ушбу масалаларга жамоатчилик эътиборини жалб қилиш; БМТ, минтақавий ташкилотлар ва бошқа давлатларнинг миллий муассасалари билан ҳамкорлик қилиш. Кенгашда ҳар бир давлат ўзининг халқаро

¹ Сайдов А.Х., Бакаева Ф.Х., Арсланова К.Ш. ва бошқ.: Ўзбекистон Республикаси миллий маркази, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш миллий тизими. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 205 б.

даражадаги аниқ эҳтиёжларига энг кўп мувофиқ келадиган тузилмаларни танлаш ҳуқуқига эгаллиги таъкидланди.

Миллий муассасалар соҳасида иш олиб бориш жараёнида БМТ барча мамлакатларга инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларни бажариш учун зарур бўлган механизм сифатида миллий институтларнинг ягона моделини тавсия этиш мумкин эмас ва керак ҳам эмаслиги ҳақида хулосага келди. Ҳар бир давлат бошқа мамлакатлар тажрибасидан унумли фойдаланиши мумкин бўлсада, маллий институтлар маҳаллий маданий ва ҳуқуқий анъаналарни ҳамда мавжуд сиёсий таъкилотни эътиборга олган ҳолда тузилиши керак¹.

Ушбу муассасаларнинг реал ёки эҳтимол тутилган кучи ва самарадорлиги муассасанинг юридик мандати билан бевосита боғлиқ. Миллий институт ўзини таъсис этган қонун туфайли заиф ва самарасиз бўлиб чиқса, ўзининг техник ваколати даражасини кўтариши мумкин, лекин қонунчиликни ўзгартирмай ўзининг таркибий камчиликларини ҳеч қачон бартараф эта олмайди.

Халқаро экспертларнинг фикрича, инсон ҳуқуқлари бўйича мавжуд муассасаларни мустаҳкамлаш турли шаклларда амалга оширилиши мумкин. Ҳукуматлар миллий институтларга кенгроқ мандат бериш ёки бошқа йўл билан уларнинг ваколатларини кенгайтириш мақсадида, уларни таъсис этган қонунларга ўзгартиришлар киритиш орқали мавжуд миллий муассасаларни такомиллаштириш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов эътироф этганларидек, “бугун Конституция тўғрисида, унинг маъно-мазмунини ва устувор тамойиллари ҳақида гапирар эканмиз, Асосий қонунимизда биринчи навбатда шахс манфаатларининг давлат манфаатларидан устун этиб белгилангани, инсон унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфатлари энг олий қадрият сифатида муҳрлаб қўйилган”².

Ҳуқуқпунос олимларнинг фикрича, “Инсон ҳуқуқларини самарали амалга ошириш учун уларни рағбатлантирувчи ва ҳимоя қилувчи миллий инфратузилмалар яратилиши керак. Сўнгги йилларда кўп мамлакатларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича аниқ вазифалар юклатилган муассасалар (Инсон ҳуқуқлари

¹ «Национальные учреждения по правам человека», серия документов по вопросам профессиональной подготовки № 4. ООН, Женева, Центр по правам человека, 1995 г.

² Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият. Т.14 – Т. Ўзбекистон, 2006 – 62 б.

бўйича комиссия, Омбудсман ва бошқалар) тузилган. Бундай муассасаларнинг вазифалари ҳар бир давлатда турлича бўлсада, уларнинг барчаси биргаликда инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасалар деб номланади¹. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этишга йўналтирилган туб ислохотларнинг асосий мақсадидир. Дарҳақиқат, мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мустақил давлатимизнинг бош мақсади ҳисобланади. Ҳуқуқий демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этар эканмиз, ҳар бир шахс ўз ҳуқуқ ва эркинликларининг давлат томонидан кафолатланганлигига ишонч ҳосил қилишлари лозим.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ўрганиш ва уларнинг роли ва моҳиятини очиб бериш истиқболли йўналишлардан бўлиб ҳисобланади. Энг аввало шуни таъкидлаш жоизки, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 31 октябрдаги ПФ-1611-сонли “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказини тузиш тўғрисида”²ги Фармони асосида ташкил топган. Ушбу Фармонда қайд этилишича, “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази” Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилишнинг таъсирли воситасини барпо этиш, халқаро ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш ташкилотлари билан ҳамкорликни кенгайтириш, давлат муассасалари ходимлари ва барча аҳолининг инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятини ошириш мақсадида, БМТнинг инсон ҳуқуқлари ва бошқарув тизимини демократлаштиришни қўллаб-қувватлаш дастурига мувофиқ таъсис этилган. Мазкур Фармон билан инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази давлатга қарашли, таҳлил, маслаҳат, идоралараро ва мувофиқлаштириш органи ҳисобланиши белгилаб қўйилган. Қайд этилган Фармон мазмунидан кўринадики, авваламбор

¹ Саядов А.Х., Бақиева Ф.Х., Арсланова К.Ш. ва бошқ.: Ўзбекистон Республикаси миллий маркази. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш миллий тизими. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 204 б.

² Усманова Х. Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Република илмий-назарий конференция материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2011. – 335 б.

³ Собрание постановлений Правительства Республики Узбекистан, 1996 г., N 11, ст. 32.

Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази бу - давлатга қарашли ташкилот ҳисобланади. Бу билан эса, давлат ваколатларидан фойдаланилгани ҳолда, фуқароларнинг Конституция ва бошқа қонунларида қайд этилган ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишнинг давлат механизмидан тўлиқ фойдаланади. Давлатнинг барча идоралари, корхоналари, ташкилот ва муассасалари, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва мансабдор шахслар билан ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатади. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази юридик шахс бўлиб, унга Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони билан тайинланадиган директор бошчилик қилади. Шу ўринда айтиш лозимки, марказ директори лавозимига Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланиши инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласига алоҳида этибор берилаётганлигининг намунаси дир.

Инсон ҳуқуқлари бўйича мазкур миллий муассасанинг мақсад ва вазифаларига миллий ҳаракат режасини, шунингдек, Конституция, қонунлар ва инсон ҳуқуқлари соҳасида умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормалари қондаларини амалга ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш; Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро ва миллий ташкилотлар билан ҳамкорлигини ривожлантириш; Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқларига риоя этилиши ва бу ҳуқуқларнинг муҳофаза қилиниши юзасидан миллий маърузалар тайёрлаш; давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига, шунингдек, инсон ҳуқуқлари бўйича жамоат бирлашмаларига маслаҳатлар бериб туриш фаолиятини амалга ошириш; давлат органларининг инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш соҳасида ўқитиш, тарғиб қилиш, ўқув-услубий адабиётларни нашр этиш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш; Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқларини амалга ошириш ва ривожлантириш бўйича маълумотларнинг ахборот базасини барпо этиш; давлат органларининг инсон ҳуқуқларига риоя этиш ва бу ҳуқуқларни ҳимоя қилиш соҳасидаги фаолиятини такомиллаштириш юзасидан уларга тавсиялар тайёрлаш; инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилишнинг турли жиҳатлари юзасидан тадқиқотларни ташкил этиш ва ўтказиш кабилар қиради.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 31 октябрдаги ПФ-1611-сонли “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон

Республикаси Миллий марказини тузиш тўғрисида”ги Фармони асосида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 13 ноябрдаги №399-сонли “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида”¹ги Қарори ҳам қабул қилинган. Мазкур Қарор билан 1-илова сифатида Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази тўғрисида Низом тасдиқланган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий марказини тузиш тўғрисида”ги Фармонида Ўзбекистон Республикаси вазирликлари ва идоралари Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий марказининг сўровига мувофиқ республикада инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича зарур ахборотни тақдим этишга мажбурлиги мустаҳкамланиб кўйилган. Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 13 ноябрдаги Қарорига мувофиқ (9-банди) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Ташқи ишлар вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Прокуратура ва Олий суди, Миллий ахборот агентлиги, “Ўзтелерадио” компанияси Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий марказига инсон ҳуқуқларини кўлаб қувватлаш ва ҳимоя қилиш масалаларига оид маълумотлар, таклифлар, хулосалар ва бошқа зарур материалларни тақдим этиши шарт.

Марказ зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш учун қуйидаги бўлимлардан иборат бўлган аппарат тузилган: яъни ахборот-ҳуқуқ бўлими; инсон ҳуқуқлари соҳасида таҳлил ва тадқиқотлар бўлими; инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳамкорлик бўлими; инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича таълим бўлими; жамоатчилик билан алоқалар бўлими; котибият; таҳририят-нашриёт бўлими (“Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари” журнали нашриёти); инсон ҳуқуқлари оммавий кутубхонаси.

Таъкидлаш жоизки, инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг фаолияти асосан Париж принциплари, мақсадлари ва вазифаларига мос бўлиб, уларга биноан инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институт: инсон ҳуқуқларини олға суриши; инсон ҳуқуқлари бўйича ҳукуматларга маслаҳат бериши; инсон ҳуқуқларига оид конунчиликни қайта кўриб чиқиши; инсон ҳуқуқлари бўйича ҳисоботларни тайёрлаши; аҳоли томонидан келиб тушадиган шикоятларни қабул қилиши ва кўриб чиқиши шарт.

¹ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари гўллами, 1996 й., 11-сон, 32-модда

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази юридик шахс бўлиб, ўз номи битилган муҳрга, штампга, бланкларга ва конун билан белгиланган тартибда рўйхатга олинган бошқа реқвизитларига эга. Марказ ўз фаолиятини таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси ва хорижий банкларда миллий ва чет эл валютасида ҳисоб очиши мумкин. Марказнинг мустақиллиги ва ҳеч кимга боғлиқ бўлмаган тезкор фаолияти у бошқа бирон-бир шахс, ташкилот, идора ёки органдан мустақил ҳолда ҳар қунги фаолиятиини олиб бориши мумкин деганидир. Марказ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони асосида тузилган бўлиб, у Марказнинг мустақил давлат тузилмаси сифатида унинг юридик мустақиллигини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида биноан. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг фаолияти молиявий жиҳатдан давлат бюджети маблағи ва хайрия маблағлари ҳисобидан таъминланади. Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 13 ноябрдаги Қарори билан тасдиқланган Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази тўғрисидаги Низомда унинг таркибини тузиш тартиби мустаҳкамлаб кўйилган (8, 9-бандлари). Марказ директори мақоми, меҳнатга ҳақ тўлаш, ижтимоий маиший таъминот, тиббий ва транспорт хизмати кўрсатиш шароити бўйича Ўзбекистон Республикаси вазирига, директор ўринбосари Ўзбекистон Республикаси вазирининг биринчи ўринбосарига тенглаштирилади. Марказ директори бошқариш соҳасида тўлиқ мустақил бўлиб: Марказ фаолиятига раҳбарлик қилади; Марказ бўлинмалари бажариши мажбурий бўлган буйруқлар ва фармойишлар чиқаради, кўрсатмалар беради; хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлар вакиллари билан музокаралар олиб боради; Марказ зиммасига юкланган вазифаларнинг бажарилиши ва унинг ўз функцияларини амалга ошириши учун шахсан жавоб беради, хизматлар раҳбарларининг жавобгарлиги даражасини белгилайди; Марказ харажатлари сметасини тасдиқлайди; белгиланган ходимлар сони ва иш ҳақи фонди доирасида Марказнинг штатлар жадвалини тасдиқлайди; Марказ мутахассисларини хорижий мамлакатларга хизмат сафарларига юбориш тўғрисида қарор қабул қилади; Марказни таркибий бўлинмалари тўғрисидаги низомни тасдиқлайди; Марказ ходимлари ўртасида лавозим вазифаларини тақсимлайди; Марказ номидан жумладан, меҳнат бўйича шартномалар, битимлар тузади; меҳнат конунчилиги нормаларига биноан Марказ ходимларини ишга қабул қилади ва ишдан бўшатади; Марказ

ходимларини моддий рағбатлантириш ва тақдирлаш шаклини белгилайди. Марказнинг юқори малакали мутахассисларига ва маъмурий ходимларига махсус моддий рағбатлантириш фонди ҳисобидан тариф ставкасининг 100 фоизигача миқдорда ҳар ойлик устама белгилайди; инсон ҳуқуқлари соҳасида тадқиқотларни ташкил этиш учун консултантлар, экспертлар ва мутахассисларни, шу жумладан хорижий мамлакатлардан жалб этишнинг турли иктисодий шаклларида, чунончи, хорижий мутахассислар учун контрактлар бўйича эркин муомаладаги валютада ҳақ тўлаш шаклидан фойдаланади; Марказ маблағларини тасарруф этади, мол-мулкни бошқариш бўйича қарорлар қабул қилади, молия, тўлов ҳисоб-китоб ҳужжатларини ва бошқа ҳужжатларни имзолайди, ишончномалар беради; Марказ фаолиятининг бошқа масалаларини кўриб чиқади ва ҳал қилади. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази буклетлар, брошюралар, плакатлар чоп этиш, махсус ахборот-маърифий тадбирлар ўтказиш, шу жумладан оммавий ахборот воситаларида чиқиш орқали аҳолини ўз фаолияти ҳақида кенг хабардор қилади.

Хулоса қилиб айтганда, инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий таъминланиши улар ваколатларини самарали амалга ошириш имкониятини яратади.

3.2 §. Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги роли, вазифаси ва ваколатлари

Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилишда Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказнинг роли, вазифаси ва ваколатларини амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу марказнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги роли тобора ошиб бормоқда. Ўтган йиллар мобайнида улар фаолиятини амалга ошириш борасида тўпланган тажриба инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилиш бўйича институционал тузилма эканлигини исботлади.

Юқорида қайд этилганидек, инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 13 ноябрдаги

“Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида”ги 339-сонли Қарорига асосланган бўлиб, унда Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази тўғрисида Низом ва унинг таркиби тасдиқланган, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази тўғрисидаги Низомда Марказнинг Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 31 октябрдаги Фармонида кўзда тутилган вазифалари ва функцияларига янада аниқлик киритилган.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг асосий вазифалари жумласига инсон ҳуқуқларига оид халқаро конвенцияларнинг бажарилиши ҳақида миллий маърузалар, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасида миллий ҳаракат режалари ва дастурларини тайёрлаш; инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича давлат органларига тавсиялар тайёрлаш, уларга маслаҳат бериш ва уларнинг ушбу соҳадаги фаолиятини мувофиқлаштириш; ноҳукумат, ҳуқуқни ҳимоя қилиш ташкилотлари билан ҳамкорлик қилиш, уларга инсон ҳуқуқлари соҳасида маслаҳат бериш, ушбу соҳада жамоатчилик ташаббусини рағбатлантириш ва мувофиқлаштириш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш стратегиясини ишлаб чиқиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари масалалари бўйича ахборот базасини яратиш, инсон ҳуқуқлари бўйича адабиётлар чоп этиш; Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ва миллий ташкилотлар билан ҳамкорлигини ривожлантириш, биргаликдаги лойиҳаларни амалга ошириш, давлатлараро шартномаларни ишлаб чиқиш кабилар қиради.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятининг юқорида қайд этилган йўналишларини амалга ошириш учун бир қатор ҳуқуқларга эгадир. Чунончи, ушбу марказ инсон ҳуқуқлари тўғрисида ахборот тайёрлаш ва тарқатиш масалалари бўйича хорижий давлатларнинг ваколатхоналари, халқаро ташкилотлар, Ўзбекистон Республикасида аккредитация қилинган ва шу ерда жойлашган дипломатик миссиялар билан бевосита ўзаро ҳамкорлик қилиш; давлат ва жамоат бирлашмаларига, Ўзбекистон Республикасининг чет элдаги ваколатхоналарига сўровлар юбориш ҳамда инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш бўйича ахборот, таклиф, хулоса ва бошқа зарур материалларни мажбурий тартибда олиш; инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг аҳволини тадқиқ этиш бўйича мувофиқлаштирувчи ва бошқа кенгашлар,

эксперт комиссиялари ташкил этиш; инсон ҳуқуқлари соҳасида ахборот-таҳлил материалларини тайёрлаш бўйича олимлар, мутахассислардан вақтинчалик ишчи гуруҳлар ташкил этиш; инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таклифлар бўйича маслаҳатлашиш, уларни ўрганиш ва тайёрлаш учун Ўзбекистон ҳамда чет эл олимлари, мутахассислари ва экспертларини жалб этиш; инсон ҳуқуқлари шароитларини рағбатлантириш ва муҳофаза қилиш масалалари бўйича дастурлар ишлаб чиқишга кўмаклашиш; Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги ахборотни нашр этиш ва жаҳон ҳамжамиятига тарқатиш; Ўзбекистон Республикасининг БМТдаги ваколатхонасидан ва бошқа халқаро ташкилотлардан инсон ҳуқуқлари бўйича масалаларнинг кўриб чиқилиши ва қабул қилинган қарорлар хусусидаги ахборотларни мажбурий тартибда олиш; ҳуқуқни муҳофаза қилиш бўйича халқаро ва миллий ташкилотлар билан зарур ахборотларни айирбошлаш; инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро анжуманларда қатнашиш, Марказ мутахассисларини чет элга хизмат сафарига ва ўқишга юбориш; давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, вазирликлар, давлат кўмиталаридан Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва норматив ҳужжатларини зарур йўриқнома, ҳисобот, ахборот ва таҳлилий материалларни мажбурий тартибда текин олишга ҳақлидир.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази мувофиқлаштирувчи орган бўлиб, Ўзбекистон томонидан инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларнинг бажарилиши тўғрисида миллий маърузаларни тайёрлаш унинг вазифасига киради. Марказ ўз фаолияти давомида инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги миллий маърузаларга киритиладиган маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилишнинг тегишли тизимини яратишга муваффақ бўлди, бу эса уларни БМТнинг тегишли шартномавий органларига ўз вақтида тайёрлаб юбориш имконини берди. Бугунги кунда БМТнинг тегишли Кўмиталарига Ўзбекистон Республикасининг 24 та миллий маърузаси тақдим этилган. Марказ ўз фаолияти давомида Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятлари бажарилиши ҳақида миллий маърузаларни тайёрлаш бўйича махсус тартиботларни ишлаб чиқди. Ушбу тартиботларни амалга оширилишини бир нечта босқичга бўлиш мумкин. Хусусан, БМТнинг тегишли Кўмитаси сессиясида кўриб чиқиш учун Ўзбекистон Республикасининг миллий маърузасини тақдим этиш зарурлиги ҳақида ушбу кўмитадан хабар олиш; миллий маъруза лойиҳасини ишлаб чиқиш учун Инсон

хуқуклари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг ишчи гуруҳини тузиш; миллий маърузанинг тегишли бўлимларини ёзиш учун Инсон ҳуқуклари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази томонидан тегишли давлат органлари ва нодавлат тузилмалардан ахборот-таҳлил, статистик ва эксперт материалларни талаб қилиб олиш; олинган материаллар асосида, миллий маърузанинг лойиҳасини БМТнинг маъруза ёзиш бўйича белгиланган талабларига мувофиқ тайёрлаш; миллий маъруза лойиҳасини тегишли давлат ва нодавлат тузилмаларга экспертизага юбориш; миллий маъруза лойиҳасини тегишли органлардан келиб тушган хулосалар ва таклифларни эътиборга олиб, ишлаб, маромига етказиш; миллий маърузанинг тугал вариантини тайёрлаш ва уни БМТнинг тегишли қўмитасига юбориш учун Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигига жўнатиш; БМТ Қўмитасидан миллий маъруза кўриб чиқиладиган сана хақида хабар ва Қўмита маърузачисининг маъруза БМТ Қўмитаси сессиясида кўриб чиқилиши билан боғлиқ қўшимча саволларини олиш; БМТ Қўмитаси маърузачисининг саволларини тегишли давлат ва нодавлат тузилмаларга юбориш ва уларга жавоб олиш; БМТ Қўмитаси маърузачисининг саволларига жавоб тайёрлаш ва уларни БМТнинг тегишли Қўмитасига жўнатиш учун Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигига юбориш; БМТ Қўмитаси сессиясида Ўзбекистон Республикасининг миллий маърузачисини кўриб чиқиш ва Қўмита аъзоларининг саволларига жавоб бериш; БМТ Қўмитасининг миллий маърузачини кўриб чиқиш натижалари бўйича якуний хулосалари ва тавсияларини олиш; ушбу хулосалар бўйича изоҳлар тайёрлаш ва уларни Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигига юбориш; БМТ Қўмитасининг тавсияларини амалга ошириш учун миллий ҳаракат режасини тузиш; БМТ Қўмитасининг тавсияларини бажариш бўйича миллий ҳаракат режаси қоидалари амалга оширилиши устидан доимий мониторинг олиб бориш. Ушбу босқичлардан кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси томонидан ўз халқаро мажбуриятларининг бажарилиши тўғрисидаги миллий маърузаларни тайёрлаш Марказ фаолиятининг асосини, ўзагини ташкил этади, унга юклатилган вазифаларни мувофиқлаштириш ва таҳлил қилиш тизимнинг таркибий қисмини акс эттиради. Миллий маъруза каби жиддий ҳужжатни тайёрлаш узоқ вақтни ва кўп давлат органлари, ноҳуқумат тузилмалар, илмий тадқиқот муассасалари, мутахассислар, турли йўналишдаги экспертларнинг савий-ҳаракатларини талаб

килади. Марказ миллий маърузада Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларининг муайян жиҳатлари бўйича ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий тафаккурнинг ривожланганлик даражасини акс эттиради, бу эса халқаро тузилмаларга Ўзбекистон инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш, уларга риоя қилиш ва уларни химоя қилиш соҳасида қайси босқичда эканлигини тушуниб олишига ёрдам беради. Маърузаларни тайёрлашда Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг ҳуқуқий ва ташкилий механизмларига муҳим эътибор қаратилади. Маърузада амалдаги қонунчилик тўлиқ тавсифланади, инсон ҳуқуқларига оид қонунчиликни амалга татбиқ этадиган институтларнинг мақсад ва вазифалари ёритилади ҳамда инсон ҳуқуқларини таъминлаш учун масъул бўлган давлат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш шакллари ва йўналишлари ҳақида маълумот берилади. Айнан шۇ маълумот инсон ҳуқуқлари бўйича миллий механизмлар ҳақида ва ушбу соҳадаги халқаро стандартларни самарали имплементация қилиш ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш имконини беради. Маърузани тайёрлашда вазирликлар ва идоралардан ҳамда халқаро ва нодавлат ташкилотлардан олинган маълумотлардан фойдаланилади, булар: Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) аппарати; Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти; Ўзбекистон Республикаси Прокуратураси; Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги; Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги; Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги; Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги; Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси; “Соғлом авлод учун” халқаро ноҳуқумат хайрия жамғармаси; Ўзбекистон Қизил Ярим Ой Жамиятининг марказий қўмитаси; “Маҳалла” фонди; “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати ва бошқалар. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг яна бир муҳим вазифаларидан бири — давлат органларининг инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва химоя қилиш соҳасида ўқитиш, тарғиб қилиш, ўқув-услубий адабиёт чоп этиш бўйича фаолиятини мувофиқлаштиришдир.

Марказ таркибида Инсон ҳуқуқлари бўйича гаълим бўлими амал қилади, инсон ҳуқуқлари соҳасида кўп мақсадли таълим тизимини ташкил этиш унинг бевосита ваколатига қиради. Бўлим консултация вазифаларни бажаради ва инсон ҳуқуқлари соҳасида кўп мақсадли таълим тизими жараёнини ташкил этишда услубий ёрдам беради.

Инсон ҳуқуқлари бўйича таълим бўлимининг асосий вазифалари жумласига инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш соҳасида ўқитиш, тарғиб қилиш, ўқув-услубий адабиёт чоп этиш бўйича давлат органлари фаолиятини мувофиқлаштириш; инсон ҳуқуқлари соҳасида кўп мақсадли таълим тизими жараёнининг илмий-услубий истиқболларини белгилаш ва ривожлантириш; кўп мақсадли таълим тизимини ташкил этиш жараёнининг янги усуллари, шакллари ва мазмунини такомиллаштириш, илғор педагогик тажрибани жорий қилиш; инсон ҳуқуқлари соҳасида кўп мақсадли таълим тизимини илмий, ўқув-услубий таъминлаш; инсон ҳуқуқлари соҳасида кўп мақсадли таълим тизими учун ўқув режалари ва дастурларини, ўқув-методик адабиётларни ўқитишнинг замонавий усулларини жорий қилиш бўйича тадбирлар ишлаб чиқиш; ўқув-услубий адабиётлар комплексини чоп қилиш бўйича ишларни ташкил этиш (дастурлар, дарсликлар, кўлланмалар, дидактик материаллар ва ҳ.к.) ва уларни амалда татбиқ этиш кабилар қиради. Миллий марказ қўйидаги асосий ахборот материалларини тўплаш ва тарқатиш бўйича иш олиб боради: хусусан, муассасанинг ўзи ҳақидаги маълумот, жумладан йиллик ҳисоботлар; инсон ҳуқуқлари ва тегишли стандартларга оид халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар (жумладан, ратификация ҳақида маълумот ва давлат томонидан киритилган изохлар); давлатнинг шартномалар бажарилишини кузатиб борган органларга маърузалари ва шундай маърузаларга ушбу органлар томонидан берилган шарҳлар; инсон ҳуқуқларига оид ички конунчилик ва бундай конунчиликни талқин қиладиган ҳамда унинг қўлланилишини таъминлаб берадиган суд қарорлари; инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ички механизмлар (жумладан, бошқа миллий муассасалар, парламент комиссиялари, ноҳукумат ташкилотлар) ҳақида маълумот; халқаро даражада мавжуд бўлган инсон ҳуқуқлари амалга оширилишини таъминлаб берадиган механизмларнинг тузилиши ва фаолияти ҳақида маълумот;

Марказ инсон ҳуқуқларига оид конун лойиҳалари экспертизасида фаол иштирок этади. Бинобарин, Миллий марказ томонидан: “Жамоат жамғармалари тўғрисида”ги; “Хайрия тўғрисида”ги; “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги; “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги; “Психиатрия ёрдам тўғрисида”ги; “Ўзбекистон Республикасининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тўғрисида”ги; “Судлар тўғрисида”ги (янги таҳрирда); “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги;

“Референдум тўғрисида”ги; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида”ги; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Регламенти тўғрисида”ги; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги; “Ахборот эркинлигининг принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги; “Қизил Ярим Ой ва Қизил Ҳоч эмблемаларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги; “Нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили тўғрисида”ги ва бошқа қонунлар лойиҳалари юзасидан тақлифлар берилган. Шунингдек, Марказ инсон ҳуқуқларига оид тегишли қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш бўйича ўз тақлифларини киритиб, қонун ижодкорлиги фаолиятини режалаштиришда иштирок этади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг сўровномасига биноан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази Ҳукуматнинг қонун лойиҳалари бўйича 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 йилларга мўлжалланган иш режаларига киритиш учун қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш бўйича ўз тақлифларини юборди. Дарҳақиқат, Марказ томонидан режаларга: «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги, “Ювенал юстиция тўғрисида”ги, “Бола ҳуқуқлари бўйича Омбудсман тўғрисида”ги, “Етим болалар ва ота-она қарамоғисиз қолган болаларга ижтимоий кўмак кўрсатиш тўғрисида”ги, “Эркақлар ва аёллар учун тенг ҳуқуқлар ва имкониятлар тўғрисида”ги сингари муҳим қонун лойиҳаларини ишлаб чиқишни киритиш тақлиф этилган. Ушбу рўйхатдан Марказ аёллар ва болалар ҳуқуқларига алоҳида эътибор бераётганлигидан далолат беради.

Марказ томонидан бошқа давлат органлари билан биргаликда бир қатор ахборот-маърифий тадбирлар амалга оширилганда. Хусусан, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги вазиятни таҳлил ва муҳокама қилиш; инсон ҳуқуқлари бузилиши ҳолатларининг энг кўп учрайдиган турларини аниқлаш; давлат органларининг фуқаролар ҳуқуқлари чекланиши ёки поймол қилинишига олиб келадиган фаолиятидаги оддий ҳолат бўлиб қолган камчиликлар ва бузилишларни аниқлаш; инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини ҳимоя қилиш усуллари ва воситалари, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартлар ҳақида хабардор қилиш; давлат бошқаруви органлари фаолиятини такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш ва фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлик даражасини ошириш шулар жумласидандир.

Таъкидлаш жоизки, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, ўз навбатида, нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини такомиллаштиришга кўмаклашиб келмоқда. Яъни нодавлат нотижорат ташкилотлар учун махсус семинарлар ва тренинглар ўтказиш: ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари учун ўтказиладиган инсон ҳуқуқлари бўйича ахборот тадбирларида иштирок этишга жалб қилиш; инсон ҳуқуқларига оид қонунчилик мониторингини нодавлат нотижорат ташкилотлар иштирокида амалга ошириш: уларни БМТ Кўмиталари Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларини бажариши ҳақидаги миллий маърузаларини кўриб чиқиш натижалари бўйича берган тавсияларини бажариш учун миллий ҳаракат режаларига ижрочилар сифатида киритиш; Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқлари бўйича миллий маърузаларига киритиш учун инсон ҳуқуқларига оид тегишли маълумотни олиш; аҳолини инсон ҳуқуқлари бўйича билимини юксалтириш мақсадида биргаликда ахборот-маърифий тадбирларни ўтказиш ва ҳ.к. орқали уларга инсон ҳуқуқлари соҳасида уларнинг ваколатларини ошириш учун ҳар томонлама кўмак кўрсатади. Миллий марказ нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорлик қилганда битта йўналиш билан чекланиб қолмаслигини қайд этиб ўтиш жоиз. Марказ инсон ҳуқуқларининг барча турлари билан шуғулланганлиги боис, унинг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлиги кенг қамровли ва кўп қиррали тусга эгадир. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасида аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларига алоҳида эътибор берилишини инobatга олган ҳолда Марказ аёллар ва болалар нодавлат ташкилотлари ҳамда ногиронлар, қариялар муаммолари билан шуғулланадиган нодавлат ташкилотлар билан энг фаол ҳамкорликни амалга оширади. Марказ инсон ҳуқуқлари муаммоларига қизиқиш кўрсатадиган барча халқаро ташкилотлар билан алоқа ўрнатиб, муносабатларни ривожлантириб келмоқда. Марказ БМТ ва унинг ихтисослаштирилган муассасалари (БМТТД, БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари бошқармаси, ЮНИСЕФ), ЕХХТнинг Тошкентдаги Лойиҳалар координатори, «Конрад Аденауэр» ва «Фридрих Эберт» номидаги жамғармалар, Франция, Германия, Хитой, Япония ва бошқа давлатлар элчихоналари билан самарали ҳамкорлик қилмоқда. Халқаро ташкилотлар ва элчихоналар билан ҳамкорлик қилганда Марказнинг асосий ҳаракатлари қуйидаги вазибаларда намоён бўлади. Чунончи, инсон ҳуқуқлари соҳасида Ўзбекистоннинг позициясини ҳимоя

қилиш ва асослаш; ўқув дастурлари, семинарлар, маърузалар ва ўқув сафарларини ташкил этиш; инсон ҳуқуқлари бўйича ўқув дастурларини ишлаб чиқишда ва амалга оширишда кўмак кўрсатиш; инсон ҳуқуқлари ҳақидаги маълумотни умумлаштириш ва тарқатиш; инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро марказлар ва ташкилотлар билан техник ҳамкорликни ва ахборот алоқаларини ривожлантириш; демократлаштириш, бошқарув ва фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалаларида техник ёрдам кўрсатадиган халқаро агентликлар фаолиятини жойида мувофиқлаштириш кабилар шулар жумласидандир.

Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги ўзаро муносабатлар муҳим рол ўйнайди. Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари тушунчасининг шаклланиши унга бўлган эҳтиёж ва имкониятлар билан чамбарчас боғлиқдир. Инсон ҳуқуқларини тан олиш ва халқаро меъёрлар доирасида уларни ҳимоя қилишнинг турли воситаларини яратиш, айтиш мумкинки, асримиз маънавиятининг энг муҳим ютуқларидан биридир¹. Миллий институтлар “БМТ ва БМТ тизимидаги ҳар қандай бошқа муассаса, минтақавий ташкилотлар ва инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш соҳасида ваколатларга эга бўлган бошқа мамлакатларнинг миллий муассасалари билан ҳамкорлик қилиши шарт”. Ушбу принцип самарали миллий муассасалар яқка ҳолда фаолият кўрсатмаслигини, балки бир қатор бошқа ташкилотлар ва гуруҳлар билан алоқа ўрнатиб ҳамкорликни ривожлантиришини тушуниб киритилган. Ҳамкорлик ва биргаликдаги иш муассаса ташаббусларини кучайтиради ва бу билан унинг самарадорлигининг умумий даражасини оширади. Нодавлат нотижорат ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш зарурлигини айнан шундай тушуниш Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказида шаклланган. Марказ томонидан ташкил этилган биронта ҳам тадбир нодавлат нотижорат ташкилотлар ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари иштирокисиз ўтмайди. Марказнинг ноҳукумат сектордаги энг фаол ҳамкорлари — Ўзбекистон Болалар фонди, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Оила», «Экосан», «Маҳалла» жамғармалари,

¹ Ғайбуллаев Ф. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсмени) ва адвокатура: ўзаро ҳамкорлик ва истиқболлар // Адвокатура институтини ислоҳ этишнинг айрим йўналишлари: давра суҳбати материаллари тўплами. - Т.: ТДҲОЙ, 2009. - 115 б.

«Ижтимоий фикр» маркази, Республика болалар ижтимоий мослашув маркази, Хотин-қизлар кўмитаси, Касаба уюшмалари федерацияси ва ҳ.к.

Марказнинг ҳуқуқлари инсон ҳуқуқлари ва эркинлигини ҳимоя қилиш бўйича бошқа институтлар ўртасидаги роли ва тутган ўрнини қиёсан давлатимиздаги бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) ваколатларига эътибор берилса, Марказ айнан инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ва хорижий миллий ташкилотлар билан ҳамкорлик фаолиятида яққол намоён бўлмоқда. Шунингдек, Ўзбекистоннинг БМТдаги ваколатхонасидан ва бошқа халқаро ташкилотлардан инсон ҳуқуқлари бўйича масалаларнинг кўриб чиқилиши ва қабул қилинган қарорлар туғрисидаги ахборотларни мажбурий тартибда олиш ваколати фақатгина Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ваколатига тааллуқлидир. Бундан ташқари, “Давлат ва жамоат бирлашмаларига, Ўзбекистон Республикасининг чет элдаги ваколатхоналарига сўровлар юбориш ҳамда инсон ҳуқуқлари шароитларини рағбатлантириш ва муҳофаза қилиш бўйича ахборот, таклиф, хулоса ва бошқа зарур материалларни мажбурий тартибда олиш”, “Халқаро ва миллий ҳуқуқни муҳофаза қилиш ташкилотлари билан зарур ахборотларни айирбошлаш”, “Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро анжуманларда қатнашиш”, “Марказ мутахассисларини чет элга хизмат сафарига ва ўқишга юбориш” ваколатлари ҳам ўз мазмун ва моҳиятига кўра, бошқа ҳуқуқни ҳимоя қилиш бўйича мавжуд бўлган институтлардан фарқини кўрсатиб беради.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ўз ваколатлари нуқтан назаридан бутундунё ҳамжамиятлари, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти эътироф этган инсон ҳуқуқларини муҳофаза қилишга қаратилган норматив ҳужжатларни, халқаро миқёсда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича олиб борилаётган фаолиятни Ўзбекистонда жорий қилиш бўйича воситачилик ролини ҳам бажаради десак, хато бўлмайди. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг Сенати ва Қонунчилик палатаси билан узвий боғлиқликда фаолият кўрсатиш учун ҳаракат қилиб келмоқда. Кучли фуқаролик жамияти қуриш йўлида фаол иштирок этиш айнан Миллий марказ мақсади ва вазифаларига мувофиқдир. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази

нафақат БМТ балки Европа иттифоқи билан ҳам ОБСЕ ва БДИПЧ ташкилотлари билан ҳам ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатади. Бундан ташқари, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази оммавий ахборот воситалари (ОАВ) ва фуқаролик жамияти институтлари билан инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳамкорлик қилади. Худди шундай, мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ноширлик фаолиятини ҳам амалга оширади. Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқларига тўлиқ риоя этилишига фақат лозим даражадаги қонун устуворлиги, суд ҳимояси ва маъмурий тартиб-таомиллар ёрдамида эришиш мумкин. Шундан келиб чиқиб, инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияларга (марказларга) кўпинча жамоатчиликнинг инсон ҳуқуқларидан хабардорлик даражасини ошириш вазифаси юкланади. Инсон ҳуқуқлари соҳасида тарғиботчилик ва маърифий фаолият комиссиянинг (марказнинг) вазифалари ва мақсадлари ҳақида жамоатчиликни хабардор қилиш, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳар хил масалалар юзасидан мунозаралар, семинарлар ташкил қилиш, маслаҳат хизматларини кўрсатиш ва маслаҳатлашув тадбирларини ўтказиш, шунингдек, инсон ҳуқуқлари бўйича материаллар тайёрлаш ва уларни тарқатишни қамраб олиши мумкин.

Фуқаролар Миллий марказга ҳеч қандай чекловларсиз ташириф буюришлари, шикоят билан ёки зарур маслаҳат ёхуд маълумот олиш учун умумий қабулхонага мурожаат қилишлари мумкин¹. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг фуқароларнинг шикоят ва аризаларини кўриб чиқиш бўйича фаолиятини ташкил этишда давлат ваколатларидан фойдаланилгани ҳолда, фуқароларнинг Конституция ва бошқа қонунларида қайд этилган ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишнинг давлат механизмидан тўлиқ фойдаланади. Давлатнинг барча идоралари, корхоналари, ташкилот ва муассасалари, шунингдек суд ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини амалга ошириш юклатилган барча органлар билан фуқароларнинг шикоят ва аризаларини кўриб чиқиш бўйича ҳамкорлик қилади. Марказ Конституция, Қонунлар ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги умумэтироф этилган халқаро ҳуқуқ меъёрлари қоидаларини амалга ошириш стратегиясини ишлаб чиқади. Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига, шунингдек,

¹ Саидов А.Х., Бақиева Ф.Х., Арсланова К.Ш. ва бошқ.: Ўзбекистон Республикаси миллий маркази, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш миллий тизими – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 212 б.

инсон ҳуқуқлари бўйича жамоат бирлашмаларига маслаҳатлар бериб туриш фаолиятини амалга оширишга оид функциясини бевосита фуқароларнинг ариза ва шикоятларини кўриб чиқиш билан муштарак тарзда олиб боради. Фуқароларнинг ариза ва шикоятларини кўриб чиқишда Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида"ги қонун талабларига риоя қилади. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ариза ва шикоятларини мазмун ва моҳиятига қараб, аризачига ҳуқуқий маслаҳат ва йўлланма беради. Аризада қайд этилган ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда қонуний чора кўллашни сўраб, тегишли давлат идораси, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мурожаат қилади, зарур бўлган барча ҳолларда аризачини аризасини ёки шикоятини уларга тақдим этади ва натижасини ўз назоратига олади. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таклифларни маслаҳатлашиш, ўрганиш ва тайёрлаш учун ҳам Ватанимиз, ҳам чет эл олимлари, мутахассислари ва экспертларни жалб этиш ваколатларидан кенг фойдаланган ҳолда, келиб тушган ариза, шикоят ва мурожаатни қонунан ҳал этиш учун барча чоралар кўрилади. Ариза, шикоят ва мурожаат билан Марказга мурожаат қилган жисмоний ва юридик шахсларга қонун билан белгиланган муддат ва тартибда жавоблар тақдим этилади. Фуқароларнинг ариза ва шикоятларида, мурожаатларида қайд этилган ҳуқуқбузарликларни, қонунбузарликларни аниқлаш, бартараф этиш, тегишли чоралар кўриш бўйича қарор қабул қилиш ваколати ёки қабул қилинган қарорларни ушбу масалада бекор қилиш ва ўзгартириш Марказ ваколатига тааллуқли эмас. Фуқароларнинг ариза ва шикоятларида, мурожаатларида қайд этилган ҳуқуқбузарликларни, қонунбузарликларни аниқлаш, бартараф этиш, тегишли чоралар кўриш учун тегишли ваколатли органга юбориб, бу ҳақда аризачига маълум қилади. Тегишли органдан эса, қонуний чора кўрилганлиги ҳақида жавоб олиши ва ўз фаолиятида шу каби масалалар бўйича таҳлил қилиш учун материалларни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази томонидан фуқароларнинг шикоят ва аризаларини кўриб чиқиш бўйича талаб қилган ҳужжатларини барча органлар ва мансабдор шахслар тақдим этишлари шарт ҳисобланади.

Шубҳасиз, инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги роли, вазифаси ва ваколатларига оид асослантилган ҳулоса, таклиф ва тавсияларнинг ишлаб чиқилиши ва амалиётга

татбиқ этилиши улар фаолиятини такомиллаштиришнинг муҳим гарови бўлиб хизмат қилади.

IV БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ МАЖЛИСИ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ВАКИЛИ (ОМБУДСМАН) ФАОЛИЯТИНИНГ ҚОНУНЧИЛИК АСОСЛАРИ

4.1 §. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) фаолияти қонунчилик асосларининг ривожланиши

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлашда миллий институтларнинг роли беқиёсдир. Мустақиллик йилларида инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлашнинг устувор қонунчилик асослари яратилибгина қолмасдан, балки уни амалга ошириш бўйича миллий институтларни шакллантиришга эътибор қаратилаётганлиги ҳуқуқий тизимни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этаётганлигидан далолат беради.

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича яна бир миллий институт — парламент Омбудсмани ўзига хос ҳуқуқий мақомга эга бўлиб фаолият кўрсатиб келмоқда. Дарҳақиқат, Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Мажлис вакили (Омбудсман)нинг энг асосий ваколати — инсон ҳуқуқлари бузилганлиги ҳақидаги шикоятларни қабул қилиш ва кўриб чиқишдир. Омбудсман фаолиятининг бошқа барча йўналишлари кўшимча бўлиб, улар шикоятларнинг кўриб чиқилиши самарадорлигини оширишга, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини кўтаришга, инсон ҳуқуқларига оид қонунлар ижро этилиши соҳасидаги вазият ҳақида жойлардан маълумот олишга, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилишига олиб келаётган сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш мақсадида қонун ижодкорлиги жараёнида иштирок этишга қаратилганлиги билан ҳам аҳамиятлидир.

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ҳимоясининг конституциявий асослари яратилганлиги, уларнинг қонун билан кўриқланадиган манфаатларини муҳофаза қилишда асосий ҳуқуқий омил бўлиб хизмат қилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий кадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади. Унинг 14-моддасида ҳам белгиланганидек, давлат ўз фаолиятини инсон ва

жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади.

Демократик институтлар қаторида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили, яъни Омбудсманнинг роли ниҳоятда катта эканлигини ва унинг бу соҳадаги ваколатлари доирасининг ҳам кенглигини айтиб ўтиш жоиз. “Омбудсман” сўзининг (ўзининг) маъносига келадиган бўлсак, у шведча сўздан олинган бўлиб “Nombudsman” – бирор киши муносабатларининг вакили, баъзи мамлакатларда парламент томонидан махсус сайланган (тайинланган) давлат органлари ҳаракатларини қонунийлиги ҳамда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилишини кузатувчи мансабдор шахс деган маънони англатади¹. Омбудсман — парламент тузилмаси бўлиб, бузилган инсон ҳуқуқларини, фақат ўзига хос усуллар ва воситалар орқали тиклашга кўмаклашади². Ҳозирги кунда дунёнинг 107 дан ортиқ мамлакатаида Омбудсман фаолиятини бажарувчи 150 дан ортиқ орган ва тизимлар мавжуд³.

Инсон ҳуқуқлари миллий институтлари тизимида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) муҳим ўрин тутаети. Унинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида⁴ги (янги таҳрирда) Қонун билан белгиланади. Ушбу қонун вакилнинг (Омбудсман) ҳуқуқларини, мажбуриятларини, фаолиятининг асосий йўналишлари ва кафолатларини белгилайди.

Вакил ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, қонунлари, бошқа қонун ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига, шунингдек халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларига амал қилади. Вакил ўз ваколатларини мустақил ҳамда давлат органлари ва мансабдор шахсларга тобе бўлмаган тарзда амалга оширади ва у

¹Равшанов И., Қурбонев Ш. Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар // Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Республика илмий-назарий конференция материаллари. –Т.: ТДЮИ, 2011. - Б 333-334.

² Саидов А.Х. Бабаев Ф.Х, Арсланова К.Ш ва бошқ. Ўзбекистон Республикаси миллий маркази, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш миллий тизими. –Т.: Ўзбекистон, 2010. - 212 б.

³ Омбудсман в Узбекистане. Материал муҳаррир С Рашидова. – Т.: Жаҳон, 2001. - 19 б.

⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 38-сон, 420-модда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисобдордир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 78-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг биргаликдаги ваколатлари жумласига Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили ва унинг ўринбосарларини сайлаш ҳам киради. Вакил Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва Сенати томонидан беш йил муддатта сайланади. Вакил лавозимига номзод Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари кўриб чиқиши учун Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан киритилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг ва Сенатининг вакилни сайлаш тўғрисидаги қарори палаталарнинг мажлисларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлари ҳамда Сенати аъзолари умумий сонининг кўпчилик овози билан қабул қилинади. Вакил номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг мажлисларида кўриб чиқилганидан кейин бу масала юзасидан қабул қилинган узил-кесил қарор Ўзбекистон Республикаси Президентига қонунда белгиланган тартибда юборилади. Вакил ўзининг ваколатлари муддати тугагач, янги вакил сайлангунига қадар ўз вазифасини бажаришни давом эттириб туради.

Сайланиш куни йигирма беш ёшга тўлган, камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси вакил лавозимига сайланиши мумкин. Вакилнинг белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари томонидан сайланадиган ўринбосари бўлади. Вакил ўз лавозимидан муддатидан илгари озод қилинган тақдирда, вакил ўринбосари унинг вазифасини янги вакил сайлангунига қадар бажариб туради ва вакил учун белгиланган кафолатлар ана шу даврда унга нисбатан татбиқ этилади. Вакил фаолиятининг асосий принциплари бўлиб қонунийлик, адолатпарварлик, демократизм, инсонпарварлик, ошқоралик, ҳар бир инсон учун очиклик ҳисобланади. Вакилнинг ҳисоботи қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг мажлисларида эшитилади. Вакилнинг йиллик ҳисоботи белгиланган тартибда эълон қилинади. Вакил инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги халқаро шартномаларнинг бажарилиши юзасидан Ўзбекистон Республикасининг йиллик маърузаларини тайёрлашда иштирок этади. Вакил сиёсий партияга аъзоликни ёки унда иштирок этишни ўз ваколатлари муддатига тўхтатиб туриши ёхуд тугатиши

шарт. Вакил илмий ва педагогик фаолиятдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа турдаги фаолият билан шугулланиши мумкин эмас. Вакил лавозимдан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари томонидан муддатидан илгари озод қилиниши мумкин: хусусан у ўз ваколатларини зиммасидан соқит қилиш тўғрисида ариза берган тақдирда; унинг соғлиги ҳолати барқарор тарзда бузилган ва бу тиббиёт муассасаси томонидан берилган гувоҳнома билан тасдиқланган тақдирда; унга нисбатан суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган тақдирда; у қонунга кўра Вакил фаолиятига номувофик бўлган лавозимга сайланган ёки тайинланган тақдирда.

Вакил Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги чет эл фуқарolari ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини бузаётган ташкилотлар ёки мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари ёхуд ҳаракатсизлиги устидан берган шикоятларини кўриб чиқади ва у ўз текширувини ўтказиш ҳуқуқига эга. Вакил учинчи шахсларнинг, шу жумладан, нодавлат нотижорат ташкилотларининг муайян бир киши ёки бир гуруҳ шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги устидан берган шикоятларини кўриб чиқиш учун, башарти уларнинг бунга розилиги бўлса, қабул қилади. Вакил суднинг ваколат доирасига кирадиган масалаларни кўриб чиқмайди.

Вакил арз қилувчига ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги маълум бўлиб қолган пайтдан эътиборан ёки арз қилувчи, агар у ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг бошқа воситаларидан фойдаланган ҳамда қабул қилинган қарорлардан қаноатланмаган бўлса, ўз шикояти бўйича қабул қилинган охириги қарордан хабар топган пайтдан эътиборан бир йил давомида берилган шикоятларни кўриб чиқади. Вакилга берилган шикоятда арз қилувчининг фамилияси, исми, отасининг исми ва манзили, ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги устидан шикоят қилинаётган ташкилотнинг номи, мансабдор шахснинг фамилияси, исми, отасининг исми кўрсатилган, арз қилувчининг фикрича, унинг ҳуқуқларини бузган ҳаракатларнинг ёки ҳаракатсизликнинг моҳияти баён этилган бўлиши лозим. Шикоятга арз қилувчининг талабларини тасдиқловчи ҳужжатлар ва бошқа далиллар илова қилинади. Вакилга берилган шикоят учун давлат божи ундирилмайди. Вакил шикоятни кўриб чиқиш, арз қилувчи ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун фойдаланиши мумкин бўлган

воситалар ва шаклларни кўрсатиш, шикоятни унинг моҳиятига кўра ҳал қилишга ваколатли бўлган ташкилот ёки мансабдор шахсга юбориш, арз қилувчини унинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан таништириш, сабабини албатта кўрсатган ҳолда шикоятни кўриб чиқишни рад этиш, қонун ҳужжатларига зид бўлмаган бошқа чоратadbирларни кўриш каби ҳуқуқларга эга. Вакил шикоятларни кўриб чиқиш, шунингдек фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги ҳолларини ўз ташаббуси билан текшириш чоғида аниқланиши лозим бўлган ҳолатларни текширишда кўмаклашишни сўраб ташкилотлар ва мансабдор шахсларга мурожаат қилиш, аниқланиши лозим бўлган ҳолатларни текшириш учун ташкилотларнинг вакилларини ва мансабдор шахсларни таклиф этиш, текширишни ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги устидан шикоят берилган ташкилотга ёхуд мансабдор шахсга топшириш мумкин эмас; ташкилотларга ва мансабдор шахслар ҳузурига монеликсиз кириш, ташкилотлар ва мансабдор шахслардан ҳужжатлар, материаллар ва бошқа маълумотларни сўраш ҳамда олиш; мансабдор шахслардан тушунтиришлар олиш; аниқланиши лозим бўлган масалалар юзасидан ташкилотлар ва мутахассисларга ҳулосалар тайёрлашни топшириш; инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига дахлдор масалалар юзасидан ташкилотлар ҳамда мансабдор шахслар томонидан ўтказилаётган текширишларда иштирок этиш; ушлаб турилган ёки қамоқда сақланаётган шахс билан учрашув ва суҳбатлар ўтказиш, ҳаракатларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилганлиги аниқланган шахсларни жавобгарликка тортиш тўғрисида тегишли органларга илтимоснома билан кириш ҳуқуқларига эга. Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги ҳолларини текшираётганда маълум бўлиб қолган, арз қилувчининг ва бошқа шахсларнинг шахсий ҳаётига тааллуқли маълумотлар уларнинг розилигисиз ошқор қилиниши мумкин эмас. Мансабдор шахслар фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлигига тааллуқли, вакил сўраган ҳужжатлар, материаллар ҳамда бошқа маълумотларни тақдим этишлари шарт. Вакил ўз фаолиятига доир масалалар бўйича давлат органларининг, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахслари томонидан дарҳол қабул қилиниш ҳуқуқидан фойдаланади. Фаолияти давлат сирини ва қонун билан кўрикланадиган бошқа сирлар билан

боғлиқ ташкилотлар, муассасалар ва корхоналарга вакилнинг кириши тартиби, шунингдек давлат сирни ёки қонун билан кўрикланадиган бошқа сирни ташкил этувчи ахборотни вакилга тақдим этиш Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади. Вакилнинг вазифаларини бажаришга тўсқинлик қилиш белгиланган тартибда жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

Вакил шикоятни текшириш натижаларига биноан: арз қилувчига кўриб чиқиш натижаларини маълум қилиши; ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлигида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги аниқланган ташкилот ёки мансабдор шахсга бузилган ҳуқуқларни тиклаш юзасидан тавсиялар бўлган ўз хулосасини юбориши шарт. Бунда вакилнинг хулосасини олган ташкилот ёки мансабдор шахс уни кўриб чиқиши ва бир ойдан кечиктирмай асосланган жавоб юбориши шарт. Вакилнинг хулосасида иш ташкилот ёки мансабдор шахс томонидан охирига етказилиши зарурлиги, ташкилот ёки мансабдор шахснинг қарори ўзгартирилиши ёхуд бекор қилиниши кераклиги, ташкилот ёки мансабдор шахснинг қарори асосланиши зарурлиги, ташкилот ёки мансабдор шахс қўшимча қарор қабул қилиши лозимлиги каби тавсиялар назарда тутилиши мумкин. Вакилнинг хулосасида бошқа тавсиялар ҳам бўлиши мумкин.

Вакил дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланади ва у Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг розилигисиз жиноий жавобгарликка тортилиши, ушлаб турилиши, қамоққа олиниши ёки суд тартибида бериладиган маъмурий жазога тортилиши мумкин эмас. Вакилга нисбатан жиноят иши фақат Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан қўзғатилиши мумкин. Вакилни мажбурий келтиришга, ушлаб туришга, шунингдек унинг шахсий буюмлари, юки, транспорти, турар жойи ёки хизмат хонасини кўздан кечиришга йўл қўйилмайди. Вакилга шикоят берган шахс, шунингдек вакил томонидан ахборот тўплаш ва уни таҳлил этиш ёки эксперт баҳоси бериш топширилган шахслар бундай ҳаракат учун таъкиб қилиниши ёки ҳуқуқлари бошқача тарзда чекланиши мумкин эмас.

Вакилнинг зиммасига юкланган вазифаларни бажариш юзасидан унинг фаолиятига кўмаклашиш учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Кенгашлари томонидан вакил раислигида инсоннинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилиши бўйича комиссия тузилади. Комиссия ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Кенгашлари томонидан тасдиқланадиган Регламентга амал қилади. Вакил Комиссия

аъзосини ўз вакили этиб тайинлаши мумкин. Вакилнинг фаолиятини таъминлаш учун Котибият тузилиши мумкин, мазкур Котибият ҳақидаги низом вакил томонидан тасдиқланади. Вакилнинг Котибияти юридик шахс ҳисобланади. Вакилнинг Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган ўз муҳри бўлади. Вакилнинг фаолиятини моддий ва бошқа жиҳатлардан таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 10 апрелдаги "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) фаолиятини такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги қонунга кўра, Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 2013-ХII-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси 216-моддасининг иккинчи қисми "ундан маслаҳат олиш" деган сўзлардан кейин "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) билан монеликсиз ва холи учрашиш ҳамда суҳбатлашиш" деган сўзлар билан тўлдирилди.

Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 25 апрелда қабул қилинган 409-I-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексининг 18-моддаси иккинчи қисмига кўра, шикоятларни кўриб чиқишда, шунингдек фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги ҳолларини ўз ташаббуси билан текширишда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) жазони ижро этиш муассасаларига монеликсиз кириш ҳуқуқига эга. Шунингдек, ушбу қонуннинг 40-моддаси "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) билан ёзишмалари бундан мустасно" деган сўзлар билан тўлдирилди. Қайд этилган қонуннинг 79-моддасининг матни таҳририга асосан, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахслар чекланмаган миқдорда хат ва телеграммалар олишлари ҳамда жўнатишлари мумкин. Маҳкумларнинг хатлари ва бошқа жўнатмалари цензурадан ўтказилади, жазони манзилколонияларда ўтаётган шахсларнинг хатлари ва бошқа

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2009 йил, 15-сон, 179-модда

жўнатмалари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) номига жўнатиладиган хатлар ва бошқа жўнатмалар бундан мустасно. Маҳкумларга хатларни топшириш ва уларнинг хатларини кўрсатилган манзилга жўнатиш муассаса маъмурияти томонидан хат келиб тушган ёки жўнатиш учун топширилган кундан бошлаб уч кунлик муддат ичида амалга оширилади. Телеграммалар эгаларига дарҳол топширилади ва жўнатилади. Хатлар ва бошқа жўнатмалар олиш ҳамда юбориш, шунингдек уларни цензурадан ўтказиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги томонидан белгиланади. Озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган маҳкумлар ўртасида хат ёзишмалари фақат ўзаро қариндошлар ўртасида ва муассаса маъмуриятининг рухсати билан амалга оширилиши мумкин. Прокурор номига йўлланган таклиф, ариза ва шикоятлар кўздан кечирилмайди ҳамда бир суткалик муддат ичида тегишлилиги бўйича жўнатилади. Шунингдек, ушбу конун асосида Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 26 декабрда қабул қилинган 548-I-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси 50-моддасининг иккинчи қисмидаги “Сенати аъзоларининг” деган сўзлар “Сенати аъзоларининг, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилининг (Омбудсманнинг)” деган сўзлар билан алмаштирилди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 29 августда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги Қонуни 23-моддаси таҳририга кўра, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) номзоди Қонунчилик палатаси кўриб чиқиши учун Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан киритилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) ўринбосарининг номзоди Қонунчилик палатаси кўриб чиқиши учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) томонидан киритилади. Қонунчилик палатасининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) ва унинг ўринбосарини сайлаш тўғрисидаги қарорлари Сенатга юборилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг мажлисларида кўриб чиқилганидан кейин ушбу

масала юзасидан қабул қилинган узил-кесил қарор қонунда белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Президентига юборилади. Қонунга киритилган янгиликнинг моҳияти шундан иборатки, яъни унинг 30¹-моддасида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (омбудсманни) дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш тартиби ифодасини топди.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) жиноий жавобгарликка тортиш, ушлаб туриш, қамоққа олиш ёки унга нисбатан суд тартибида бериладиган маъмурий жазо чораларини қўллашга розилик олиш тўғрисидаги тақдимномаси ўн кун ичида Қонунчилик палатаси томонидан кўриб чиқилади. Қонунчилик палатасининг сессиялари оралиғидаги даврда эса унинг Кенгаши томонидан кўриб чиқилиб, кейинчалик Қонунчилик палатаси Кенгашининг ушбу масала бўйича қарори Қонунчилик палатасининг мажлисида тасдиқланади. Қонунчилик палатасининг ёки унинг Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этишга розилик бериш тўғрисидаги қарори яширин овоз бериш орқали қабул қилинади. Қонунчилик палатасининг ёки унинг Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) жиноий жавобгарликка тортиш, ушлаб туриш, қамоққа олиш ёки унга нисбатан суд тартибида бериладиган маъмурий жазо чораларини қўллашга розилик бериш тўғрисидаги қарори дарҳол Сенатга юборилади. Қонунчилик палатасининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилишга розилик беришни рад этиши унга нисбатан жиноят ишини юритишни ёки суд тартибида бериладиган маъмурий жазони назарда тутадиган маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишни истисно этадиган ва бундай ишларни тугатишга сабаб бўладиган ҳолат ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 29 августда қабул қилинган "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Регламенти тўғрисида"¹ги Қонуннинг 19-моддаси таҳририга кўра

¹ Вестник Олий Мажлиси Республикаси Ўзбекистон, 2003, № 9-10, С. 137.

Қонунчилик палатасининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) ва унинг ўринбосарини сайлаш тўғрисидаги қарорлари Сенатга келиб тушганидан кейин Сенат ўз мажлисида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) ва унинг ўринбосарини сайлаш ҳақидаги масалаларни кўриб чиқади. Сенатнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) ва унинг ўринбосарини сайлаш масалаларига оид қарорлари Қонунчилик палатасига юборилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг мажлисларида кўриб чиқилганидан кейин ушбу масала юзасидан қабул қилинган узил-кесил қарор қонунда белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Президентига юборилади. Ушбу Қонуннинг ҳам 30¹-моддасида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш назарда тутилди. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) жиноий жавобгарликка тортиш, ушлаб туриш, қамокқа олиш ёки унга нисбатан суд тартибида бериладиган маъмурий жазо чораларини қўллашга розилик олиш тўғрисидаги тақдимномаси ушбу масала бўйича Қонунчилик палатасининг қарори Сенатга келиб тушганидан кейин ўн кун ичида Сенат томонидан унинг мажлисида, Сенатнинг мажлислари оралигидаги даврда эса Сенатнинг Кенгаши томонидан кўриб чиқилади.

Сенатнинг ёки унинг Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этишга розилик бериш тўғрисидаги қарори яширин овоз бериш орқали қабул қилинади. Сенатнинг ёки унинг Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) жиноий жавобгарликка тортиш, ушлаб туриш, қамокқа олиш ёки унга нисбатан суд тартибида бериладиган маъмурий жазо чораларини қўллашга розилик бериш масаласига оид қарори дарҳол Ўзбекистон

Республикаси Бош прокурорига юборилади. Сенатнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилини (Омбудсманни) дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилишга розилик беришни рад этиши унга нисбатан жиноят ишлари юретишни ёки суд тартибида бериладиган маъмурий жазони назарда тутадиган маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлари юретишни истисно этадиган ва бундай ишларни тугатишга сабаб бўладиган ҳолат ҳисобланади¹.

Мамлакатимизда Омбудсман фаолиятини ривожлантириш хорижий давлатларнинг бу борадаги тажрибасини ўрганиш ва унинг ижобий жиҳатларини амалиётга татбиқ этиш билан боғлиқдир. Маълумки, хорижий мамлакатларда ҳам инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг амалга оширилиши назорат қилувчи органлар ва тузилмалар ташкил қилинган. Хорижий мамлакатларнинг бу борадаги амалиёти унинг ўзига хос хусусиятга эга эканлигидан далолат беради. Хусусан, Қозоғистон Республикасида Президент ҳузурида инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия фаолият олиб боради. Ушбу комиссия давлат бошлиғи ҳузуридаги маслаҳатчи орган ҳисобланиб, унинг энг асосий вазифаси Президентнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилишнинг кафили бўлишligига ёрдам беришдан иборатдир. Комиссия ўзига ва Президент номига келган мурожаатларни ҳам кўриб чиқишга ҳақлидир. Ушбу комиссия таркибига қуйидагилар, яъни: раис, раис ўринбосарлари, котиб ва комиссия аъзолари киради. Ушбу таркиб Қозоғистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади. Комиссия мажлиси ҳар чоракда камида бир марта ўтказилади ва унинг ҳузурида жамоатчилик асосида эксперт кенгаши фаолият юритади. Дарҳақиқат, ривожланган демократик мамлакатларда инсон ҳуқуқларига амал қилишни назорат қилувчи тузилмалар ўзининг ривожланиш босқичига эгадир. Кези келганда шуни таъкидлаш лозимки, агар Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича вакил мустақиллигимиз шарофати билан вужудга келган институт бўлса, хорижий мамлакатларда шундай тузилмалар узоқ ўтмишга эга бўлиб бир қатор ташкилий-ҳуқуқий шаклда фаолиятини амалга ошириб келаётганлигидан далолат беради.

Хорижий тажрибани қиёсий ўрганиш шуни кўрсатадики, Омбудсман инсон ҳуқуқларининг амал қилишини назорат қилувчи муассаса сифатида ўзининг ўрни ва нуфузига эга. Айрим мамлакатларда Омбудсман сайланадиган, баъзи мамлакатларда эса

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 2009 йил, 15-сон, 179-модда

тайинланадиган шахс бўлиб, у инсон ҳуқуқларига амал қилишни назорат қилиш ваколатига эгадир. Тизимли таҳлил натижалари кўрсатишича, агар давлат бошқарув органлари инсон ҳуқуқларига амал қилинишини фақат конун асосида назорат қилса, Омбудсманлар эса унга риоя қилиш бўйича назоратни мақсадга мувофиқлик, виждонлилик, адолат нуқтаи назаридан амалга оширади. Бу эса хорижий амалиётда синалган демократик институт эканлигидан далолат беради. Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил фаолияти билан шуғулланувчи мансабдор шахслар, яъни Омбудсманлар хорижий давлатларда турлича номда юритилади. Масалан, Швеция, Дания. Ҳиндистонда Омбудсман, Испания ва Колумбияда халқ ҳимоячиси, Францияда воситачи, Руминияда халқ адвокати, Россияда инсон ҳуқуқлари бўйича вакил ва ҳоказо. Қайд этилган давлатларда Омбудсман турли давлат органлари томонидан турли муддатга сайланади ёки тайинланади. Бунга бир қатор мисолларни келтириш мумкин. Масалан, Испанияда Омбудсман беш йил муддатга парламент томонидан сайланса, Франция давлатида эса Вазирлар Кенгаши томонидан тайинланиши конун билан аниқ белгиланиб қўйилган. Хорижий мамлакатларнинг аксариятида конун ва шаклланган амалиётга кўра, Омбудсманларга ҳар қандай фуқаролар бевосита мурожаат қилишлари мумкин. Агар бундай орган, яъни Омбудсман фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишини аниқлаган тақдирда, тегишли идораларга ҳуқуқ ва эркинликларни тиклаш ҳақида таклиф киритишга ҳақлидир. Башарти, омбудсманларнинг таклиф ва тавсиялари тегишли органлар томонидан бажарилмай рад этилса, Омбудсманлар суд органлари билан бир қаторда парламентта ҳам мурожаат қилиш ҳуқуқига эгадир.

Маълумки, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилиш ҳоллари аниқланганда, уларнинг ўзи ҳуқуқ ва эркинликларни тикламайди балки уларни тиклашни тегишли органлардан сўрайди. Шунини алоҳида қайд этиш жоизки, башарти тегишли идоралар ҳуқуқий ҳимояни таъминламаса, унда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларни тиклаш ҳақида судга мурожаат қилишга ҳақли бўлади. Энг муҳими, ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш шундан далолат берадики, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳимояси бўйича турли давлат ва нодавлат тузилмаларининг фаолият юритиши ва уларнинг ўз зиммаларига юклатилган вазифаларни бажариши инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

Илмий таҳлиллар шуни кўрсатадики, Омбудсман институтининг назарий ва амалий муаммоларини шу жумладан, бу борадаги хорижий давлатларнинг тажрибасини ўрганиш мавжуд қонун ҳужжатларини амалиётга қўллаш даражасидан ортда қолмоқда. Бошқача айтганда, Омбудсман фаолиятининг ҳуқуқий асосларини амалиётга қўллаш ҳолати, муаммолари ва уни ҳал қилиш бўйича махсус илмий тадқиқот ишларини амалга оширишни жадаллаштириш талаб этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) миллий ҳуқуқий тизимда нисбатан янги ҳуқуқий институт бўлиб ҳисобланади. Вакил фаолиятининг қонунчилик асосларини тизимли таҳлил этиш далолат беришича, у тобора такомиллашиб бормоқда. Кучли ҳуқуқий давлатдан кучли фуқаролик жамият сари боришда ушбу миллий институтнинг роли тобора ошиб боради. Шу сабабли, вакил фаолиятининг ҳуқуқий тартибга солиш самарадорлигини ошириш истиқболдаги муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли биринчидан, ушбу қонуннинг мониторингини ўтказиб уни янада такомиллаштиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш, иккинчидан, қонунга шарҳлар тайёрлаш, учинчидан, вакил фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишга оид илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, тўртинчидан, вакилнинг минтақавий тузилмалари ҳуқуқий мақомини аниқлаш, бешинчидан, ихтисослашган вакилнинг мақоми ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш, вакил ҳуқуқларини амалга оширишнинг процессуал тартиб ва асосларини такомиллаштириш ўзининг ечимини кутаётган масалалар бўлиб ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини вакил томонидан ҳимоя қилиниши улар ваколатини амалга оширишнинг кафолати бўлиб хизмат қилади.

4.2 §. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги ваколатлари

Маълумки, инсон ҳуқуқлари энг олий кадрият бўлиб ҳисобланади. Шу боис, давлатимиз ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб амалга оширилаётганлиги ҳар бир йўналиш

бўйича ислохотларнинг устувор вазифаси сифатида каралаётганлигидан далолат бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов эътироф этганидек, инсон ҳуқуқларининг давлат манфаатларидан, умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларининг эса миллий ҳуқуқий меъёрлардан устунлиги ҳам Конституцияда муҳрлаб қўйилди. Асосий Қонуннинг 13-моддасида белгиланишича, давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлайди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14-моддасида ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг гайриқонуний ҳатти-ҳаракатлари судга шикоят қилиш ҳуқуқи қафолатланади.

Мамлакатимизда барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга. Фуқаролар жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан ўзаро боғлиқдирлар. Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас. Конституция ва қонунлар нафақат фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини белгилабгина қолмасдан, балки уни амалга ошириш чегараларини ҳам мустаҳкамлайди. Яъни фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шарт. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар ҳам умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига асосланган тарзда ифода этилган. Давлат қайд этилган ҳуқуқларни нафақат конституциявий нормада мустаҳкамлайди, балки уни амалга ошириш ва ҳимоя қилиш асосларини ҳам қафолатлайди. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиб улар фаолияти такомиллашиб бораётганлиги ҳам инсон манфаатларини ҳимоя қилишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Ушбу ўринда шунини таъкидлаш жоизки, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда миллий институтларнинг роли тобора ортиб бормоқда. Айниқса, мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Олий

Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили институтининг жорий этилганлиги ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида”¹ги (янги таҳрири) Қонун вакилнинг ҳуқуқий мақомини аниқ белгилайди.

Вакилнинг фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги ваколатлари ўзига хос хусусиятга эгадир. Биринчидан, вакил ўзининг мақоми жиҳатидан мансабдор шахс бўлиб ҳисобланади. Иккинчидан, вакилга давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан парламент назоратини таъминлаш ваколатлари берилган. Яъни вакил инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини риоя этилиши бўйича ягона парламент назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсдир. Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили институти инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг мавжуд шакллари ҳамда воситаларини тўлддиради. Вакил Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва уларни халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштиришга, халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга хизмат қилади. Шунингдек, фуқароларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ижтимоий онгини оширишга кўмаклашади. Вакил ўз ваколатларини мустақил ҳамда давлат органлари ва мансабдор шахсларга тобе бўлмаган тарзда амалга оширади ва у Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисобдордир. Вакил ўз ваколатларини амалга оширишда қонунда белгиланган принципларга амал қилиши шарт. Бундай принциплар бўлиб, қонунийлик, адолатпарварлик, демократизм, инсонпарварлик, ошкоралик, ҳар бир инсон учун очиқлик ҳисобланади. Қонунийлик принципининг моҳияти шундан иборатки, вакил ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, қонунлари, бошқа қонун ҳужжатларига Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига, шунингдек халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларига амал қилиши зарур. Вакил ўз ваколатларини ижтимоий адолат принципларига асосланган ҳолда амалга ошириши талаб қилади. Қолаверса, умуминсоний, демократик принциплар асосида вакил

¹ Ўзбекистон Республикаси қонуни ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 38-сон, 420-модда.

фаолиятининг ташкил этилиши унинг ваколатларини тўлақонли бажариш имкониятини яратади. Вакил фаолиятининг инсонпарварлиги шундаки, у инсон ҳуқуқи ва эркинликларига риоя этилиши устидан парламент назоратини амалга оширади. Бошқача айтганда, инсонпарварлик унинг ваколатини амалга оширишда муҳим ўрин тутаетди. Инсонпарварлик ҳар бир инсон учун очиқлик, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш самарадорлигини таъминлашга ҳам хизмат қилади. Ҳар бир фуқаро эркин, ошқора, очиқ ҳолда, ҳеч қандай тўсиқсиз вакилга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиши учун мурожаат этишга ҳақлидир. Вакилга бундай мурожаат қилишнинг қулайлиги фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни унга берилган ваколат доирасида ҳал қилиш имкониятини яратади. Вакил фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни ўзига берилган ваколат доирасида шикоятларни кўриб чиқиш ва текширувни ўтказиш орқали амалга оширади. Қонунга кўра, вакил Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини бузаётган ташкилотлар ёки мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги устидан берган шикоятларини кўриб чиқади ва у ўз текширувини ўтказиш ҳуқуқига эга. Бундай шикоятлар ўзининг ҳуқуқий табиатига кўра қонунбузилиши ҳолати билан боғлиқдир. Яъни ташкилотлар ёки мансабдор шахслар ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги оқибатида фуқароларнинг, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилган тақдирда улар вакилга ҳам шикоят билан мурожаат этишга ҳақли бўлади.

Бундан ташқари, вакил учинчи шахсларнинг, шу жумладан нодавлат ношижорат ташкилотларининг муайян бир киши ёки бир гуруҳ шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги устидан берган шикоятларини кўриб чиқиш учун башарти уларнинг бунга розилиги бўлса қабул қилади. Фуқаролар вакилга мурожаат қилишининг талаб ва шартларини ҳам мукамал билиши талаб этилади. Бундай талаб ва шартларни билмаслик фуқароларнинг шикоятларини оқибатсиз қолдирилишига сабаб бўлиши мумкин. Хусусан, суднинг ваколат доирасига қирадиган масалаларни кўриб чиқмаслиги қатъий мустаҳкамлаб қўйилган.

Қонунда Вакил томонидан шикоятларни кўриб чиқишнинг шарти белгиланган. Вакил арз қилувчига ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги маълум бўлиб қолган пайтдан эътиборан ёки арз қилувчи агар у ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг бошқа воситаларидан фойдаланган ҳамда қабул қилинган қарорлардан қаноатланмаган бўлса, ўз шикояти бўйича қабул қилинган охириги қарордан хабар топган пайтдан эътиборан бир йил давомида берилган шикоятларни кўриб чиқади. Қонунда вакил томонидан шикоятларни қайд этилган шартлар асосида кўриб чиқиш муддати бир йил давомида деб белгиланган. Демак, бундай муддат давомида вакил томонидан шикоятларни кўриб чиқиш ва текшириш амалга оширилади. Вакил томонидан шикоятни кўриб чиқиш ва текшириш натижалари бўйича хулоса тайёрланади. Вакилнинг хулосаси ҳуқуқни қўллаш ҳужжати бўлиб тегишли ҳуқуқий оқибатларни вужудга келтиради. Вакилнинг хулосасида иш ташкилот ёки мансабдор шахс томонидан охирига етказилиши зарурлиги, ташкилот ёки мансабдор шахснинг қарори ўзгартирилиши ёхуд бекор қилишини кераклиги, ташкилот ёки мансабдор шахснинг қарори асосланиши зарурлиги, ташкилот ёки кўшимча қарор қабул қилиши лозимлиги ва бошқалар кўрсатилиши мумкин. Вакилнинг хулосаси асосида ташкилот ва мансабдор шахсга бериладиган тавсиялар фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг ўзига хос усули бўлиб ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, вакил томонидан фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича ваколатларини амалга ошириши улар манфаатларига путур етказилишининг олдини олишда муҳим ҳуқуқий восита бўлиб хизмат қилади.

4.3 §. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг қонун ҳужжатларини такомиллаштиришда иштироки

Мустақил мамлакатимизда давлат ҳокимияти тизимининг ҳамма тармоқларида, бозор муносабатларини ривожлантиришда ва инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлашда қонуннинг родини ошириш долзарб муаммолардан бўлиб ҳисобланади. Давлат томонидан қонунчилик фаолиятини тубдан яхшилаш борасида миллий ҳуқуқий тизимни шакллантиришга ва том маънода қонуннинг устуворлигини

таъминлашга гоятда муҳим вазифа сифатида қаралмоқда. Қонун ижодкорлиги соҳасида давлат сиёсати самарали амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, тараққиётимиз ва демократик янгиланиш заминини белгилаб берадиган қонунларни ўз вақтида қабул қилишимиз, уларга ҳаёт тақазо этаётган ўзгартириш ва қўшимчаларни киритишимиз зарурати бугун нечоғли долзарб эканини англаш, тушуниш қийин эмас.¹

Қонун ижодкорлик фаолиятида парламент роли ва ўрни беқийсдир. Мамлакатимизда икки палатали парламентнинг ташкил этилиши бу жараёнда янги истиқболли йўналишни бошлаб берди, қонун ижодкорлик фаолияти жамиятда Конституция ва қонуннинг устунлигини таъминлашга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасига кўра, "Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларнинг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар". Шунингдек, 16-моддасига асосан, мазкур Конституциянинг биронта қонунга Ўзбекистон ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказадиган тарзда талқин этилиши мумкин эмас. Қонун ижодкорлик фаолиятида Конституция ва қонуннинг устунлигини таъминлаган ҳолда ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатни белгиладиган асосларни вужудга келтириш долзарб вазифадир.

Қонун ижодкорлик фаолиятини субъект таркибига кўра, шартли равишда учта гуруҳга биринчидан, қонунчилик иккинчидан, ижро учинчидан, суд ҳокимияти қонун ижодкорлик фаолиятига ажратиш мумкин. Бундай фаолият қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлган субъектлар томонидан амалга оширилади. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 83-моддасига биноан қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига Ўзбекистон Республикаси Президенти, ўз давлат ҳокимиятининг олий вакиллик органи орқали Қорақалпоғистон Республикаси, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикасининг

¹Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳалом таъминини такомиллаштириш-устувор вазифамиздир / Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси // Халқ сўзи. 2006 йил 8 декабрь.

Конституциявий суди, Олий суди, Олий ҳўжалик суди, Бош прокурори эгадирлар ва бу ҳуқуқ қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектлари томонидан қонун лойиҳасини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасига киритиш орқали амалга оширилади.

Ҳозирги шароитда қонун ижодкорлик фаолиятининг асосий йўналиши мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қаратилганлигини қайд этиш жоиз. Қонунчилик фаолияти билан шуғулланишнинг тармоқлари кенг ва хилма-хилдир. Давлатнинг мавжуд бўлиши ҳам айнан Конституция ва қонунларнинг устунлигини таъминлашга боғлиқдир. "Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамият сари" деган методологик асос қонун ижодкорлик фаолиятининг негизини ташкил этади.

Маълумки, икки палатали парламентнинг ташкил этилганлиги қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлган субъектлар олдига муҳим талабларни қўймоқда. Ушбу субъектлар фаолиятининг ўзаро мувозанатини ва фаоллигини таъминламасдан туриб қонунчилик жараёнининг самарадорлигига эришиш мушкул. Қонунчилик амалиёти кўрсатишича, бундай ташаббус ҳуқуқидан фойдаланувчи субъектларнинг қонунчилик жараёнида бевосита иштирокисиз, бошқача айтганда, уларнинг қонун ижодкорлик фаолиятини янада такомиллаштирмасдан туриб давлат ҳокимияти тизимида қонуннинг устунлигига эришиш мураккаб масала бўлиб ҳисобланади. Гарчи, кенг миқёсда қонун ижодкорлик фаолияти амалга оширилаётган бўлса-да, молиявий-иқтисодий инқироз шароитида қонунчиликни такомиллаштириш борасида янги истиқболли йўналишларни белгилаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Янги шароитда қонун ижодкорлик фаолиятининг хусусияти шундан иборатки, қонуншунос энг аввало ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатнинг тури, туси, унга қўлланадиган ҳуқуқ нормаси доираси, чегарасини аниқлаб олиш муҳим аҳамиятга эгадир. Ҳозирги даврда қонунчилик фаолиятидаги ўзига хослик шундан иборатки, биринчидан, мавжуд ҳуқуқий нормаларнинг қай даражада бугунги кунда ҳуқуқий восита вазифасини бажаришга қодирлиги, уни такомиллаштиришга объектив эҳтиёж сезилаётганлик ҳолатини аниқлашга боғлиқдир. Иккинчидан, мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида вужудга келаётган

муносабатларни тартибга солишга оид ҳуқуқ нормаларини мустаҳкамлашга зарурият пайдо бўлаётганлиги билан тавсифланади.

Қайд этилган йўналишнинг ҳуқуқий асосларини яратишда ва такомиллаштиришда энг аввало, у ёки бу ҳуқуқий муносабатни тартибга солувчи норманинг ҳаётийлиги, бошқача айтганда унинг амалиётда қай даражада ҳуқуқий восита сифатида хизмат қилаётганлиги таҳлил этилиши лозим. Кези келганда айтиш жоизки, қонунни қўллаш амалиётини пухта таҳлил қилмасдан туриб қонун ижодкорлик фаолиятининг самарадорлигига эришиш қийин. Шу сабабли, қонунни амалиётда қўллашни ҳар томонлама изчил ўрганиб бориш, мониторинг қилиш узлуксиз амалга ошириладиган мураккаб жараёндир.

Қонун ижодкорлик фаолияти ижтимоий муносабатларнинг ривожидан орқада қолмаслиги лозим. Чунки, ижтимоий муносабатларнинг мазмуни ва моҳияти фуқаролик жамияти ва бозор иқтисодиёти чуқурлашуви жараёнида ўзгариб боради. Ижтимоий муносабатларни табиатида рўй бераётган ўзгаришлар мунтазам таҳлил қилиниб уни ҳуқуқий тартибга солишда қонун нормаларидан самарали фойдаланишни талаб этади. Шу сабабли, жамиятда самарали ҳуқуқ нормаларининг амал қилиши, демократик ҳуқуқий тараққиётнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Амалиёт таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ҳуқуқ нормасини фақат назарий асосга таяниб бир томонлама белгилаш ҳам ўзининг самарасини бермайди.

Қонун ижодкорлик фаолиятида ҳуқуқ нормасининг тузилиши, мазмуни, асослари чегарасини аниқлаб бошқа ҳуқуқий қоидалар билан ўзаро мутаносиблигини таъминламасдан туриб уларнинг ҳаётийлигига эришиб бўлмайди. Қонун нормаларини айниқса, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишга жиҳатдан аҳамият берилиши инсонпарварлик тамойилини рўйбга чиқаришда муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Бу борада нафақат қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектларининг, балки инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларининг ролини оширишни тақозо этмоқда. Бизга маълумки, қонун ижодкорлиги фаолиятида нафақат қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлган, балки бундай ташаббус ҳуқуқи бўлмаган давлат органлари, нодавлат ташкилотлар ва фуқаролар ҳам қонунлар лойиҳаларини тайёрлашда иштирок этиши мумкин.

Айниқса, инсон ҳуқуқлари миллий институтларининг бу борадаги фаолияти кучли ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти

қонунчилик асосларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилдаги “Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида”¹ги Қонуннинг 8-моддасида қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг қонунлар лойиҳаларини тайёрлашда иштирок этиши белгиланган. Ушбу моддага асосан, қонунчилик ташаббусига эга бўлмаган давлат органларининг, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг қонунлар лойиҳаларини ёки янги қонун қабул қилиниши, қонунга ўзгартиришлар, қўшимчалар киритилиши, шунингдек, амалдаги қонунни ёки унинг бир қисмини ўз кучини йўқотган деб топиш зарурлиги тўғрисидаги таклифларни қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти кўриб чиқиши учун киритиши мумкин. Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органлари, нодавлат ташкилотлар ёки фуқаролар томонидан киритилган қонунлар лойиҳаларни ёки таклифларни қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти ўзи ишлаб чиқаётган қонунлар лойиҳалари учун асос сифатида қабул қилиниши мумкин.

Қонун лойиҳаларини ишлаб чиқишда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлган ва бундай ҳуқуққа эга бўлмаган субъектларнинг иштирок этиши қонун ижодкорлик фаолиятининг самарадорлигини оширишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Кези келганда шунга айтиш керакки, гарчи ҳуқуқий адабиётларда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектларининг фаолиятини ўрганишга эътибор қаратилаётган бўлсада, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг қонунлар лойиҳалари тайёрлашда иштирок этиш масалаларини тизимли равишда тадқиқ этиш эътибордан четда қолаётган муаммолардан бири бўлиб ҳисобланади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) ҳам қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган субъект бўлиб саналади. Вакилнинг инсон ҳуқуқлари бўйича қонун ҳужжатларини такомиллаштириш борасидаги фаолиятини ташкил этиш муҳим ўрин тутди. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўғрисида, 2006 йил, 41-сон, 406-модда.

тўғрисида*ти (янги тахрири) Қонуннинг I-моддаси иккинчи қисмига кўра, Вакил Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва уларни халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштиришга, халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга хизмат қилади, фуқароларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ижтимоий онгини оширишга кўмаклашади.

Қонунда вакилнинг ваколат доираси кенг даражада белгиланганидан далолат беради. Биринчидан, вакил давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан парламент назоратини амалга ошириши, иккинчидан, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, учинчидан, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштириш ва халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, тўртинчидан, фуқароларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ижтимоий онгини оширишда кўмаклашиши кабилар шулар жумласидандир. Вакилнинг қайд этилган ваколат ва фаолиятининг муҳим йўналишлари бир-бири билан узвий боғлиқдир. Энг муҳими, вакил қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган мансабдор шахс сифатида инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш борасида фаолиятни ташкил этади. Қонунга кўра, вакилнинг қонун ижодкорлиги фаолиятидаги иштироки доираси аниқ қилиб белгилаб қўйилган. Яъни бундай фаолият бевосита инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш қолаверса, уни келгусида амалиётда татбиқ этишнинг самарадорлигини ошириш билан узвий боғлиқдир.

Вакил қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган ўзига хос субъектдир. Вакилнинг қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган субъект сифатида фаолиятнинг ўзига хос хусусияти инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиш устидан парламент назоратини амалга оширувчи миллий институт мақомига эга эканлигида ёрқин намоён бўлади. Тизимли илмий-амалий таҳлиллар натижаси кўрсатишича, фуқаролар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари соҳасидаги Ўзбекистон Республикаси қонунчилигини такомиллаштириш ва уни халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштириш фаолияти нафақат уларнинг бу борадаги ишини сифатини оширади, балки қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектларига кўмаклашиши орқали қонун ижодкорлик жараёнида билвосита иштирок этиш имкониятини

яратади. Инсон ҳуқук ва эркинликларини ҳимоя қилишга аҳамият берилаётганлиги боис унинг қонунчилик асосларини такомиллаштириш ҳам объектив жараёндир.¹

Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил фуқаролар мурожаатларини, мониторинг тадқиқотлари натижаларини ўрганиш ва таҳлил этиш асосида қонуларнинг амалий самарадорлигини баҳолайди, инсон ҳуқуқлари бузилишларини ва уларнинг сабабларини тадқиқ қилади. қонунчиликдаги бўшлиқларни аниқлайди, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни уларнинг фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ келиши бўйича эксперт баҳолашини амалга оширади. Вакил томонидан унга берилган ваколат доирасида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этиш устидан парламент назоратини амалга ошириш баробарида қонун ҳужжатларини такомиллаштиришда фаол иштирокининг таъминланиши улар манфаатларини самарали ҳуқуқий воситалар асосида ҳимоя қилишга ёрдам беради.

Вакил ўзининг ҳуқуқий мақоми жиҳатидан қонунчилик ташаббусига эга бўлмаган субъект сифатида инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга қаратилган фаолиятни амалга оширади. Амалиётда, вакилнинг бу борадаги фаолияти инсон ҳуқуқлари соҳасида қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга қўмаклашишини ўз ичига камраб олади. Вакилнинг бу борадаги фаолияти фуқаролар шикоятлари ва мурожаатларини таҳлил қилиш; қонун ҳужжатлари номуқамаллиги сабабли мунтазам содир этилган ҳуқуқбузарликларни аниқлаш; амалдаги қонун ҳужжатларини мониторинг қилиш; улардаги бўшлиқларни аниқлаш; қонун ҳужжатларини қўллаш билан боғлиқ ҳолда инсон ҳуқуқлари бузилиши сабабларини таҳлил қилиш; парламентда кўриб чиқиш учун киритилган қонун лойиҳаларини экспертиза қилиш; қонунчиликда аниқланган номуқамаллик ҳолатлари бўйича қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектларига мурожаат қилиш; Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг маърузаларида қонун ҳужжатларида такомилга етмаган ҳолатлар тўғрисидаги ахборот тақдим этиш; инсон ҳуқуқларига оид қонун лойиҳаларини тайёрлаш ва уларни парламентда кўриб чиқиш учун киритиш бўйича ишчи гуруҳлар таркибида фаолият юритиш; инсон ҳуқуқларига доир халқаро шартномаларни ратификация қилиш тўғрисидаги таклифлар

¹ Бу ҳақда матбуотда ҳам алоҳида аҳамият берилмоқда. Ражабова М Омбудсмен фаолиятининг такомиллаштирилиши инсон ҳуқуқларини самарали ҳимоялашга хизмат қилади // Халқ сўзи, 2009 йил 26 март.

тайёрлаш асосида амалга оширилади. Вакил қонунлар лойиҳалари бўйича уларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган принциплари ва нормаларига мувофиқ ҳолга келтиришга, қонун ҳужжатларидаги зиддиятларни бартараф этишга, улардаги бўшлиқларни тўлдиришга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритишга қаратилган таклифлар билан хулосалар тақдим этади. Ушбу ўринда шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга қаратилган фаолияти Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари, уларнинг кўмиталари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзолари ва Қонунчилик палатаси депутатлари билан ўзаро ҳамкорлигига боғлиқдир. Бинобарин, вакилнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси кўмиталари билан ўзаро ҳамкорлиги нафақат инсон ҳуқуқларининг турли соҳаларини ўз ичига камраб олувчи балки инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ қонун ҳужжатларига риоя этилиши мониторинги яқунлари бўйича ахборот алмашишда ҳам намоён бўлади. Шунингдек, бундай тусдаги ҳамкорлик инсон ҳуқуқлари соҳасида биргаликда учрашувлар, семинарлар, тренинглар давра суҳбатларини ташкил этиш орқали амалга оширилиши мумкин.

Вакил нафақат қонунчилик ҳокимияти балки суд ҳокимияти билан ўзаро ҳамкорликни ташкил этиши, инсон ҳуқуқларига оид қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, судларда қабул қилинаётган ҳал қилув қарорларининг инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларга мувофиқ келиши бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленуми қарорлари лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш Омбудсман фаолиятининг асосий йўналишларидан бири бўлиб ҳисобланади. Масалан, вакил Ўзбекистон Республикаси Олий суднинг “Бир қанча жиноят содир этилгандаги қилмишларни тавсифлаш масалалари тўғрисида”ги, “Судлар томонидан жиноят ишларини назорат тартибида кўриш амалиёти тўғрисида”ги Пленум қарорлари лойиҳаларини ҳуқуқий экспертизадан ўтказишда иштирок этганлигини қайд этиш лозим.

Маълумки, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ вакил шикоятларни кўриб чиқишда, шунингдек ўз ташаббуси билан текширувлар ўтказишда аниқланиши

лозим бўлган ҳолатлар бўйича текширувда кўмаклашишни сўраб ташкилотларга ва мансабдор шахсларга мурожаат қилиши мумкин. Шунинг илоҳотида олиб, процессуал қонун ҳужжатларини вакил мурожаатини кўриб чиқишнинг тартиби ва асосларини назарда тутувчи нормаларни ифода этиш мақсадга мувофиқ. Чунки, қонунда вакилнинг мурожаат қилиш ҳуқуқи қафолатланганлигини илоҳотида олиб уни ҳал қилишнинг процессуал жиҳатларини белгилаш, судларда инсон ҳуқуқларини устивор ҳимоя қилишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Албатта, процессуал ҳуқуқ доктринасида бундай ёндашув суд амалиёти нуқтаи назаридан баҳсли бўлсада, аммо вакилга берилган ваколатларни амалга оширишнинг ишончли механизмининг яратишга хизмат қилади десак, муволафа бўлмайди.

Бундан ташқари, ҳалқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларини ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳалқаро шартномаларини судларда қўлланиши муҳим аҳамият касб этади. Бу ўз навбатида, фуқароларнинг адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқини тўлароқ таъминлаш имкониятини яратади. Масалан, вакил томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий суд ва Ўзбекистон Республикаси Олий Хўжалик суди Пленумларининг “Судлар томонидан ҳалқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принцип ва меъёрларининг ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳалқаро шартномаларининг қўлланиши тўғрисида”ги қарорини ҳуқуқий экспертизадан ўтказишда иштирок этганлиги фикримизнинг ёрқин далилидир. Дарҳақиқат, вакилнинг Олий суд ва Олий хўжалик суди Пленуми қарорлари лойиҳалари юзасидан берилаётган таклиф ва тавсиялари тавсиявий тусга эга бўлса-да, уларнинг тегишли тартибда ҳуқуқни қўллаш амалиётида илоҳотида олиниши инсон ҳуқуқ ва манфаатларини самарали ҳимоя қилишга ёрдам беради.

Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг вазифаларидан бири инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини такомиллаштириш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш ҳисобланади. Вакил бундай таклифларни ишлаб чиқишда биринчидан, ўз фаолиятида инсон ҳуқуқларига оид қонун ҳужжатларини амалиётда татбиқ этишга, иккинчидан, хорижий мамлакатлар Омбудсманларининг бу борадаги иш тажрибасига таянади. Вакил фаолияти қонунларни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдан иборат бўлиб қолмасдан ўзига хос мониторинг амалиётини ҳам юритади. Вакил томонидан инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этиш ва ҳимоя қилишни амалга

оширишнинг мониторинги ўтказилади. Вакил қабул қилинган қонунларни амалга ошириш бўйича парламент назоратини, амалдаги қонун ҳужжатларининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартларга мувофиқ келишини мониторинг асосида таъкил этади. Мониторинг натижалари давлат органларига ўз ишларини мувофиқлаштириш ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича тезкор ва асосли қарорлар қабул қилишда ёрдам беради. Вакилнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилиши бўйича мониторинг амалиёти ўзига хос хусусиятга эга бўлиб унинг тушунчаси, моҳияти, ҳуқуқий мониторинг тизимида тутган ўрни, шакл ва усуллари, натижаларини баҳолаш ва келгусида унинг натижалари бўйича ишлаб чиқилган ҳулоса, таклиф ва тавсияларни ҳуқуқни қўллаш амалиётида татбиқ этиш механизмларини ишлаб чиқиш зарурияти вужудга келмоқда. Шу боис, инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг бу борадаги шаклланган амалиётини инобатга олиб қонунчилик асосларини такомиллаштириш истикболдаги муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади.

Илмий ва амалий таҳлиллар кўрсатишича, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг қонунлар лойиҳаларини тайёрлашда иштирок этиш муаммоларини ўрганиш долзарб масаладир. Биринчидан, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг, нодавлат ташкилотлари ва фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштирокининг умумий тавсифини баён этиб, унда бундай фаолиятнинг тушунчаси, аҳамияти, моҳияти, шакл ва усуллари ҳамда уни амалга ошириш тартиби, асосларини, хорижий давлатларда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган субъектларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштирокининг ўзига хос хусусиятлари ёритилиб берилиши лозим. Иккинчидан, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органлари, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштирокининг ўзига хос жиҳатлари тизимли тадқиқ этилиши зарур. Яъни қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштироки, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган нодавлат ташкилотларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштироки, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган нодавлат ташкилотларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда қатнашиши, фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштироки

масалалари назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш зарурияти пайдо бўлмоқда. Шунингдек, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти билан бундай ҳуқуққа эга бўлмаган давлат органлари, нодавлат ташкилотлари ва фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлаш бўйича ўзаро ҳамкорлигининг ташкилий-услубий тартиби ва асослари айниқса, давлат органлари ва нодавлат ташкилотлари юридик хизматининг самарадорлигини ошириш муаммоларини тадқиқ этиб ўрганиш талаб этилмоқда. Энг муҳими, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органи, нодавлат ташкилоти ва фуқаролар томонидан қонун лойиҳаларини ёки янги қонун қабул қилиниши, қонунга ўзгартишлар, қўшимчалар киритилиши шунингдек, амалдаги қонунни ёки унинг бир қисмини ўз кучини йўқотган деб топиш зарурлиги тўғрисидаги таклифларни қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти кўриб чиқиши учун киритиш тартиби, унинг мазмунига қўйиладиган талаблар хусусан, қонун лойиҳаларининг шакли, тузилиши, унинг баёнига тааллуқли талаблар, матнида тушунчалар ва атамалардан фойдаланиш, унда ҳаволалардан фойдаланиш, таклифларга илова қилинадиган ҳужжатлар, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти томонидан таклифларни қабул қилиш, қўшимча ўрганиш учун юбориш ва унинг ҳуқуқий асосларини таҳлил этиш лозим. Қонун ижодкорлиги фаолиятини янги сифат bosқичига кўтаришда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектларининг қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш бўйича таклифларни киритиш тартиби ва услубий тавсияларни ишлаб чиқиб, белгиланган тартибда расмийлаштириш уларнинг бу борадаги фаолиятини тегишли тартиб ва таомиллар асосида амалга ошириш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг қонун ҳужжатларини такомиллаштиришдаги иштирокининг тaminланиши ва унинг бу борадаги фаолиятининг самарадорлиги оширилиши фуқаролар ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

У БОБ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА АДВОКАТУРА ИНСТИТУТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ

5.1 §. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда адвокатура институтининг тутган ўрни ва роли

Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилинишини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов таъкидлаганидек, мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар натижасида жинсий жазо тизимини либераллаштириш, амалда суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш жараёнларига катта эътибор берилди. Адвокатура институти ислоҳ этилди. Суд қарорларини ижро этиш тизими, прокуратура фаолияти такомиллаштирилди, бутун суд-ҳуқуқ тизимини босқичма-босқич демократлаштиришга қаратилган бошқа бир қатор чора-тадбирлар амалиётга татбиқ этилди¹. Демократик ислоҳотларнинг муҳим таркибий қисми бўлган фуқаролик жамияти институтларини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, мустақил оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш бўйича ҳам кўп ишлар амалга оширилди.

Айтиш лозимки, "... мамлакатимиздаги ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатлари устуворлиги қатъий мустаҳкамланди. Конституциямизнинг ўзига хос хусусиятлари – унда ҳуқуқий ва сиёсий тафаккурнинг энг юксак ютуқлари, Ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибаси ҳамда Ўзбек халқи маданияти ва миллий анъаналарининг чуқур илдизларига таянилгани ҳисобланади"².

Янги жамиятни барпо этишда адвокатура институти Конституция ва қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қилади. Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади экан, уни таъминлашда адвокатура ҳам ўзига хос ўрин

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш устувор максимизмиздир // Жаҳон вақирозининг оқибатларини енгиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ва тараққий толгай давлатлар даражасига кўтарилиш сари. Т.18. –Т.: Ўзбекистон, 2010. - 129 б.

² Азизхўжаев А. Чин Ўзбек иши. –Т.: Ўзбекистон, 2011. - 480 б.

тутади. Қонун ижодкорлиги фаолиятида, айниқса, қонунларнинг инсон ҳуқуқ ва манфаатлари нуқтаи назаридан ижросини таъминлашда адвокатуранинг роли бекиёсдир. Инсон ва фуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини амалга ошириш ҳам малакали юридик ёрдам кўрсатиш билан ҳамбарчас боғлиқдир. Адвокатура конституциявий институт бўлганлиги сабабли, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафолатини таъминланишида ҳам муҳим ўрин тутати. Давлат фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда бошқа ҳимоя тузилмалари билан бир қаторда адвокатуранинг малакали юридик ёрдам кўрсатишга ҳам таянади.

Ҳуқуқий адабиётларда тўғри таъкидланганидек, “адвокатура”, “фуқаролик жамияти” ва “давлат” ўзаро боғлиқ тушунчалардир. Адвокатура бу жамиятда барча шахсларнинг, яъни фуқаролик жамиятининг, ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш эҳтиёжи натижасида пайдо бўлган жамият фаолияти самарасидир. Адвокатуранинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини эса қонун чиқарувчи ҳокимият орқали давлат белгилайди, яъни адвокатура бу қонун устуворлиги, мустақиллик ва бошқа демократик принциплар асосида жисмоний ва юридик шахсларга юридик ёрдам кўрсатиш мақсадида фаолият олиб борадиган ҳуқуқий институтдир”¹.

Дарҳақиқат, адвокатура фуқаролик жамиятининг институти сифатида жамиятда турли қучларнинг мувозанатини таъминлашда, жамият аъзоларининг ҳуқуқий онгини оширишда ва давлат органлари нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишга ёрдам беради. Адвокатура ҳеч қандай давлат органи тизимига кирмайди, ўз фаолиятини мустақил ўзини ўзи маблағ билан таъминлаш асосида амалга оширади. Адвокатура сиёсий ташкилот эмас, ҳар қандай шахс ҳам бундай фаолият билан шуғулланмасдан фақат юрист-ҳуқуқшунослар жалб этилиб, давлатнинг инсон ва фуқароларнинг, қолаверса, юридик шахсларнинг қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ юридик ёрдам кўрсатиш вазифасини амалга оширади. Адвокатуранинг мустақиллиги унинг жамиятдаги ўрнини белгилаб беради. Унинг моҳиятини икки жиҳатдан очиб бериши мумкин. Яъни, адвокатлар ҳамжамиятининг ва ҳар бир адвокатнинг мустақиллигини ўз ичига қамраб олади. Адвокатлар ҳамжамиятининг

¹ Рустамбоев М.Х., Тухташева У.А. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти ва суд-ҳуқуқ ислоҳоти: илмий – публицистик нашр –Т.: ТДЮИ, 2009. - 441 б.

мустақиллиги шу билан изоҳланадики, унинг тузилиши ва фаолиятини амалга ошириш асослари устивор қонун билан белгиланади. Ҳар бир адвокатнинг мустақиллиги энг аввало, улар касбий фаолиятини амалга оширишда яққол намоён бўлади. Адвокатура ҳар қандай давлатнинг ҳуқуқий институти сифатида қонун билан кафолатланган, инсон ва фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилиш билан боғлиқ ҳуқуқни кўллаш амалиётини амалга оширувчи, ҳимояни таъминловчи мустақил нодавлат нотижорат ташкилотидир.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида мамлакатимизда давлат ва жамият қурилишининг асосий тамойиллари аниқ ифодалаб берилди, давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқларига бўлиниши энг муҳим тамойил сифатида белгиланди. Шунингдек, инсон ҳуқуқларининг давлат манфаатларидан, умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларининг эса миллий ҳуқуқий меъёрлардан устунлиги ҳам Конституцияда муҳрлаб қўйилди.

Мамлакатимизда ислохотларнинг изчил кечаётганлиги, ҳар бир ўзгариш аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда, мукаммал узоқни кўзлаб ишлаб чиқилган дастурлар асосида амалга оширилаётганлиги Ўзбекистон ўз тараққиёт йўлини нақадар тўғри танлаганлигидан далолат беради. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясига қаратилган суд-ҳуқуқ соҳасидаги ўзгаришлар ва янгиликлар мамлакат тараққиётида алоҳида ўрин эгаллайди. Суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг ажралмас қисми бўлмиш адвокатура тизимини тубдан ислох қилиш, унинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги аҳамиятини кучайтириш улар чинакам мустақиллигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Жамиятда адвокатура институтининг мавқеини кўтариш, жисмоний ва юридик шахсларнинг малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустақамлайдиган конституциявий нормани амалга ошириш борасида адвокатура фаолиятини янада кучайтириш, ўз навбатида, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишда адвокатура институтининг ролини оширишга замин яратади.

Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясини таъминлашда адвокатура институтининг роли бекиёсдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов таъкидлаганидек, конституциявий меъёрлар ва қонунларнинг устуворлиги, улар инсон

манфаатини кўзлаб иш тутишга ва шу доирада ижтимоий ўзаро муносабатларни мақбул ҳолга келтиришга йўналтирилганлиги мамлакатда барқарорликни ҳуқуқий жихатдан таъминлашнинг, фуқаролик жамияти асосларини қарор топтиришнинг асосий омилидир. Мамлакатимизда кенг кўламда, босқичма-босқич амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ тизими соҳасидаги ислоҳотлар ҳам айнан фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг самарали ҳимоя қилинишини ҳар томонлама таъминлашга қаратилгандир. Боз устига адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг самарали ҳимоя қилинишини ҳар томонлама таъминлашга қаратилган суд-ҳуқуқ тизими соҳасидаги ислоҳотларнинг устивор вазифасидир.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, адвокатура тизими тубдан қайта ташкил этилиб, фуқаролар ҳамда юридик шахсларга ҳуқуқий ёрдам кўрсатишнинг бозор муносабатлари талабларига мос бўлган тизими шакллантирилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 116-моддасига асосан тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқи кафолатланиб, фуқароларга, корхона, муассаса ва ташкилотларга юридик ёрдам бериш каби муҳим вазифалар адвокатура тизимига юклатилди. Адвокатура – ҳуқуқий институт бўлиб, у адвокатлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар ҳамда хусусий адвокатлик амалиёти билан шуғулланувчи айрим шахсларнинг мустақил, кўнгилши, касбий бирлашмаларини ўз ичига олади. Адвокатура Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, ажнабий фуқаролар, фуқаролиги бўлмаган шахсларга, корхоналар, муассасалар, ташкилотларга юридик ёрдам кўрсатади. Адвокатура ўзининг ҳуқуқий табиати жихатидан, аввало, фуқаролик жамиятининг институтидир. Зеро, ушбу институт бир томондан, нотижорат ташкилот мақомига эга бўлса, иккинчи томондан, фуқаролик жамиятининг асосий талаби бўлмиш инсон, унинг ҳуқуқлари ва эркинликларининг самарали ҳимоясини таъминлашга қаратилган муҳим ҳуқуқий қадриятдир. Шу боис ҳам фуқаролик жамиятининг институтлари тизимида адвокатура муҳим ўрин тутаяди. Адвокатура ҳуқуқий институт бўлиб, ўзининг фаолиятини мустақил олиб боради. Унинг фаолиятига тўсқинлик қилиш, аралаштириш, тазйиқ ўтказиш қатъий тақиқланади.

Президентимиз И.Каримов айтганларидек, “Ҳозирги вақтда мамлакатимизда прокурор ва адвокатнинг тенглигини, жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича суд фаолиятининг барча босқичларида ўзаро тортишув бўлишини таъминлашга, одил судловнинг сифати ва тезкорлигини оширишга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар изчил амалга оширилмоқда”¹.

Ҳуқуқий адабиётларда тўғри таъкидланганидек, “Суд-ҳуқуқ тизимининг демократик асосларини янада чуқурлаштириш, миллий қонунчилик асосларини шакллантириш, жиноят процессуал қонунчилигини такомиллаштириш ҳамда прокуратура органлари фаолиятини ҳозирги кун талаблари асосида қайта кўриб чиқиб, уни шу кун талабларига мувофиқлаштириш ва бунда шахс ва жамият эҳтиёжларини ҳисобга олиш прокуратура органлари фаолиятини ҳамда унинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқармоқда”². Зеро, демократик ислоҳотлар жараёнида адвокат ва прокурорнинг ҳуқуқий мақоми ва ваколатларини тенглаштириш нафақат жиноят процессида ўзаро тортишувликни таъминлашга балки, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлашга ҳизмат қилади. Жамият ҳаётидаги чуқур ўзгариш ва янгиланишлар, инсон онгида демократик қадриятларни мустаҳкамланиб бориши, янгича ҳуқуқий тафаккурнинг шаклланиши прокуратура тизимини ҳам жиддий ислоҳ қилишни тақозо этади. Сўнгги йилларда прокуратура органлари фаолиятини белгиловчи ҳуқуқий асослар такомиллаштирилиб, унинг ҳуқуқий мақомига бир қатор ўзгартиришлар киритилди, прокуратурани ҳуқуқий ҳимоялаш ваколатлари кучайтирилди. Эндиликда прокуратура инсон ва фуқаро ҳуқуқлари, давлат ва жамият манфаатлари ҳимоячиси сифатида фаолият юритмоқда³.

Адвокатурани ривожлантириш, унинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва ролини ошириш, айблов ва ҳимоянинг тенглигини таъминлаш мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилиб, бунинг учун зарур бўлган ҳуқуқий асослар яратилди. Суд-

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг ҳўшма мажлисидаги маърузаси. - Т: Ўзбекистон, 2010. - 18 б.

² Пулатов Б. Прокурор қаторати. Дарслик – Т. Ўзбекистон, 2009. - Б. 5-6.

³ Ковров Р.Ҳ. Ислоҳотларнинг бош мақсади инсон манфаатларига хизмат қилишдир // Қонун ҳимоясида, 2005. 8-св, Б. 6-7.

ҳуқук тизимининг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланган адвокатура институтини ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий асоси сифатида 1996 йил 27 декабрда мамлакатимиз тарихида илк бор “Адвокатура тўғрисида”¹ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Мазкур соҳада олиб борилаётган ислоҳотлар давом эттирилиб, 1998 йил 25 декабрда адвокатнинг дахлсизлиги, адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва ижтимоий ҳимояси, юридик ёрдамни таъминлаш кафолатлари, адвокатура билан давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солувчи яна бир муҳим Қонун - “Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”²ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг ташкил этилиши ва адвокатура тизимининг ислоҳ этилиши натижасида 2008 йил 31 декабрдаги “Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”³ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан адвокатура тўғрисидаги қонун ҳужжатлари уни ривожлантиришнинг янги имкониятини яратди. Шу билан бирга адвокатура фаолиятига оид Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Адлия вазирининг буйруқлари, Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг қарорлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, амалда жорий этилмоқда. Шахс ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган, фуқаролик жамиятининг асосий ва муҳим институтларидан бири бўлган адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Адвокатура тизими ва адвокатлик фаолиятининг кафолатларини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатининг мантиқий давоми сифатида 2008 йил 1 майда Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан “Ўзбекистон Республикасида адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”⁴ги Фармон қабул қилинганлиги оламшумул аҳамиятга эга.

¹ Адвокатлик фаолиятининг ҳуқуқий асослари (илмий-амалий қўлланма) ЎзР Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. –Т.: Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. – 41 б.

² Адвокатурага оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. –Т.: Адилят, 2011. – 32 б.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 52-сон, 514-модда.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2008 йил, 5-сон, 252-модда.

Мазкур Фармон билан адвокатура институтини янада такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари белгилаб берилиши суд-хуқук тизимининг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланган адвокатура институтини ислоҳ қилишнинг янги босқичини бошлаб берди. Фармонга кўра, қуйидагилар адвокатура институтини янада ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари этиб белгиланди: биринчидан, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш соҳасида фуқаролик жамиятининг асосий институтларидан бири бўлган адвокатуранинг самарали ўзини ўзи бошқарадиган марказлаштирилган тизимини ташкил қилиш; иккинчидан, адвокатликка номзод шахсларнинг малакасига нисбатан кўйилаётган талабларни кучайтириш, уларнинг юридик соҳа бўйича иш тажрибасига эга бўлиши ва адвокатлик тузилмаларида амалиёт ўташини белгилаш, шунингдек адвокатларнинг мунтазам равишда касбга оид малакасини оширишнинг мажбурийлигини жорий қилиш; учинчидан, адвокатурани ҳалол ва касб маҳорати юқори мутахассислар билан тўлдиришни таъминлайдиган самарали лицензиялаш тизимини ташкил этиш; тўртинчидан, адвокатлик тузилмаларининг ваколатларини аниқлаштириш ва ҳуқуқий мақомини белгилаб бериш; бешинчидан, жиноят процессида айблов ва ҳимоя тарафларининг процессуал ҳуқуқлари тенглигини таъминлаш; олтинчидан, ҳуқуқшунослик соҳасида махсус билимга эга бўлмаган шахсларнинг суд ишида иштирок этишига йўл қўймасликка қаратилган тарафлар вакиллиги институтини босқичма-босқич такомиллаштириш; еттинчидан, адвокатлар томонидан касб этикаси қондаларига риоя этилишини назорат қилиш механизми ва адвокатларга нисбатан интизомий иш юритиш тизимини такомиллаштириш.

Қайд этилган Фармонда белгиланган адвокатура институтини янада ислоҳ қилишнинг қайд этилган йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган тергов ва суд ишлари юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқининг кафолатланишини таъминлашга хизмат қилади.

Бинобарин, адвокатура институтини янада ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, уни келгусида ривожлантиришга ёрдам беради. Хусусан, процессида айблов ва ҳимоя тарафларининг процессуал ҳуқуқлари тенглигини таъминлашда, суд ишларини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини амалга оширишда ҳуқуқшунослик соҳасида махсус билимга эга бўлмаган шахсларнинг

суд ишида иштирок этишига йўл қўйилмаслиги муҳим аҳамият касб этади. Қайд этилган фармон Ўзбекистон Адвокатлар ассоциацияси негизида барча адвокатларнинг мажбурий аъзолигига асосланган Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасини ташкил этиш ҳамда унинг асосий вазифалари ва фаолият йўналишларини ҳуқуқий жихатдан мустаҳкамлаб қўйди. Адвокатлар палатаси адвокатлик тузилмалари фаолиятини марказлашган ҳолда мувофиқлаштириб, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида тузиладиган ҳудудий тузилмалари билан биргаликда адвокатуранинг ягона ўзини ўзи бошқариш тизимини ташкил этадиган бўлди. Қонун ҳужжатларда адвокатлик тузилмаларининг ваколатларини аниқлаштириш ва ҳуқуқий мақомини белгилаш адвокатура институтини янада ислоҳ қилишнинг асосий йўналишларидан бири сифатида эътироф этилди. Амалдаги қонунчилик республикада адвокатлик тузилмасининг ташкилий шакллари сифатида адвокатлар бюрolari, хайъатлари ва фирмалари, шунингдек адвокатлар бирлашмалари фаолият кўрсатишини назарда тутган бўлсада, мавжуд адвокатлик тузилмаларида фаолият кўрсатаётган барча адвокатларнинг ягона бирлигини таъминловчи адвокатуранинг ўзини ўзи бошқарув органларини ташкил этиш масалалари қонунчиликда ўз аксини топмаган эди. Муқаддам адвокатларнинг касбий бирлашмаси сифатида фаолият кўрсатган Ўзбекистон Адвокатлар ассоциацияси ихтиёрий аъзоликка асосланган жамоат ташкилоти эканлиги боис, республикада касбий фаолият билан шуғулланаётган адвокатларнинг 2080 нафари Ўзбекистон Адвокатлар ассоциациясига аъзо ҳисобланар, улардан 1114 нафаригина мунтазам равишда аъзолик бадалларини тўлаб борардилар. Аъзоларнинг қарийб 80 фоизи адвокатлар хайъатида фаолият кўрсатаётган адвокатлардан ташкил топган бўлиб, адвокатлик фирма, бюрolariда фаолият кўрсатаётган адвокатларнинг касбий фаолияти, улар томонидан аҳолига кўрсатилаётган юридик ёрдам сифати назоратдан четда қолиб кетаётган эди¹. Илгари амалда бўлган адвокатлик фаолиятини лицензиялаш тизими ҳозирги кун талабларига жавоб бермай қолди. У лицензия олган шахсларнинг кўпчилигини амалда адвокатлик фаолияти билан шуғулланишини таъминлай олмади. Натижада

¹ Рушнқарова Ш. Ўзбекистонда демократлаштиришни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини барпо этишда адвокатура институтининг туган урни ва роли // Адвокатлик фаолияти: назария ва амалиёт масалалари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. –Т.: 2010. –Б. 26-27.

лицензия олган 7000 шахсдан факат 4000дан ортиги адвокатлик фаолияти билан шуғулланишди¹. Адвокатурани ривожлантириш, унинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва ролини ошириш, айблов ва ҳимоянинг тенглигини таъминлаш мақсадида кўриладиган чора-тадбирлар адвокатлик фаолияти билан шуғулланмоқчи бўлган шахсларга қўйиладиган талаблар юқори даражада эканлигидан далолат беради. Яъни улар: олий юридик маълумотга эга бўлиш (бакалавр, магистр); қонунчиликда белгиланган тартибда адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни олиш; Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлиши талаб этилади. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ва фуқаролик процессуал қонунчилигига мувофиқ суд қарори билан муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган, шунингдек жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигига кўра, судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахсларнинг адвокатлик фаолияти билан шуғулланиши таъқиқланади. Қонун адвокатлик касбини танлаган фуқароларга бир пайтнинг ўзида бошқа фаолият билан ҳам шуғулланишда айрим чекловларни белгилайди. Хусусан, адвокат илмий ва педагогик фаолиятдан, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси ҳамда унинг ҳудудий бошқармаларидаги фаолиятдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа турдаги фаолият билан шуғулланишга ҳақли эмас. Бунда илмий ва илмий педагогик фаолият деганда, мақолалар, ўқув қўлланмалари, монографиялар, дарсликлар ёзиш, номзодлик ва докторлик диссертация тадқиқотларини амалга ошириш, таълим, малака ошириш ва қайта тайёрлаш муассасаларида дарс ўтиш, илмий маслаҳат ҳамда бошқа илмий тузилмалар фаолиятида катнашиш назарда тутилади. Адвокатлик фаолиятида бундай чекловнинг ўрнатилганлиги малакали юридик ёрдамни таъминлаш, адвокат томонидан бошқа ишларга чалғимасдан мунтазам ўз устида ишлаш ҳамда унга ишонч билдирувчи шахсларга (ҳимояси остидаги шахслар) самарали ҳимоя ҳуқуқини кафолатлашга қаратилгандир. Адвокатура ўз фаолиятини қонун устуворлиги, мустақиллик ва бошқа демократик принциплар асосида амалга оширади. Бу принциплар адвокатура тўғрисидаги қонунда мустаҳкамланган мустақил демократик давлатимизнинг ҳуқуқий сиёсати моҳиятини жаҳон стандартларига жавоб берадиган даражада ва ҳозирги жамият

¹ Рустамбоев М.Х., Тухташева У.А. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти ва суд-ҳуқуқ ислоҳоти: илмий – публицистик нашр –Т.: ТДЮИ. 2009. - 445 б.

ривожининг йўналишларини ифодалайдиган, фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари йўлида хизмат киладиган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ахлоқий ва ҳуқуқий тасаввурларини акс эттирадиган етакчи ғоялар ҳамда асосий қоидалар негизда шаклландир. Адвокатура фаолиятининг принциплари адвокатура йўналишининг барча соҳаларида Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида мустаҳкамланган қонун устуворлиги, адолатлилик, инсонпарварлик, демократизм, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, умуминсоний қадриятларнинг халқимизга хос ва мос бўлган урф-одат, қадрият ва анъаналари ва умум эътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларининг устуворлиги ҳамда бошқа тамойилларга асосланади. Адвокатура фаолиятининг принциплари адлия органининг адвокатлик фаолияти билан шуғулланувчи тузилмаларининг ҳуқуқий соҳасини тартибга солади ва ижро этиладиган вазифалари билан белгиланадиган ўзига хос мазмунга эгадир.

Таъкидлаш керакки, адвокатлик тузилмаларининг ташкилий шакллари устидан марказлашган ягона бошқарувни ташкил этиш, ўз навбатида, улар фаолиятининг уйғунлиги, корпоратив бирлигини, адвокатлик касбига қўйилган юксак талабларни таъминлаш, улар томонидан кўрсатиладиган малакали юридик ёрдам сифатини кафолатлаш, адвокатларнинг касб этикаси қоидаларига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш, уларнинг касбий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш имконини беради.

Мамлакатимизда демократик жараёнларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини барпо этишда адвокатуранинг тутган ўрни ва ролини оширишда бир қатор ҳуқуқий омиллар муҳим ўрин тутди: Хусусан, фуқаролик жамиятининг энг муҳим институти сифатида адвокатуранинг ҳимоя тизимида мавқеини янада ошириш чораларини кўриш: фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар субъектларига белул ва ҳақ эвазига малакали юридик хизмат кўрсатишнинг роли ва таъсирчанлигини кучайтириш; адвокатлик тузилмалари фаолиятининг самарадорлигини ошириш, айниқса, жисмоний ва юридик шахсларга малакали юридик ёрдам кўрсатишда улар масъулияти ва жавобгарлигини ошириш; миллий ҳуқуқий тизимда янги истикболли йўналиш сифатида адвокатура қонунчилигини тизимли ривожлантириш; таълим муассасаларида адвокатура фаолиятининг ҳуқуқий асосларини мустақил ўрганишнинг самарадорлигини ошириш; олий, ўрта ва махсус таълим

муассасаларида адвокатура фаолиятининг ўқув – услубий таълими бўйича амалий ишларни ташкил этишга эътиборни янада кучайтириш кабилар шулар жумласидандир. Адвокатурани ривожлантириш, унинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва ролини ошириш, айблов ва ҳимоянинг тенглигини таъминлаш мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилаётганлиги бежиз эмас. Зеро, адвокатура институти демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда ўзига хос ўринга эга. Шундай экан, мамлакатимизда адвокатура институтини янада ислох қилиш, шу мақсадда хорижий давлатлар қонунчилик тажрибаларини ўрганиш, таҳлил қилиш, миллий қонунчилигимизнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда янада такомиллаштириш устувор вазифалардан бўлиб ҳисобланади. Ўтмишдан фарқли ўларок, унинг асосан жиноят процессида иштирокчи эмас, балки унинг фуқаролик, хўжалик, тадбиркорлик, банк, инвестиция ва бошқа бозор муносабатлари билан боғлиқ малакали юридик ёрдам кўрсатишда улар ролини ошириш зарур. Яъни жамиятда энг нуфузли касб сифатида улар мавқеини кучайтириш, аҳоли айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, уларга юридик ёрдам беришнинг ҳар қандай шакл ва усуллардан фойдаланишни тақозо этади. Кучли давлатдан-кучли жамият сари боришда бу муҳим ҳуқуқий институтни янада ривожлантириш демократик тарақиёт учун хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, фуқаролик жамиятини барпо этишда адвокатура институтини фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги ролини оширишни таъминланиши инсон ҳуқуқи ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим гарови бўлиб ҳисобланади.

5.2 §. Адвокатура фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва асослари

Фуқаролик жамиятининг институти бўлган адвокатура ўз фаолиятини қонун устуворлиги, мустақиллик ва бошқа умумий демократик принциплар асосида амалга оширади. Шу билан адвокат фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва ҳуқуқий асослари билан боғлиқ масалаларни ўрганиш инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилиш билан бир қаторда адвокатура институтини янада ислох этиш билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов давлат қурилишини эркинлаштириш масалаларига тўхталар экан, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг зарурлигига эътиборни қаратади ва “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” деган сиёсий қурилиш дастурининг моҳияти ана шунда яққол намоён бўлади”¹. деб таъкидлайди. Барчамизга маълумки, инсон ҳуқуқлари энг олий қадриятдир. Бугунги кунда кенг жамоатчиликнинг илғор ғояси, қолаверса, биринчи галдаги саъй-ҳаракати, фуқаролик жамиятини шакллантириш, ушбу жамиятда инсон ҳуқуқларини олий даражага кўтаришга қаратилмоқда. Шу боис, давлатимизда суд-ҳуқуқ тизимини янада либераллаштириш, фуқаронинг тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустақкамлайдиган конституциявий нормани амалга ошириш, адвокатуранинг ташкилий мустақиллигини таъминлаш бўйича амалий ишлар амалга оширилмоқда.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 22-моддасида “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳам, унинг ташқарисида ҳам ўз фуқароларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва уларга ҳомийлик қурсатишини кафолатлайди” - деб кўрсатилган бўлса, 116-моддасида “Айбланувчи ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминланади, тергов ва суд юритишининг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқи кафолатланади” деб мустақкамланган.

Ўз шаклланиши ва ривожланиш жараёни йўлида қабул қилинган, адвокатура институтининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини белгилайдиган, бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мавжудлигига қарамадан бу институт янада ислоҳ қилинишга муҳтож эди². Натижада 2008 йил 1 майдаги “Ўзбекистон Республикаси адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чораталбирлари тўғрисида”ги Фармонида белгиланган бир қатор устувор вазифалардан келиб чиқиб 2008 йил 31 декабрда “Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва кўшимчалар киритиш тўғрисида”³ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда: Биринчи қақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маъруза // Халқ сузи, 1999 йил 14 апрель.

² Рустамбоев М.Х., Тухтаева У.А. Ўзбекистон Республикасида суд доқимияти ва суд-ҳуқуқ вилоҳоти: илмий-публицистик нашр - Т.: ТДЮИ, 2009 - Б 442 - 443.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 52-сон, 514-модда.

Шуни таъкидлаш лозимки, кўпгина Европа давлатларида адвокатура институти иккита институт: адвокатура ва судда вакиллик қилиш сифатида шаклланган ва ривожланган. Бизнинг мамлакатимиз қонунчилигида эса адвокатура зиммасига барча жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш, одил судловни амалга оширишда иштирок этиш, қонунийликка риоя қилиш вазифаси юклатилган¹.

Ғ.Эрматов ва П.Бакуновларнинг фикрича, “Эндиликда жиноят процессуал ҳуқуқида адвокатларга далилларни тақдим этиш, тўплаш имконияти яратиб берилди. Ўз миждози билан хоҳлаган пайтда учрашиш, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ҳатто қамоқда бўлсада жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органларининг руҳсатсиз ҳам учрашувлар сони ва давом этиш вақти чекланмаган ҳолда учрашиш, тергов ҳаракатларида қатнашиш имкониятлари берилди. Эндиликда адвокат жиноят процесининг кенг имкониятлар берилган иштирокчиларидан бирига айланди. Адвокатга яратилган имкониятлар кенг бўлиши баробарида унга ҳозирги кунда фан-техника тараққиёти ютуқларидан фойдаланиш имконини берувчи экспертиза тайинлаш ваколатини берилиши жиноят иши юзасидан ҳақиқатни аниқлаш янада мустаҳкамлаш имконини берган бўларди”².

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси жиндий жавобгарликка тортилаётган шахсларнинг ҳимояланиш ҳуқуқини кафолатлабгина қолмай, балки бу ҳуқуқни амалга оширишнинг устувор асосини ҳам белгилайди. Бирор-бир фуқаро етарлича асосларсиз жиндий жавобгарликка тортилмаслиги ва судланмаслиги лозим. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида ҳам жиноят содир қилганликда гумон қилинувчилар, айбланувчилар ҳамда судланувчилар ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминланишлари белгилаб қўйилган. Бу ҳуқуқ эса кўпроқ етарлича кенг имкониятларга эга бўлган адвокатлар томонидан амалга оширилади. Хусусан, жиноят-процессуал қонун ҳужжатлари ҳимоячи-адвокатга суд босқичларида ҳам (суд муҳокамаси даврида, муайян иш юзасидан чиқарилган ҳукм ва ақримларнинг қонунийлиги ва

¹ Саломов Б. Процессуальные права и обязанности адвокатов в странах СНГ // Адвокат, 2001. № 2 (7). 48 с.

² Эрматов Ғ. Бакунов П. Суд-ҳуқуқ ислохотлари: эришилган натижалар ва илгор ёллар кафолати // Суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилиш самарадорлиги (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Қаримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусида аслим-амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДҚИ, 2011. – 147 б.

амалиётда шахс тўловга қобилиятсизлиги сабабли кўрсатилган юридик ёрдам ҳақини тўлашдан озод этилганда, жиноий ишни кўриб чиқишда қатнашишга тайинланган адвокатнинг юридик ёрдами учун ҳақ тўлаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда давлат ҳисобидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”ги қонуннинг 12-моддасининг 1-2-қисмларига асосан, адвокат давлат ижтимоий сугуртаси бўйича барча нафақа турларини олиш ҳуқуқидан фойдаланади. Давлат ижтимоий сугуртасига бадаллар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган миқдорларда тўланади. Адвокатга давлат ижтимоий сугуртаси бўйича нафақалар белгилаш ва тўлаш унинг давлат пенсия таъминоти ва жамғариб бориладиган пенсия таъминоти қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Адвокатура институтини такомиллаштиришда ва адвокатларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда, адвокатлар ўз вазифа ва ваколатларини амалга оширишда адвокатлик палатасининг ўрни ва роли беқийёсдир. Маълумки, 2008 йил 1 майда давлатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон Республикасида Адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чоратадбирлари тўғрисида”ги Фармони эълон қилинди. Мазкур Фармоннинг мазмун-моҳияти замирида ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятининг муҳим институтларидан бири – адвокатура тизимини янада такомиллаштириш ҳамда унинг давлат ва жамиятдаги ҳуқуқий мавқеини мустаҳкамлаш вазифаси ўзининг ифодасини топган. Ушбу Фармонда суд-ҳуқуқ тизимини янада либераллаштириш, фуқароларнинг тергов ва суд ишининг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустаҳкамлайдиган конституциявий нормани амалга ошириш, адвокатуранинг ташкилий мустақиллигини таъминлаш ҳамда уни юқори малакали кадрлар билан таъминлаш, адвокатларнинг мустақиллиги кафолатларини кучайтириш билан бир қаторда Адвокатлар ассоциацияси негизда мамлакатимиздаги барча адвокатларнинг мажбурий аъзолигига асосланган Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасини ташкил этиш вазифаси белгилаб қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мазкур Фармон ижросини таъминлаш мақсадида 2008 йил 27 майда 112-сонли “Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” ги қарори қабул

килинди. Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, 2008 йилнинг 12 сентябрида Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг Таъсис конференцияси бўлиб ўтди. Конференцияда Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар ассоциацияси фаолиятини тугатиш ва унинг негизида республикадаги барча адвокатларни бирлаштирадиган, кучли адвокатурани барпо этишга йўналтирилган ҳамда ўзининг ҳудудий бошқармаларига эга бўлган мустақкам ва мустақил ташкилот – Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул килинди.

Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этишда адвокатура институтини такомиллаштириш заруриятининг бир қатор омиллари мавжуддир. Энг аввало Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар ассоциациясини ташкил этишда унинг амалий асослари тўғри белгиланган эди. Бироқ мазкур ассоциация демократик тараққиётимизнинг илк даврларида ташкил этилган бўлиб, уни янада такомиллаштириш зарурияти туғилган эди. Бинобарин адвокатларнинг касбий жамоат бирлашмаси сифатида фаолият юритаётган Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар ассоциациясининг ҳуқуқий мақоми ҳамда унинг адвокатура тизимидаги ўрни ва ролини белгиловчи ҳуқуқий нормаларнинг амалдаги қонун ҳужжатларида белгиланмаганлиги, шунингдек, адвокатлик тузилмалари фаолиятини марказлашган ҳолда мувофиқлаштириб бориш назарда тутилмаганлиги баъзи муаммолар (адвокатуранинг моддий-техник таъминоти, адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси, уларнинг касб малакаларини ошириш билан боғлиқ муаммолар)ни келтириб чиқараётган эди.

Юртбошимиз И.Каримов таъбири билан айтганда, “Биз ўз мустақаллигимизни қўлга киритиб, янги тараққиёт йўлига кадам қўйганимиздан сўнг халқимизнинг ҳоҳиш-иродаси, асрий орзу-интилишларига таянган ҳолда, шўро давлатидан оғир мерос бўлиб қолган маъмурий-бўйруқбозлик тизимини тубдан ислоҳ қилиш, унинг ўрнида моҳият эътибори билан бутунлай янги – эркин бозор муносабатларига асосланган ҳуқуқий давлат, демократик жамият барпо этишга азм-у қарор қилдик. Табиийки, бу мақсадга эришиш учун қандай стратегик йўл, ислоҳотларнинг қандай усули маъқул экани ҳақида олимлар ва мутахассислар, кенг жамоатчилик, эл-юртимиз вакиллари билан биргаликда кўп ўйладик, атрофлича маслаҳатлашдик. Бу борада тараққий топган давлатлар мисолида ўзини оқлаган илғор тажрибаларни чуқур ўргандик”¹.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008. - 102 б.

Юртимизда босқичма-босқич тарзда амалга оширилаётган суд-хуқук ислохотлари натижасида мамлакатимизда мустақил ва кучли адвокатурани барпо этиш, унинг жамиятдаги роли ва мавқеини кучайтириш, фуқароларнинг хуқук ва қонуний манфаатлари ҳимоясини таъминловчи ҳозирги замон адвокатурасини шакллантириш суд-хуқук соҳасида олиб борилаётган бугунги кундаги асосий истикболли йўналишга айланди. Натижада адвокатура институтини янада ривожлантириш, инсоннинг хуқук ва эркинликларини ҳимоя қилишда унинг обрў-эътиборини ва аҳамиятини ошириш янги босқичга кўтарилиб, Президентимизнинг юқоридаги Фармони асосида адвокатуранинг самарали ўзини-ўзи бошқарадиган марказлаштирилган тизим – республика адвокатларининг мажбурий аъзолигига асосланган Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси ташкил этилди. Адвокатларнинг бундай марказлаштирилган тизими хорижий мамлакатлар, жумладан, Германия, Россия, Хитой, Япония каби давлатлар амалиётида ҳам ижобий самара бермоқда.

Адвокатлар палатаси адвокатлик тузилмаларининг фаолиятини марказлаштирилган ҳолда мувофиқлаштириб бориш, адвокатурани янада ривожлантиришга, унинг обрў-эътиборини оширишга, адвокатуранинг инсон хуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги ролини кучайтиришга кўмаклашиш, аҳолининг хуқуқий билимлари ва хуқуқий маданиятини оширишга қаратилган хуқуқий тарғибот чора-тадбирларини амалга ошириш, қонун ҳужжатларини ва хуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш, хуқуқий тартибга солишнинг яхлитлигини ҳамда қонун ҳужжатлари нормаларининг бир хилда қўлланилишини таъминлашга доир таклифлар киритиш, адвокатура фаолиятини тартибга солувчи норматив-хуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш, улар юзасидан таклифлар тайёрлаш шунингдек, “Адвокатура тўғрисида”ги қонуннинг 12-2-моддаси 1-қисми 6-бандига асосан, “адвокатларнинг хуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш, шу жумладан, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари билан муносабатларда, шунингдек судда уларнинг хуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш”да адвокатлар палатасининг ўрни муҳим аҳамиятга эга. Палата адвокатларни уларнинг касбий фаолияти билан боғлиқ таъкиблардан, чеклашлар ва тажовузлардан ҳимоя қилиш бўйича чоралар кўриш, адвокатларнинг касбий тайёргарлиги ва малака оширишини ташкил этиш, аҳолининг

юримдик ёрдамдан фойдалана олиш имкониятини туманлар ва шаҳарларда юримдик маслаҳатхоналар ташкил этиш орқали таъминлаш, адвокатура фаолияти тўғрисидаги статистик маълумотларни тўплаш ва ўрганиш, адвокатларнинг ижобий иш тажрибасини оммалаштириш, адвокатлик тузилмаларига услубий ёрдам кўрсатиш, адвокатлар томонидан қонун ҳужжатларига, Адвокатнинг касб этикаси қоидаларига, адвокатлик сири ва адвокат қасамёдига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш ҳамда адвокатлар палатаси қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа вазифаларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”ги қонунда нафақат адвокатларнинг ҳуқуқлари ва ваколатлари балки, адвокат мақомини тўхтатиб туриш, адвокатнинг интизомий жавобгарлиги, лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш ва тугатиш тартиби мустаҳкамланганлиги муҳим аҳамиятга эга. Адвокат мақомини тўхтатиб туриш адвокатга гувоҳнома берган адлия органининг қарори билан қуйидаги ҳолларда амалга оширилади: Яъни, адвокат адвокатлик фаолияти билан бирга олиб бориб бўлмайдиган доимий лавозимга сайланганда ёки тайинланганда - иш даврига; адвокат қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бедарак йўқолган деб топилганда - бедарак йўқолган деб тэпиш ҳақидаги қарор суд томонидан бекор қилингунига қадар бўлган даврга; адвокат ҳарбий хизматга чакирилганда - ҳарбий хизматни ўташ даврига; суд томонидан адвокатга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш тўғрисида қарор қабул қилинганда, агар суднинг мазкур қарори ушбу Қонуннинг 16-моддасига мувофиқ лицензиянинг амал қилишини тугатиш учун асос бўлмаса - тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари суд томонидан бекор қилингунига қадар ёки ўзгартирилгунига қадар бўлган даврга; ушбу Қонуннинг 15-моддасига мувофиқ лицензиянинг амал қилиши тўхтатиб турилганда - лицензиянинг амал қилиши тўхтатиб турилган даврга; адвокатлик тузилмаси тугатилганда ёки адвокат ундан чиққанида - адвокат томонидан уч ойдан ошмайдиган муддатда амалга ошириладиган бошқа адвокатлик тузилмаси ташкил этилгунига қадар ёхуд мавжуд адвокатлик тузилмаларидан бирига киргунига қадар бўлган даврга. Адвокатлик мақомини тўхтатиб туриш ҳақидаги қарор қабул қилинган қундан эътиборан адвокат мақоми тўхтатилади. Адлия органи уч қунлик муддат ичида адвокатнинг гувоҳномасини олиб қўяди, бундан адвокат бедарак йўқолган деб топилган ҳол мустасно

сифатида ҳимояси остидаги шахсга етарлича ҳуқуқий ёрдам кўрсата ололмаётган адвокатларни фаолиятини тугатиш билан шуғулланувчи ишчи гуруҳ ташкил этиш лозим; адвокатларнинг малакасини ошириш, уларнинг судда иштирокини янада такомиллаштириш мақсадида чет эл адвокатлари билан ўзаро тажриба ва малака алмашишдан янада самарали фойдаланиш; ҳимояси остидаги шахснинг ҳуқуқларини таъминлаш жараёнидаги нормаларни тўлиқ қўллаш мақсадида амалиётдаги бу масалани амалга оширишга тўсқинлик қилаётган ҳолатларни яъни, “ҳуқуқий бўшлиқ”ларни бартараф этиш лозим; инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш мақсадида, айниқса, фуқаролик ва хўжалик ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган ҳуқуқий масалалар юзасидан юридик ёрдамга муҳтож, кам таъминланган оилалар ва фуқароларга адвокатлар томонидан йилига муайян соат бепул юридик маслаҳат беришнинг тартиби ва ҳуқуқий асослари қонунда мустаҳкамланса мақсадга мувофиқ бўлар эди ва бу таклиф халқаро стандартларга ҳам мос келади.

Хулоса қилиб айтганда, адвокатура фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва асослари улар иш юритувини ташкил этишда муҳим омил бўлиб ҳисобланиши баробарида адвокатурани асосий мақсади бўлган фуқароларга малакали юридик ёрдам кўрсатишнинг сифати ва самарадорлигини ошишига хизмат қилади.

5.3§. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда адвокатнинг ҳуқуқий мақомининг ўзига хос хусусиятлари

Демократик ҳуқуқий далаат ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда адвокатнинг вазифаси ва унинг ваколатларини кенгайтириш муҳим аҳамият касб этади. Адвокат ўз вазифасини амалга оширишда ўз профессионал фаолиятида амалдаги қонун ҳужжатлари талабларига, адвокатнинг касб этикаси қоидаларига, адвокатлик сирини ва адвокат қасамёдига риоя этиши, ўзига юридик ёрдам сўраб мурожаат этган жисмоний ҳамда юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг қонунда назарда тутилган воситалари ҳамда усулларидан фойдаланиши лозим. Айтиш жоизки, адвокат муайян иш бўйича юридик ёрдам кўрсатаётган ёки илгари юридик ёрдам кўрсатган шахсларнинг манфаатлари ишни олиб боришни сўраб мурожаат этган шахснинг манфаатларига зид келган

ёки у судья, прокурор, терговчи, суриштирув ўтказувчи шахс, жамоат айбловчиси, суд мажлиси котиби, эксперт, мутахассис, жабрланувчининг, фуқаровий даъвогарнинг, фуқаровий жавобгарнинг вакили, гувоҳ, холис, таржимон сифатида иштирок этган ҳолларда, шунингдек агар ишни дастлабки тергов қилишда ёхуд судда адвокатнинг қариндоши бўлган мансабдор шахс иштирок этган ёки иштирок этаётган бўлса, худди шунингдек агар адвокат бевосита ёки билвосита шу ишдан шахсан манфаатдор бўлса бу ҳол унга ишонч билдирувчи шахснинг (ҳимоя остидаги шахснинг) манфаатларига зид келса, юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги топшириқни қабул қилиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”¹ги қонуннинг 7-моддаси 3-қисмига асосан, “Адвокат қайси шахснинг манфаатларини ҳимоя қилиш топшириғини олган бўлса, ўз ваколатларидан шу шахснинг зарарига фойдаланишга ҳамда гумон қилинувчини, айбланувчини, судланувчини ҳимоя қилишдан бош тортишга, агар уни бундан ишонч билдирувчи шахснинг (ҳимоя остидаги шахснинг) ўзи озод этмаса, ҳақли эмас” деб мустаҳкамланган. Зеро, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ва сифатли ҳимоя қилиш мақсадида адвокат ўз билимларини доимий равишда такомиллаштириб бориши, белгиланган тартибда адвокатлар палатаси томонидан уч йилда камида бир марта касбий малакасини ошириши лозим. Адвокат жисмоний ва юридик шахсларга юридик ёрдам кўрсатиш мақсадида ҳуқуқий масалалар бўйича маслаҳатлар ва тушунтиришлар, қонун ҳужжатлари юзасидан оғзаки ва ёзма маълумотномалар беради; ҳуқуқий ҳусусиятдаги аризалар, шикоятлар ва бошқа ҳужжатларни тузади; фуқаролик ишлари ҳамда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар бўйича судда, бошқа давлат органларида, жисмоний ва юридик шахслар олдида вакилликни амалга оширади; жиной ишлар бўйича дастлабки терговда ва судда ҳимоячи, жабрланувчининг вакили, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар сифатида иштирок этади; тадбиркорлик фаолияти субъектларига юридик хизмат кўрсатади. Адвокат қонун ҳужжатларида ман этилмаган бошқа турдаги юридик ёрдам кўрсатишга ҳақлидир.

¹ Адвокатлик фаолиятининг ҳуқуқий асослари (илмий-амалий қўлланма) Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. –Т.: Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. - 41 б.

Адвокат ўз фаолиятини самарали ва сифатли амалга оширишида адвокатнинг ҳуқуқлари ва вазифаси муҳим ўрин тутади. Бизга маълумки, адвокат ўз касбий фаолиятини амалга ошириш чоғида бир қатор ҳуқуқларга эга. Хусусан, адвокат тегишли масалаларни ҳал этишга мақсадида ваколатли бўлган барча органлар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларда жисмоний ва юридик шахсларнинг топшириғига мувофиқ уларнинг манфаатларини ифода этиш ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиши, судларда, шунингдек маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқаётган органларда далил сифатида фойдаланилиши мумкин бўлган фактлар тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, юридик ёрдам кўрсатилиши муносабати билан адвокат томонидан сўралган ҳужжатларни ёки уларнинг тасдиқланган кўчирма нусхаларини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бериши шарт бўлган давлат органлари ва бошқа органлардан, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотлардан маълумотномалар, тавсифномалар ҳамда бошқа ҳужжатларни сўраш ва олиш, юридик ёрдам кўрсатиш учун зарур бўлган масалалар юзасидан экспертларнинг ёзма хулосаларини, мутахассисларнинг маълумотнома-маслаҳатларини ишонч билдирувчи шахснинг (ҳимоя остидаги шахснинг) розилиги билан сўраш ва олиш; ишга тааллуқли ахборотдан хабардор бўлган шахсларни сўровдан ўтказиш ва уларнинг розилиги билан ёзма тушунтириш олиши ҳамда тўпланган материалларни ўз ишонч билдирувчи шахсининг (ҳимоя остидаги шахснинг) иши юзасидан иш юритаётган судларга ва бошқа давлат органларига тақдим этиш шунингдек, адвокат юридик ёрдам кўрсатаётган ишдаги зарур маълумотларни ёзиб олиш, материаллар ва ҳужжатлардан техника воситалари ёрдамида ўз ҳисобидан нусхалар олиш ёки уларда кўрсатилган маълумотларни ўзга шаклда қайд этиш, бунда давлат сирлари, тижорат сирини ёки бошқа сирни ўз ичига олган ахборотни ошкор қилмаслик ва ишонч билдирувчи шахс (ҳимоя остидаги шахс) билан маҳфийлик таъминланган шароитларда (шу жумладан, уни қамокда сақлаб туриш даврида), учрашувларнинг сони ва уларнинг давом этиш вақти чекланмаган ҳолда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда холи учрашиши айниқса, ишга оид масалалар юзасидан мансабдор шахсларга илтимосномалар билдириш ва шикоятлар бериш ҳамда улардан ёзма шаклда асослантирилган жавоблар олиш билан бирга ўзининг касбга оид мулкий жавобгарлик хавфини суғурта қилиши ҳамда адвокат

ёрдамчига ва стажёрга эга бўлиши мумкин ва қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳаракатларни бажариши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг "Адвокатура тўғрисида"ги қонуннинг 10-моддаси 1-қисмига мувофиқ адвокатнинг касбга оид ҳуқуқлари, шаъни ва қадр-қиммати қонун билан қўриқланади. Адвокатларнинг касбий фаолиятига у ёки бу тарзда аралашиш, улар ўз касбий вазифаларини бажараётганда олган муайян маълумотларни ошкор этишни талаб қилиш, шунингдек адвокатлар бирлашмаларининг мансабдор шахсларидан ва техник ходимларидан худди шундай маълумотларни талаб қилиш тақиқланади. Адвокат ўз касбий вазифаларини бажараётганида унга бирор-бир шаклда таъсир ўтказишга йўл қўйилмайди. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда адвокат ҳимоячилик ёки вакиллик вазифасини бажараётганда ўзига маълум бўлиб қолган тафсилотлар юзасидан гувоҳ сифатида сўроқ қилиниши, адвокат касбий вазифаларини бажариши муносабати билан қўлга киритган адвокатлик далиллари (ашёлари), ҳужжатлари ундан олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши, шунингдек унинг ўзи юридик ёрдам кўрсатаётган шахслар билан учрашиш ҳуқуқи чекланиши асло мумкин эмас. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, адвокатнинг иш юзасидан ҳуқуқий нуқтаи назари хусусида суриштирув органи, терговчи, прокурор тақдимнома киритиши, шунингдек суд хусусий ажрим чиқариши мумкин эмас. Адвокат ўз профессионал вазифасини амалга ошираётганда, адвокат қонунга мувофиқ жисмоний ва юридик шахсларга юридик ёрдам кўрсатаётганлиги муносабати билан уни жиноий, моддий ва бошқа жавобгарликка тортиш ёки бундай жавобгарликни қўллаш билан қўрқитиш мумкин эмас. Шу ўринда айтиш жоизки, амалдаги қонунчилигимизда адвокатни мустақиллиги ва дахлсизлигини таъминлаш мақсадида адвокатга нисбатан жиноий иш Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар, Тошкент шаҳар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар томонидан кўзғатилиши муҳим аҳамиятга эга.

Адвокатларнинг меҳнатига жисмоний ва юридик шахслардан уларга юридик ёрдам кўрсатилганлиги учун адвокатлик тузилмаларига келиб тушган маблағлар ҳисобидан ҳақ тўланади. Юридик хизмат учун ҳақ тўлаш адвокат билан ишонч билдирувчи шахс (ҳимоя остидаги шахс) ўртасида ихтиёрий равишда тузиладиган битим (шартнома) асосида амалга оширилади. Ҳуқуқни қўллаш

асослантирилганлигини текшириш босқичларида), суриштирув ва дастлабки тергов даврида ҳам кенг ҳуқуқларни беради. Бу турдаги ҳуқуқлар доимо такомиллашиб бормоқда. Масалан, 1999 йилда Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига жиддий ўзгартиришлар киритилиб, уларга мувофиқ ҳимоячи-адвокатларнинг ишда иштирок этишига айблов эълон қилинган вақтдан ёки гумон қилинувчи деб эътироф этилганлиги тўғрисидаги қарор эълон қилинган вақтдан ёхуд шахс ушланган вақтдан бошлаб рухсат этилади. Бунда улар ушлаб туриш баённомаси ёки эҳтиёт чораси тарикасида қамоққа олиш тўғрисидаги қарор билан танишишлари, ҳимоядаги шахс билан учрашишлари (бундай учрашувлар сони ва давомийлиги чекланиши мумкин эмас), тергов ҳаракатларида иштирок этишлари ва бошқа шу каби ҳаракатларни амалга оширишлари мумкин. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 53-моддасида ҳимоячининг ўз ҳимоясидаги шахсни қамоққа олишнинг ёки қамоқ муддатини узайтирилишининг ноқонунийлиги устидан шикоят келтириш ҳуқуқи белгиланган. Жиноят ишларида иштирок этаётган адвокат айбланувчини оқлайдиган ёки унинг жавобгарлигини енгиллаштирадиган ҳолатларни аниқлаш мақсадида қонунда кўзда тутилган барча ҳимоя воситалари ва усуллари қўллаши ҳамда айбланувчига зарур юридик ёрдам кўрсатиши шарт.¹ Жиноят ишларини кўриш чоғида адвокат айбланувчининг ҳимоячиси сифатидагина эмас, балки жабранувчининг, фуқаровий даъвогарнинг, фуқаровий жавобгарнинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида уларнинг вакили сифатида ҳам иштирок этиши мумкин. Қонунга асосан адвокатура фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий шаклларига адвокатлик бюроси, адвокатлик фирмаси, адвокатлар ҳайъати, юридик маслаҳатхона киради. Белгиланган тартибда лицензия олган шахс адвокатлик фаолиятини ўз адвокатлик бюросини очиб, яққа тартибда амалга оширишга ёхуд бошқа адвокатлар (шериклар) билан адвокатлик фирмасини ёки аъзоликка асосланган адвокатлар ҳайъатини тузишга ёхуд фаолият кўрсатаётган шундай адвокатлик тузилмаларидан бирига киришга ёки юридик маслаҳатхонада ишлаган ҳолда адвокатлик фаолиятини амалга оширишга ҳақлидир. Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, адвокат ўз фаолиятини фақат битта адвокатлик тузилмасида амалга оширишга ҳақли. Адвокатлик

¹ Строгович М.С. Процессуальное положение в процессуальные функции защитника. / Защита по уголовным делам. - М: 1948. - 39 с.

бюролари, адвокатлик фирмалари ва адвокатлар ҳайъатларини рўйхатдан ўтказиш, шунингдек юридик маслаҳатхоналарни ҳисобга олиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгиладиган тартибда адлия органлари томонидан амалга оширилади. Адвокатлик тузилмаларининг ташкил этилиши, фаолияти, қайта ташкил этилиши ва тугатилиши, тузилмаси, штатлари, вазифалари, маблағларни сарфлаш тартиби, раҳбар органларининг ваколатлари, уларни сайлаш тартиби ҳамда адвокатлик тузилмалари фаолиятига тааллуқли бошқа масалалар уларнинг уставлари (низомлари), таъсис шартномалари билан тартибга солинади. Адвокатлик бюролари, адвокатлик фирмалари ва адвокатлар ҳайъатлари юридик шахс мақомига эга бўлиб улар рўйхатдан ўтказилган кундан эътиборан фаолият юритадилар. Юридик маслаҳатхона эса, ҳисобга олинган кундан эътиборан ўз фаолиятини амалга оширишга ҳақли. Адвокатлик тузилмалари фуқаролар ва юридик шахсларга юридик ёрдам кўрсатганлик учун улардан тушадиган пул маблағлари (даромадлар) ҳамда қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа маблағлар ҳисобидан таъминот олади. Адвокатлар қонунда белгиланган тартибда адвокатларнинг жамоат бирлашмаларини тузиши мумкин.

Адвокатлик бюроси - адвокатлик фаолиятини яқка тартибда амалга ошириш учун адвокат томонидан таъсис этилган, нотижорат ташкилоти бўлган адвокатлик тузилмаси бўлиб адвокатлик бюросининг таъсис ҳужжати муассис томонидан тасдиқланадиган устави ҳисобланади. Адвокатлик фирмаси шерикликка асосланган ва адвокатлик фаолиятини амалга ошириш учун адвокатлар томонидан таъсис этилган, нотижорат ташкилоти бўлган адвокатлик тузилмасидир. Адвокатлик фирмасининг таъсис ҳужжати унинг муассислари томонидан тасдиқланадиган уставдир. Адвокатлик фирмасини таъсис этган адвокатлар оддий ёзма шаклда ўзаро шериклик шартномасини тузади. Шериклик шартномасига кўра адвокатлар - шериклар барча шериклар номидан юридик ёрдам кўрсатиш учун ўз саъй-ҳаракатларини бирлаштириш мажбуриятини олади. Шериклик шартномасида унинг амал қилиш муддати, шериклар томонидан қарорлар қабул қилиш тартиби, бошқарувчи шерикни сайлаш тартиби, унинг ваколатлари ва бошқа муҳим шартлар кўрсатилади. Адвокатлик фирмасининг умумий ишларини юритиш, агар шериклик шартномасида бошқача қонда белгиланган бўлмаса, бошқарувчи шерик томонидан амалга оширилади. Ишонч билдирувчи шахс (ҳимоя остидаги шахс) билан юридик ёрдам

кўрсатиш ҳақидаги битим (шартнома) бошқарувчи шерик ёки барча шериклар номидан улар берган ишончномалар асосида бошқа шерик томонидан тузилади. Ишончномаларда ишонч билдирувчи шахслар (ҳимоя остидаги шахслар) ва учинчи шахслар билан битимлар (шартномалар) ҳамда келишувлар тузаётган шерик ваколатларининг барча чекловлари кўрсатилади. Мазкур чекловлар ишонч билдирувчи шахслар (ҳимоя остидаги шахслар) ва учинчи шахслар эътиборига етказилади. Шериклик шартномаси шериклик шартномасининг амал қилиш муддати тугаганда; шериклардан бири бўлган адвокатнинг мақоми тугатилганда ёки тўхтатиб турилганда, агар шериклик шартномасида бошқа шериклар ўртасидаги муносабатларда ушбу шартноманинг кучда қолиши назарда тутилмаган бўлса; шериклардан бирининг талабига кўра шериклик шартномаси бекор қилинганда, агар шериклик шартномасида бошқа шериклар ўртасидаги муносабатларда ушбу шартноманинг кучда қолиши назарда тутилмаган бўлса, уни бекор қилиш учун асос бўлади. Шериклик шартномаси тугатилган пайтдан эътиборан унинг иштирокчилари ишонч билдирувчи шахсларга (ҳимоя остидаги шахсларга) ва учинчи шахсларга нисбатан ижро этилмаган умумий мажбуриятлар бўйича солидар тартибда жавобгар бўладилар. Шериклардан бири шериклик шартномасидан чиққанда у ўзи юридик ёрдам кўрсатган барча ишлар бўйича иш юритишни бошқарувчи шерикка топшириши шарт. Шериклик шартномасидан чиққан адвокат шериклик шартномасида ўзи иштирок этган даврда юзага келган умумий мажбуриятлар бўйича ишонч билдирувчи шахслар (ҳимоя остидаги шахслар) ва учинчи шахслар олдида жавобгар бўлади. Шериклик шартномаси тугатилганидан кейин адвокатлар янги шериклик шартномасини тузишлари шарт. Агар янги шериклик шартномаси аввалги шериклик шартномасининг амал қилиши тугатилган кундан эътиборан бир ой ичида тузилмаса, адвокатлик фирмаси адвокатлик тузилмасининг бошқа шаклига ўзгартирилиши ёки тугатилиши керак. Шериклик шартномаси тугатилган пайтдан эътиборан ва адвокатлик фирмаси адвокатлик тузилмасининг бошқа шаклига ўзгартирилгунига қадар ёхуд янги шериклик шартномаси тузилгунига қадар адвокатлар юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисида битимлар (шартномалар) тузишга ҳақли эмас. Адвокатлар ҳайъати аъзоликка асосланган ва адвокатлик фаолиятини амалга ошириш учун адвокатлар томонидан таъсис этилган, нотижорат ташкилоти бўлган адвокатлик тузилмасидир. Адвокатлар ҳайъатининг таъсис ҳужжатлари унинг муассислари

томонидан тасдиқланадиган устав ҳамда улар томонидан тузиладиган таъсис шартномасидир. Таъсис шартномасида муассислар адвокатлар ҳайъатига ўз мол-мулкани ўтказиш шартларини, ушбу ҳайъат фаолиятида иштирок этиш тартибини, адвокатлар ҳайъатига янги аъзоларни қабул қилиш, муассисларнинг (аъзоларнинг) унинг таркибидан чиқиш тартиби ва шартларини, шунингдек адвокатлар ҳайъати муассисларининг (аъзоларининг) ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди. Адвокатлар ҳайъатлари таркибидаги аъзолар сони ўнтадан кам бўлмаслиги керак. Адвокатлар ҳайъатида юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги битимлар (шартномалар) адвокат ва ишонч билдирувчи шахс (ҳимоя остидаги шахс) ўртасида тузилади ҳамда адвокатлар ҳайъатининг ҳужжатларида рўйхатдан ўтказилади. Адвокатлар ҳайъати юридик ёрдам кўрсатиш учун ўзи турган ердан ташқарида жойлашган филиаллар тузишга ҳақли.

Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”ги қонуннинг 4-4-моддасига кўра, юридик маслаҳатхона - адвокатлик фаолиятини амалга ошириш учун Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси томонидан ташкил этиладиган ва юридик шахс мақомига эга бўлмаган адвокатлик тузилмасидир. Юридик маслаҳатхона тегишли ҳудудда юридик ёрдамга бўлган эҳтиёжларни қаноатлантириш учун адвокатлик тузилмаларининг сони етарли бўлмаган ҳолларда Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси томонидан ташкил этилади. Тегишли ҳудудлардаги юридик ёрдамга бўлган эҳтиёж Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва Адвокатлар палатаси томонидан тасдиқланадиган нормативларга мувофиқ аниқланади. Юридик маслаҳатхонанинг моддий-техника таъминоти тартиби ва шартлари, юридик маслаҳатхоналарга ишлаш учун юборилган адвокатлар учун хизмат хоналари ва зарурат бўлганда, тураржойлар ажратиш билан боғлиқ масалалар Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси томонидан туман, шаҳар ҳокимлиги билан биргаликда ҳал қилинади. Юридик маслаҳатхона Адвокатлар палатасининг тегишли ҳудудий бошқармаси томонидан тасдиқланадиган низомга асосан иш олиб боради.

Адвокатура фаолиятини тартибга солувчи нормаларни таҳлил қилиб амалиётда ушбу нормаларни қўллаш билан боғлиқ бўлган куйидаги хулосаларни чиқариш мумкин: адвокатура фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлган адвокатларни ҳимоя усуллари ва ҳимояни қўллаш тактикасини ўрганувчи ҳамда ҳуқуқий билим ва кўникмасини етарли даражада ошира олмаётган, судда ҳимоячи

ва Адвокатлар палатасининг тегишли ҳудудий бошқармасига адвокат мақоми тўхтатилганлиги ҳақида хабар беради. Адвокат мақомининг тўхтатиб турилиши адвокатнинг Адвокатлар палатасига аъзолиги тўхтатиб турилишига сабаб бўлади. Адвокат мақомининг тўхтатиб турилиши мазкур адвокатга нисбатан қонунда назарда тутилган қарорларнинг амал қилиши тўхтатилишига олиб келади, ушбу Қонун 10-моддасининг учинчи ва тўртинчи қисмларида ҳамда "Адвокатлик фаолиятининг қарорлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 6-моддаси тўртинчи ва бешинчи қисмларида назарда тутилган қарорлар бундан мустасно. Адвокат мақоми тўхтатиб турилган шахс адвокат мақомини тўхтатиб туриш учун асос бўлган ҳолатлар тугатилганидан кейин уч ой ичида адвокатлик фаолиятига киришиши керак. Мазкур талабни бажармаслик лицензиянинг амал қилиши ушбу Қонуннинг 16-моддасида белгиланган тартибда тугатилишига сабаб бўлади. "Адвокатура тўғрисида"ги қонуннинг 14-моддаси 1-қисмига асосан, адвокат томонидан адвокатура тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талаблари, Адвокатнинг касб этикаси қоидалари, адвокатлик сирининг ва адвокат қасамёди бузилганлиги унга нисбатан интизомий чоралар қўлланилишига сабаб бўлади. Интизомий иш юритиш Адвокатлар палатасининг тегишли ҳудудий бошқармаси ёки адвокатга гувоҳнома берган адлия органи томонидан кўзатилади. Интизомий иш юритишни кўзғатиш учун адвокатура тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг, Адвокатнинг касб этикаси қоидалари, адвокатлик сирининг ва адвокат қасамёдининг адвокат томонидан бузилиши Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси ёки адлия органи томонидан аниқланганлиги; адвокатнинг ноқонуний ҳатти-ҳаракатлари юзасидан жисмоний ёки юридик шахсларнинг мурожаатлари; суднинг адвокатга нисбатан чиқарган хусусий ажрими асос бўлади. Интизомий иш юритишни кўриб чиқиш натижалари бўйича адвокатга нисбатан огоҳлантириш (малака комиссиясининг қарорига асосан); лицензиянинг амал қилишини олти ойгача муддатга тўхтатиб туриш; лицензиянинг амал қилишини тугатиш каби интизомий жазо чоралари қўлланилиши мумкин. Шунини алоҳида айтиш лозимки, малака комиссияси томонидан қарор қабул қилинганга қадар адвокат интизомий иш кўзғатилишига сабаб бўлган шикоятни берган шахс билан ярашув чораларини кўришга ҳақли. Адвокатлик тузилмалари меҳнат интизомини бузганлик учун

адвокатга нисбатан меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ интизомий жазо чораларини қўллашга ҳақли.

Адвокатга гувоҳнома берган адлия органининг қарорига асосан лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш мумкин. Адвокат жиноий жавобгарликка тортилганда, у айбланувчи тариқасида жалб этилган пайтдан бошлаб ва суд ҳукми қонуний кучга киргунига қадар ёхуд реабилитация қилувчи асосларга биноан уни жиноий жавобгарликдан озод этиш тўғрисида қарор қабул қилингунига қадар; адвокат томонидан адвокатура тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талаблари, Адвокатнинг қасб этикаси қоидалари, адвокатлик сири ва адвокат қасамёди бузилганлиги аниқланганда (малака комиссиясининг қарорига асосан); Адвокатлар палатаси ҳудудий бошқармасининг ёки адлия органининг ўз ваколатлари доирасида қабул қилинган, шу жумладан, адвокатнинг зиммасига аниқланган қоидабузарликларни бартараф этиш мажбуриятини юқлайдиган қарорлари адвокат томонидан бажарилмаганда ёки лозим даражада бажарилмаганда (малака комиссиясининг қарорига асосан). Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш муддати олти ойдан ошиши мумкин эмас, адвокат жиноят ишида иштирок этишга айбланувчи тариқасида жалб қилинган ҳол бундан мустасно. Лицензиясининг амал қилиши тўхтатиб турилган шахс лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришга олиб келган ҳолатларни, агар улар бартараф этиб бўлмайдиган хусусиятга эга бўлмаса, кўрсатилган муддатда бартараф этиши шарт. Адлия органининг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги қарори устидан судга шикоят қилиниши мумкин. Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш адвокат мақомининг тўхтатиб турилишига сабаб бўлади. Қонунда лицензиянинг амал қилишини тугатиш ҳоллари ўзининг ифодасини топган. Хусусан, адвокат лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисидаги ариза билан мурожаат этганда, агар ишонч билдирувчи шахс (ҳимоя остидаги шахс) буни талаб қилса, илгари қабул қилинган топшириқни бажариб бўлганидан сўнг; агар талабгор лицензия бериш учун қарор қабул қилинганлиги тўғрисида билдиришнома юборилган (топширилган) пайтдан эътиборан уч ой ичида лицензия берганлик учун давлат божи тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатни адлия органига тақдим этмаган бўлса; ушбу Қонун 3-1-моддасининг олтинчи қисмида ва 3-1-моддасининг бешинчи қисмида назарда тутилган талаблар бажарилмаганда; лицензия сохта ҳужжатлардан фойдаланилган ҳолда олинганлиги

факти аниқланганда; лицензия бериш тўғрисидаги қарорнинг гайриқонуний эканлиги аниқланганда; адвокатнинг муомала лаёқати чекланганда ёки у белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб топилганда; суднинг адвокатни жинойт содир этишда айбдор деб топиш ҳақидаги айблов ҳукми қонуний кучга кирганда; касбига доир вазифаларини уч ой ичида узрсиз сабабларга кўра бажармаганда (малака комиссиясининг қарорига асосан); адвокат томонидан адвокатура тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талаблари, Адвокатнинг касб этикаси қоидалари, адвокатлик сири ва адвокат қасамёди мунтазам равишда ёки бир марта кўпол равишда бузилганда, адвокатнинг шаъни ва кадр-қимматига доғ туширадиган ҳамда адвокатуранинг обрўсини туширадиган қилмиш содир этилганда (малака комиссиясининг қарорига асосан); лицензиясининг амал қилиши тўхтатиб турилган шахс лицензиянинг амал қилиши тўхтатиб турилишига олиб келган ҳолатларни лицензиянинг амал қилиши тўхтатиб турилган муддатларда бартараф этмаганда (малака комиссиясининг қарорига асосан); адвокат Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотганда; адвокат вафот этганда ёки суднинг уни вафот этган деб эълон қилиш ҳақидаги қарори қонуний кучга кирган ҳолларда адвокатга гувоҳнома берган адлия органнинг қарори билан амалга оширилади. Шунингдек, лицензиянинг амал қилиши суднинг қарорига кўра ҳам тугатилиши мумкин. Лицензиянинг амал қилишини тугатиш лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисида қарор қабул қилинган санадан эътиборан амалга оширилади. Адлия органининг лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисидаги қарори устидан судга шикоят қилиниши мумкин. Лицензиянинг амал қилишини тугатиш адвокат мақомининг тугатилишига сабаб бўлади. Адлия органи уч кунлик муддатда Адвокатлар палатасининг тегишли ҳудудий бошқармасини адвокат мақомининг тугатилганлиги ҳақида хабардор қилади, шунингдек тегишли хабарни оммавий ахборот воситаларида эълон қилади. Адвокат мақомининг тугатилиши адвокатнинг Адвокатлар палатасига аъзолиги тугатилишига сабаб бўлади. Қайд этилган Қонун нормасининг ўнинчи ва ўн биринчи хатбошиларида назарда тутилган асосларга кўра лицензиясининг амал қилиши тугатилган шахс уч йил мобайнида талабгор бўлишга ҳақли эмас.

Адвокатларни ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг ўрни ва роли муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ўз

ваколатлари доирасида адвокатлик тузилмалари ва Адвокатлар палатасининг фаолиятига кўмаклашади; адвокатура фаолияти тўғрисидаги статистик маълумотларни ўрганади; адвокатларнинг малакасини оширишга доир тадбирларни амалга оширишга кўмаклашади; адвокатлар томонидан лицензия талаблари ва шартларига, шунингдек адвокатлик тузилмалари томонидан таъсис хужжатларига, уставда белгиланган фаолиятига, қайта рўйхатдан ўтиш ва тугатиш тартибига риоя этилишини назорат қилади; адвокатлик гувоҳномасининг шаклини ва уни бериш тартибини тасдиқлайди; ордер шаклини тасдиқлайди. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳамманинг фойдаланиши учун очик бўлган Адвокатларнинг йиғма давлат реестрини юритади. Адлия органлари адвокатларнинг тегишли давлат реестрларини юритади. Адвокатларнинг йиғма давлат реестрини ҳамда адвокатларнинг давлат реестрини юритиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан белгиланади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш баробарида адвокатура институтини янада ислоҳ этиш борасида олиб борилаётган демократик ислоҳотлар жамиятда Конституция ва қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади.

ХУЛОСА

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар, бевосита инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳамда манфаатларини устувор ҳимоя қилишнинг самарадорлигини ошириш айниқса уларнинг бу борадаги ҳуқуқий маданиятини юксалтиришни тақозо этмоқда.

Зеро, инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси аҳамиятини ва бошқа инсон ҳуқуқ ва эркинликлари билан боғлиқ халқаро ҳуқуқ нормаларини чуқур ўрганиш ва уларга амал қилиш ўз навбатида, уни моҳиятини чуқур тушуниш нафақат эҳтиёж балки объектив заруриятдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, алоҳида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилиш борасида янги кадриятлар ва кўникмаларни шакллантириш, пировард натижада эса инсон ҳуқуқларига ҳурмат-эҳтиромни уларга риоя этишни умуммиллат даражасида ривожлантиришга қаратилган маданиятни юзага келтириш ғоят муҳимдир. Инсоннинг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларидан яхши хабардор бўлиши шахс ҳуқуқларининг конституциявий кафолатларини рўёбга чиқаришнинг энг асосий шarti бўлиб қолиши керак¹.

Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ва миллий институтлар ҳозирги кунда демократик кадриятлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш фуқароларнинг ўз салоҳиятларини рўёбга чиқариш, уларнинг ижтимоий, социал-иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш ҳамда жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашга замин ҳозирлаши шубҳасиздир.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ эканлиги, унинг барча қоида ва талаблари ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш масалалари Асосий Қонунимиз ва амалдаги қонунчилигимизда ўз ифодасини топган. Шунини алоҳида таъкидлаб айтиш лозимки, инсон ҳуқуқларига оид норма ва қоидаларни ҳар бир шахс қалби ва онгига синдириш ўз навбатида, миллий ўзлигини англашга ҳамда ҳуқуқий фаол жамият аъзосини тарбиялашга хизмат қилади. Таҳлиллар кўрсатишича, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий

¹ Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократия ислохотларини чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. / Янгича фикрлаш ва янгилаш дavar талқини. Т.5. -Т.: Ўзбекистон, 1997. - Б. 119-120.

институтлар фаолиятига ҳам муайян талаблар қўйилади. Бинобарин, улар эркин, юридик ва сиёсий жиҳатдан мустақил ҳамда кенг ваколатлар доирасига эга бўлишлари лозим; улар фуқаролар учун очик бўлиши лозим; инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар фаолиятининг мустахкам ҳуқуқий негизи яъни ҳуқуқий асослари мавжуд бўлиши талаб этилади. Миллий институтларнинг муайян давлатларда фаолият юритиши инсон ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган фуқароларнинг манфаатларини ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг муҳим кафолати бўлиб хизмат қилади.

Бинобарин, "... инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳар томонлама ҳимоя қилиш, қонун устуворлиги принципига оғишмай риоя этилишини таъминлашга кўмаклашади"¹.

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланишини ўрганиш баробарида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг юридик ва амалий жиҳатдан реал ҳаётда самарали таъминлашга эришиш ўз навбатида, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тизимлаштириш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳар томонлама ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиётини мунтазам тизимли таҳлил этиб боришни ҳам тақозо этади.

Зеро, Президентимиз И.Каримов айтганларидек, "Мустақил Ўзбекистоннинг сиёсати – инсонийлик, эзгулик қонунларига асосланади ҳамда фуқаролар осойишталиги ва миллий муроса сиёсати бўлиб қолади"².

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланиши муаммоларини ўрганиш пировардида инсон ҳуқуқ ва эркинликларига оид қонун ҳужжатларини янада такомиллаштиришга оид илмий-назарий ҳамда амалий асосланган хулоса, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш имкониятини яратди.

1. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланиши бўйича илмий назарий хулосалар:

1) Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ масалаларни ҳар томонлама ўрганиш нафақат илмий балки, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний

¹ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси"ни ўрганиш бўйича вазува мавни. ЎзР Адлия вазирлиги ТДЮИ. –Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2011. – 62 б.

² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллиги эришиш асосида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. - 404 б.

манфаатларини самарали ва сифатли ҳимоя қилишнинг амалий натижаси бўлиб ҳисобланиши баробарида инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар мавзусига оид илмий тадқиқот ишларини олиб боришни янада кучайтиришни талаб этмоқда.

2) Мамлакатимизни демократик янгилашнинг энг муҳим йўналишларидан бири бу – қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштириш билан бир қаторда ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришни сифат жиҳатдан янги bosқичга кўтаришни тақозо этмоқда.

3) Демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда ҳал этилиши лозим бўлган қуйидаги айрим ташкилий-ҳуқуқий масалаларни ижтимоий ҳаётда тўлиқ амалга оширишга эришиш лозим: Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ҳақидаги ғоя ва қарашларини кенг тарғиб қилиш ҳамда аҳолининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганишларини кенг ташкил этишни янада кучайтириш; Иккинчидан, диний ташкилотларда Ўзбекистон Республикаси қонунлари расмий нашрларидан шу жумладан, электрон дастурлардан кенг фойдаланишни йўлга қўйиш ва диний ташкилотлар фаолиятига доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни амалий қўлланма сифатида чоп этиш; Учинчидан, Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонунининг мониторингини ўтказиш натижалари бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш ҳамда ҳуқуқий ва маърифий тарғибот ишларига диний ташкилотлар масъул ходимларини кенг жалб этиш; Туртинчидан, диний ходимларнинг ҳуқуқий билим ва савияларини ошириш бўйича ўқув машғулотларини мунтазам ташкил этиш ҳамда дунёвий фан нуқтаи назаридан диний ташкилотлар фаолиятига оид устувор илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш бўйича монография, илмий тўплам ва рисоалар чоп этишни йўлга қўйиш; Юридик фаннинг тегишли ихтисослик шифрлари бўйича миллий-ҳуқуқий меросни ўрганиш мақсадида илмий ишларни амалга оширишни янада кучайтириш ва диний ходимлар иштирокида ўтказиладиган ўқув машғулотларида улардан самарали фойдаланиш; Бешинчидан,

“Умуминсоний ва миллий кадриятлар, виждон эркинлиги ҳамда диний ташкилотлар фаолиятига оид қонун ҳужжатлари диний ходимлар нигоҳида” мавзусидаги туркум телекўрсатув ва радиоэшиштиришларни ташкил этиш; Олтинчидан, диний ходимларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш чора-тадбирларини мунтазам равишда кўриб боришни таъминлаш, диний ташкилотларга малакали юридик ёрдам кўрсатишнинг самарадорлигини ошириш, мамлакатимиздаги диний ташкилотларнинг диний, маърифий-ҳуқуқий, маънавий ишлар бўйича ижобий тажрибаларини оммалаштириш, энг яхши диний ва дунёвий илм тарғиботчиси кўрик танловини ўтказиб бориш ва танлов ғолибларини рағбатлантириш чораларини кўриш ва диний ташкилотларнинг ҳуқуқий ахборот таъминотини мунтазам яшилаш чора-тадбирларини кўриб бориш; диний ташкилотларга юридик таълим муассасалари томонидан ўқув-услугий ёрдам кўрсатишнинг ҳуқуқий билимлар тарғиботи бўйича самарадорлигини ошириш. Айниқса, маҳалланинг роли ва мавқеини юксалтириш, дунёвий-маърифий давлат, фуқаролик жамияти, виждон эркинлиги, диний ташкилотларнинг ҳуқуқий мақоми ва диний хавфсизликнинг муаммоли-мақсадли жиҳатлари бўйича давра суҳбати, семинарлар ва конференциялар ташкил этиш, кўргазмали ҳуқуқий тарғибот воситаларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш.

4) Инсон ҳуқуқи маданиятининг умумий андозалари қуйидаги қоидалар билан тавсифланади: демократия ва инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини тан олиш ва ҳимоя қилиш – бу давлат мажбуриятидир; инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолати халқаро ҳуқуқий андозаларга мос келиши ва бу соҳада халқаро ҳуқуқнинг устуворлиги; инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари унга туғилганидан бошлаб тааллуқлидир, яъни табиий ҳуқуқ ғояси назарияси эътироф этилиши; ҳаммага ва ҳар кимга инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг тенг ва баробар тааллуқлиги; инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари давлат идоралари фаолиятининг мазмунини ташкил этишлиги; фуқароларнинг кафолатланган суд ҳимояси билан таъминланиши; инсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш бошқа шахс ҳуқуқларини бузмаслиги.

5) Инсон ҳуқуқларининг олий кадрият сифатида тавсифи қуйидагиларда намоён бўлади: Инсон ҳуқуқи у туғилганидан бошлаб вужудга келади, унинг мутлоқ ҳуқуқи бўлиб ҳисобланади; инсон ҳуқуқи давлат ҳимояси остида бўлиб, ҳар бир шахснинг тенг

ҳуқуқлилиги ва қафолатланган ҳуқуқлар мажмуасига эга бўлишда ёркин намоён бўлади;

инсон ҳуқуқи — олий қадриятдир, уни ҳурмат қилиш унга риоя этиш ва ҳимоялаш давлатнинг устувор мажбуриятдир. Бу мажбуриятни бажармаслик инсон ҳуқуқи ва манфаатларига путур етказилишига сабаб бўлади. Шу боис ҳар қандай демократик давлат инсон ҳуқуқи ва эркинликларига риоя қилиш масаласига давлат сиёсатининг устувор вазифаси деб қарайди; инсон ҳуқуқлари — давлат ҳокимияти устидан назорат қилишнинг муҳим воситаси бўлиб, халқро ва миллий институтлар томонидан унинг ҳимояси қафолатланади; инсон ҳуқуқи ва эркинликлари таъминланиши уни ҳар қандай белгилар бўйича камситиш билан номутаносибдир; инсон ҳуқуқи ва эркинликларининг амалга оширилиши бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини бузмаслиги лозим;

шахсий, сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳуқуқи ва эркинликлар ўзининг аҳамияти ўзаро яқин узвийлиги, ажралмаслиги билан тенг равишда баҳоланади ва олий қадриятлар бўлиб ҳисобланади. Энг муҳими инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлашда умумэтироф этилган халқро ҳуқуқи нормалари билан бир қаторда Конституция ва қонунлар ижросини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

б) Инсон ҳуқуқи маданияти кучли демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятининг ноёб фазилатидир. Том маънода инсон ҳуқуқи маданияти фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳуқуқий фаолликларини, шу жумладан, улар ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини рўёбга чиқаришга кўмак берадиган ҳуқуқий тизимнинг етуқлик кўрсаткичи бўлиб улар қуйидагиларда намоён бўлади: Жамият ва давлатни инсонпарварлаштириш ва демократлаштиришнинг энг муҳим воситаси ва ғоятда зарур шарт ҳисобланади. Инсон ижтимоий гуруҳлар ва жамиятнинг умуман конституциявий-ҳуқуқий институтларга тегишлича муносабатда бўлишларини шакллантиришга таъсир кўрсатади. Шахснинг фуқаролик фазилатларини (ҳуқуқни инсон ҳуқуқлари орқали идрок этиш, фуқаролик фаоллиги, жамият ва давлат манфаатларини англаш ва ўз ҳатти-ҳаракатлари учун жавобгарлик) ривожлантириш имконини беради. Ҳуқуқий онг бузилиши ва ҳуқуқий нигилизмни бартараф этишнинг муҳим воситасидир. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг конституциявий муносабатини ўзгартиради, ундан

фойдаланиш кўникмаларини самарадорлигига ишончни шакллантиради.

7) Фуқаролик жамиятининг энг муҳим институти сифатида адвокатуранинг ҳимоя тизимида мавқеини янада ошириш чораларини кўриш; фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар субъектларига малакали ҳақ эвазига юридик хизмат кўрсатишнинг роли ва таъсирчанлигини кучайтириш лозим.

II. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланишига оид қонунчилик асосларини такомиллаштириш бўйича таклифлар:

1) Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Конституцияга асосланган миллий қонунчилигимиз инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг кафолати бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун Конституцияда белгиланган инсон ҳуқуқларига оид нормаларни амалдаги қонун ҳужжатлари мазмуни ва моҳиятига янада тўлиқ сингдириш лозим.

2) Омбудсман институтининг назарий ва амалий муаммоларини шу жумладан, бу борадаги хорижий давлатларнинг тажрибасини ўрганиш мавжуд қонун ҳужжатларини амалиётга қўллаш даражасидан ортда қолмоқда. Бошқача айтганда, Омбудсман фаолиятининг ҳуқуқий асосларини амалиётга қўллаш ҳолати, муаммолари ва уни ҳал қилиш бўйича махсус илмий тадқиқот ишларини амалга оширишни жадаллаштириш талаб этилмоқда.

3) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) миллий ҳуқуқий тизимда нисбатан янги ҳуқуқий институт бўлиб ҳисобланади. Шу боис, вакил фаолиятининг қонунчилик асосларини тизимли таҳлил этиш вакил фаолиятининг ҳуқуқий тартибга солиш самарадорлигини ошириш истиқболдаги муҳим вазифаларни ҳал этиш қўйидагилар билан белгиланади: “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида”¹ги қонуннинг мониторингини ўтказиб уни янада такомиллаштиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўғрисида”²ги қонунга шарҳлар тайёрлаш; вакил фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишга оид илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш;

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 38-сон, 420-модда.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 38-сон, 420-модда.

вакилнинг минтақавий тузилмалари ҳуқуқий мақомини аниқлаш; ихтисослашган вакилнинг мақоми ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш, вакил ҳуқуқларини амалга оширишнинг процессуал тартиб ва асосларини такомиллаштириш ўзининг ечимини кутаётган масалалар бўлиб ҳисобланади.

4) Илмий ва амалий таҳлиллар кўрсатишича, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг қонунлар лойиҳаларини тайёрлашда иштирок этиш муаммоларини ўрганиш долзарб масалалардан бири бўлиб улар қуйидагилар билан тавсифланади: Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг, нодавлат ташкилотлари ва фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштирокининг умумий тавсифини баён этиб, унда бундай фаолиятнинг тушунчаси, аҳамияти, моҳияти, шакл ва усуллари ҳамда уни амалга ошириш тартиби, асосларини, хорижий давлатларда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган субъектларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштирокининг ўзига хос хусусиятларини, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органлари, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштирокининг ўзига хос жиҳатлари тизимли тадқиқ этилиши зарур. Яъни қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органларининг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштироки, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган нодавлат ташкилотларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштироки, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган нодавлат ташкилотларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда қатнашиши, фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштироки масалалари назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш зарурияти пайдо бўлмоқда. Шунингдек, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти билан бундай ҳуқуққа эга бўлмаган давлат органлари, нодавлат ташкилотлари ва фуқароларнинг қонун лойиҳаларини тайёрлаш бўйича ўзаро ҳамкорлигининг ташкилий-услубий тартиби ва асослари айниқса, давлат органлари ва нодавлат ташкилотлари юридик хизматининг самарадорлигини ошириш муаммоларини тадқиқ этиб ўрганиш талаб этилмоқда. Энг муҳими, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлмаган давлат органи, нодавлат ташкилоти ва фуқаролар томонидан қонун лойиҳаларини ёки янги қонун қабул қилиниши, қонунга ўзгартишлар, қўшимчалар киритилиши шунингдек, амалдаги қонунни ёки унинг бир қисmini ўз қучини

йўқотган деб топиш зарурлиги тўғрисидаги таклифларни қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти кўриб чиқиши учун киритиш тартиби, унинг мазмунига кўйиладиган талаблар хусусан, қонун лойиҳаларининг шакли, тузилиши, унинг баёнига тааллуқли талаблар, матнида тушунчалар ва атамалардан фойдаланиш, унда ҳаволалардан фойдаланиш, таклифларга илова қилинадиган ҳужжатлар, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти томонидан таклифларни қабул қилиш, қўшимча ўрганиш учун юбориш ва унинг ҳуқуқий асосларини таҳлил этиш лозим.

5) Адвокатлик тузилмалари фаолиятининг самарадорлигини ошириш, айниқса, жисмоний ва юридик шахсларга малакали юридик ёрдам кўрсатишда улар масъулияти ва жавобгарлигини ошириш ҳамда миллий ҳуқуқий тизимда янги истиқболли йўналиш сифатида адвокатура қонунчилигини тизимли ривожлантириш;

6) Адвокатлар томонидан ҳимояси остидаги шахснинг ҳуқуқларини таъминлаш жараёнидаги нормаларни тўлиқ қўллаш мақсадида амалиётдаги бу масалани амалга оширишга тўсқинлик қилаётган ҳолатларни яъни, "ҳуқуқий бўшлиқ"ларни бартараф этиш лозим.

III. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларнинг шаклланиши ва ривожланишига оид ўқув-услубий ўрганишни самарали амалга ошириш бўйича тавсиялар:

Янги сиёсий-ҳуқуқий воқелик шароитида, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг назарий асосларини, аҳолининг, болалар ва ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини, депутатлик корпуслари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасаларининг фаолиятини такомиллаштириш, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш жараёнида замонавий шакл ва усуллардан, ахборот коммуникация технологиялари ва оммавий ахборот воситалари имкониятларидан фойдаланиш ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг ўқув-услубий асосларининг самарадорлигини ошириш борасида қуйидагилар таклиф этилади:

1) Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг назарий асосларини ўрганиш борасида: Энг аввало, демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда давлат ва ҳуқуқ назарияси нуқтаи назаридан аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онги тушунчаси ва илмий категорияларининг

назарий асосларини, ҳуқуқий маданият вазифаси, хусусияти, принциплари ва функцияларини тадрижий тадқиқ этиш; фуқаролик жамиятини шакллантиришда қонунчилик, ижро, суд ҳокимияти, нодавлат ноижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, таълим муассасалари, ижрочи, аҳоли, айниқса ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришдаги роли ва аҳолиятини очиб бериш; умуминсоний маданият, одоб-ахлоқ, ҳуқуқий ахлоқ, ҳуқуқий ҳулқ-атвор, юксак маънавият, ҳуқуқий эрк-ҳошиш, юридик жавобгарлик, ҳуқуқий қадрият, ижтимоий онг, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий ғоя, ҳуқуқий маданият, юридик хизмат, ҳуқуқий таълим, ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий маданият психологияси, ҳуқуқий маданият социологияси, ҳуқуқий нигилизм ва унинг олдини олиш, ҳуқуқий тарғибот, ҳуқуқий идрок, ҳуқуқий ҳиссиёт, ҳуқуқий эътиқод, ҳуқуқни қўллаш, инсон ҳавфсизлиги, ҳуқуқбузарлик, инсон ҳуқуқлари бўйича маданият, жамоатчилик фикри ва назорати, сиёсий маданият, иқтисодий маданият, касбий ҳуқуқий маданият, процессуал ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий фаолият тушунчаларининг ўзаро нисбати ва алоқаси бўйича тадқиқот ишларини бажариш; ҳуқуқий маданиятнинг юридик лингвистик, юридик ҳавфсизлик, юридик танқидчилик каби тушунчалар билан ўзаро боғлиқлигини ўрганиш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқот мавзуларини белгилаш ва унинг долзарб устувор йўналишлари бўйича илмий-тадқиқот ишларини янада кучайтириш; аҳолининг ва турли хил соҳа вакилларининг ҳуқуқий маданияти бўйича социологик тадқиқотларни амалга ошириш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини оширишнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари, усуллари ва истиқболлари бўйича номзодлик ва докторлик диссертацияларини тайёрлаш бўйича замонавий тадқиқот ишларини жадаллаштириш; умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларини ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш бўйича ривожланган давлатларнинг тажрибасини қиёсий ўрганиш юзасидан тизимли тадқиқот ишларини бажариш; ҳуқуқий маданиятни давлат-ҳуқуқий ва хусусий ҳуқуқий институт сифатида табиатини очиб бериш; ҳуқуқий онгнинг таркибий қисмлари: ҳуқуқни билиш, ҳуқуққа муносабат ва унинг кўрсатмаларини бажаришни илмий тадқиқ этиш; аҳолининг, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш муаммоларини тадқиқ этиш; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари хусусий

тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ташкил этиш ва ривожлантириш борасидаги вазифаларини амалга ошириш бўйича тизимли тадқиқот ишларини бажариш лозим.

2) Аҳолининг, бола ва ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ташкилий-ҳуқуқий асосларини юксалтириш борасида: Чунончи, “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури”нинг мониторингини ўтказиб, мавжуд муаммолар, уларни ҳал қилиш чоралари ишлаб чиқиш; “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да назарда тутилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмун-моҳиятини ёритиш бўйича комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиб унинг ижросини таъминлаш; ҳуқуқий тарғибот бўйича идоралараро Кенгаш тузиш ва уни мувофиқлаштиришнинг самарали тизимини йўлга қўйиш; янги сиёсий-ҳуқуқий воқелик шароитида ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича адлия, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ролини янада ошириш чораларини кўриш; юридик таълимни табақалаштирилган тарзда тадрижий такомиллаштириш концепциясини ишлаб чиқиш ва амалиётда татбиқ этиш; ҳуқуқий тарбияни қўллаб-қувватлаш бўйича нодавлат нотижорат ташкилот сифатида ижтимоий фонд ташкил этиш; жамоатчилик юридик маслаҳатхоналари ва экспертизасини ташкил этиш ва улар фаолиятининг мониторингини юритиш; мактаблар, лицейлар ва касб-хунар коллежларида ҳуқуқий маданият асосларини ўрганиш бўйича ишларни самарали ва оқилона ташкил этиш ҳамда ҳуқуқий фанлар бўйича дарс берувчи ўқитувчилар малакасини оширишнинг макбул шакл ва усулларини янада такомиллаштириш; фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларида аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш бўйича юридик хизматларни ташкил этиш; ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича театр, санъат, радио, кино, телеведениа имкониятларидан кенг фойдаланиш; давлат ва ҳусусий корхоналари, нодавлат ташкилотлари, таълим муассасалари, барча ҳўжалик юритувчи субъектларда ойлик “Ҳуқуқий билимлар кўни”ни жорий этиш; ҳуқуқ нормаси ҳар қандай бузилишининг олдини олишга қаратилган мустаҳкам ва оқилона маънавий ҳуқуқий иммунитетини шакллантириш чораларини кўриш; ҳар йили фуқаролар мурожаатлари мониторингини ўтказиб бориш ва унинг натижалари бўйича аҳолининг ҳуқуқий хабардорлигига эҳтиёж мавжуд бўлган соҳалар бўйича тарғибот ишларини кучайтириш; нодавлат ва нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқий тарғиботда

фаоллигини ошириш чораларини кўриш; ҳуқуқий тарбиянинг ишонтириш, огоҳлантириш, рағбатлантириш, мажбурлаш, жазолаш каби асосий усулларидан самарали фойдаланиш зарур.

3) Депутатлик корпуслари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасаларининг фаолиятини такомиллаштириш борасида: Хусусан, янги сиёсий-ҳуқуқий воқелик шароитида аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича депутатлик корпуслари, сенаторларнинг истиқболга мўлжалланган махсус режа ва дастурларини ишлаб чиқиш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда парламент, ижро, суд журналистикаси имкониятларидан самарали фойдаланиш; аҳолининг ва ҳуқуқни қўлловчи субъектларнинг ҳуқуқий хабардорлик даражасини ошириш мақсадида қонун ҳужжатларининг расмий манбалардан (шу жумладан электрон дастур шаклида) фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтириш; ҳуқуқий таълим ва маърифатга ҳамда ҳуқуқий билимлар тарғиботи учун масъул бўлган мансабдор ва масъул шахсларнинг тасдиқланган режа ва дастурлар ижросини таъминлаш борасидаги масъулиятини ошириш; ҳуқуқий нигилизмнинг ҳар қандай кўринишларига хусусан, онгли равишда қонун ва қонун ости ҳужжатлар талабларини бузиш ҳолатлари билан боғлиқ чораларни кўриш; ҳуқуқий маданият қонун ижодкорлик фаолияти ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг мезони эканлигини инобатга олиб комплекс чора-тадбирлани ишлаб чиқиш.

4) Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш жараёнида замонавий шакл ва усуллардан, ахборот коммуникация технологиялари ва оммавий ахборот воситалари имкониятларидан кенг фойдаланиш борасида: Чунончи, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг медиа режаларини ҳар йили ишлаб чиқиб, уни ижросини тўлиқ таъминлаш чораларини кўриш; Республика ва вилоятлар миқёсида ҳуқуқий тарғиботга оид махсус телекўрсатув ва радиоэшиттиришларни, уларнинг эфир вақтларини қатъий белгилаб, уни тизимли амалга ошириш чораларини кўриш; ҳуқуқий мавзуларда ёзадиган журналистларни тайёрлаш, уларни ихтисослаштириш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар матбуот хизматларининг бу борадаги ваколатларини белгилаш ва уни такомиллаштириш чораларини кўриш; Кўп тиражли махсус ҳуқуқий нашрларни жорий этиш ҳамда уларни олис кишлоқ ва тоғли ҳудудларга етказишнинг амалий чораларини кўриш;

мамлакатда Концепция, режа ва дастурлар асосида қабул қилинаётган янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмун-моҳияти ҳақида мунтазам махсус ахборот бериб боришнинг самарадорлигини ошириш чораларини кўриш: ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича замонавий ахборот коммуникацион технологияларидан самарали фойдаланиш (масалан, Интернет орқали) фуқароларнинг ҳуқуқий саволларига мунтазам жавоб бериб бориш амалиётини йўлга қўйиш; кўргазмалар тасвирий ва турли хил ҳуқуқий мавзудаги давра суҳбати, семинар ва конференцияларда видео техника воситаларига асосланган ҳуқуқий тарғибот шаклларида самарали фойдаланиш чораларини кўриш; уяли телефонда хабар жўнатиш орқали мамлакатда қабул қилинаётган қонунлар ҳақида фуқароларни бохабар қилиб бориш (бунда қабал қилинаётган қонуннинг номи кўрсатилиб, унинг тўлиқ матни билан Адлия вазирлигининг Интернетдаги www.lex.uz сайти орқали танишиш мумкинлиги кўрсатилади) каби амалий чораларни кўриш зарурияти вужудга келмоқда.

5) Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг ўқув-услубий асосларининг самарадорлигини ошириш борасида: Яъни, аҳоли айниқса, бола ва ёшлар учун оммабоп ҳуқуқий адабиётларни нашр этиш; мансабдор шахслар учун уларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга қаратилган ўқув-услубий ва амалий қўлланмаларни нашр этиш; таълим муассасалари, кадрларни қайта тайёрлаш марказ ва курсларида ҳуқуқий маданиятнинг ихтисослашуви йўналишларидан келиб чиқиб махсус дастур ва қўлланмалар тайёрлаш; аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш бўйича давлат органлари ва нодавлат ташкилотларининг ижтимоий шерикчилигига қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш; турли хил соҳаларнинг хусусиятларини ўз ичига олган махсус, тизимлаштирилган электрон маълумотлар портални яратиш; амалдаги қонун ҳужжатлари шарҳлари, савол-жавоб шаклида тайёрланадиган амалий қўлланмаларни мунтазам нашр этиш чораларини кўриш талаб этилмоқда.

б) Таълим муассасаларида адвокатура фаолиятининг ҳуқуқий асосларини мустақил ўрганишнинг самарадорлигини ошириш; олий, ўрта ва махсус таълим муассасаларида адвокатура фаолиятининг ўқув – услубий таълими бўйича амалий ишларни ташкил этишга эътиборни янада кучайтириш зарур.

7) Адвокатура фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлган адвокатларни ҳимоя усуллари ва ҳимояни кўллаш тактикасини ўрганувчи ҳамда ҳуқуқий билим ва кўникмасини етарли даражада ошира олмаётган, судда ҳимоячи сифатида ҳимояси остидаги шахсга етарлича ҳуқуқий ёрдам кўрсата ололмаётган адвокатларни фаолиятини тугатиш билан шуғулланувчи ишчи гуруҳ ташкил этиш лозим.

8) Адвокатларнинг малакасини ошириш, уларнинг судда ишгирокини янада такомиллаштириш мақсадида чет эл адвокатлари билан ўзаро тажриба ва малака алмашиш имкониятларидан янада самарали фойдаланишни талаб этмоқда.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
I БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ ИНСТИТУТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ.....	7
1.1. §. Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тушунчаси, тизими шаклланиши ва ривожланиши.....	7
1.2. §. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг аҳамияти ва моҳияти.....	17
1.3. §. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг халқаро ва миллий кафолатлари.....	36
II БОБ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ.....	56
2.1 §. Инсон ҳуқуқлари маданияти ва миллий кадрларнинг ўзаро алоқаси ҳамда уларни уйғунлаштириш масалалари.....	56
2.2 §. Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантиришда дунёвий ва диний кадрларнинг ўрни ва нисбати.....	68
2.3 §. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришнинг истикболлари.....	76
2.4 §. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳуқуқий тизимнинг етуқлик кўрсаткичи сифатида юксак ҳуқуқий маданиятнинг зарурияти ва муаммолари.....	90
III БОБ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ МАРКАЗИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	101
3.1. § Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятининг ташкилий ҳуқуқий асослари.....	101
3.2. §. Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги роль, вазифаси ва ваколатлари.....	110
IV БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ МАЖЛИСИ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ВАКИЛИ (ОМБУДСМАН) ФАОЛИЯТИНИНГ ҚОНУНЧИЛИК АСОСЛАРИ.....	123
4.1. §. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) фаолияти қонунчилик асосларининг ривожланиши.....	123
4.2. §. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги ваколатлари.....	136

4.3. §. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман)нинг қонун ҳужжатларини такомиллаштиришда иштироки.....	140
V БОБ. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА АДВОКАТУРА ИНСТИТУТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ.....	151
5.1. §. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда адвокатура институтининг тутган ўрни ва роли.....	151
5.2. §. Адвокатура фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва асослари.....	161
5.3. §. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда адвокатлар ҳуқуқий мақомининг ўзига хос хусусиятлари.....	169
ХУЛОСА.....	181

ШУҲРАТ РЎЗИНАЗАРОВ
ОБИДЖОН МАДАЛИЕВ
ЖАМОЛИДДИН АБДУРАҲМОНХЎЖАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ
ИНСТИТУТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ**

Мухаррир: *Қ.Матқурбонов.*

Техник муҳаррир: *А.Боймаматов.*

Компьютерда саҳифаловчи: *Т.Аширов.*

Босишга руҳсат этилди 22.06. 2012й.
Формат 60x84 1/16. Ҳажми 12.25 б.т. Буюртма №9.
Адади 80.
“INTELLEKT - EKSPERT” Давлат унитар
корхонасининг матбаа бўлимида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Мустақиллик кўчаси 59.